

3. OPLAG

DE FIRE ONDE AAR

DAGLIGT LIV I SØNDERJYLLAND
UNDER VERDENSKRIGEN

UDGIVET AF
INGEBORG THOMSEN
OG
SVEND THORSEN

G. E. C. GADS FORLAG · KØBENHAVN
MCMXXXIV

Karen Margrethe

*Talbar for rindue år
1935*

Den Niels

DE FIRE ONDE AAR

DE FIRE ONDE AAR

DAGLIGT LIV I SØNDERJYLLAND
UNDER VERDENSKRIGEN

UDGIVET AF

INGEBORG THOMSEN

OG

SVEND THORSEN

3. OPLAG

G. E. C. GADS FORLAG · KØBENHAVN

1934

FORORD

Denne Bogs Hensigt er at skildre Livet i Sønderjylland, som det formede sig i Verdenskrigens Aar, 1914—18.

Danmark selv blev holdt udenfor Ulykken, men en Del af den danske Stamme, dengang tilhørende det krigsførende Tyskland, led i fire onde Aar under det stærke Tryk, en Krig i vore Dage lægger paa alle Menneskelivets Omraader.

Landsmænd, som har medoplevet hin Tid, fortæller, hvorledes i en dansk Befolkning Verdenskrigen paavirkede Livet i Gaard og Hus, Kirke og Skole, Køkken og Stald, og hvorledes Tilstandene influerede paa Helbred og Sind. Der er offentliggjort talrige Feltbreve omhandlende den dansksindede Soldats Forhold ved Fronterne, men hidtil forelaa lidet eller intet om den hjemmeværende Befolknings Liv under Krigen.

Fremstillingen er udarbejdet ogsaa i Haab om, at den vil kunne bidrage til at gøre Billedet af det Sønderjylland, der i 1920 forenedes med Moderlandet, sandere.

Vi bringer Undervisningsministeriet en Tak for Understøttelse til Arbejdets Fremkomst.

Udg.

FRA JULI 14 TIL NOVEMBER 18

AF
NICOLAI SVENDSEN

1. OVERGANGEN FRA FRED TIL KRIG

I Slutningen af Juli Maaned 1914 stod en bugnende, moden Afgrøde paa Marken. Det gode Sommergejr havde fremmet Høsten. Det var travle Dage for Landmanden. Han havde næppe nok Tid til at følge med i, hvad der skete udenom ham. Kom han om Aftenen hjem fra sit Arbejde, træt af Dagens Slid, og kastede et hurtigt Blik i Avisen, kunde han dog ikke undgaa at se, at der ude i Europa trak et alvorligt politisk Uvejr op. Dets Uhygge bredte sig fra Dag til Dag, indtil Udladningen skete Lørdag den 1. August, da Kirkeklokkerne alle Vegne begyndte at klemte og dermed forkyndte, at der var Krig i Landet.

Saaledes indledtes, uden at Folk var sig det bevidst, en ny Tidsperiode, der blev skæbnesvanger for de fleste europæiske Lande, for Samfundet saavel som for den enkelte Mand og Kvinde. Overgangen fra Fred til Krig var i Nord-slesvig vel forberedt og fuldbyrdedes hurtigt, kraftigt og indgribende. Nu saa mange Aar efter er det saare interessant for en, der har levet med i det, paa Grundlag af Optegnelser, trykte Kilder og Oplevelser at samle Begivenhederne saaledes, at de giver et Billede af den store Omvæltning, som den formede sig i vor Hjemstavn.

Allerede Fredag den 31. Juli meddelte den kommanderende General for 9. Arme-korps i Altona, at al offentlig Magt og Myndighed var overgaaet til ham. Det vil altsaa sige, at fra den Dag af sattes Civilforvaltningen ud af Spil-

let. Samme Dag befaledes, at Samkvemmet med Danmark fremtidig kun var tilladt ved fem Overgangssteder. Danske Undersaatter, der opholdt sig syd for Kongeaaen, skyndte sig hjem. Mangen en Karl og Pige nord fra forlod ligeledes deres Tjeneste. Hvem vidste, hvad der vilde ske! Næste Dag sloges Bom over Alfarvej i Grænseområdet. Broer afkastedes, Biveje gravedes igennem og spærredes ved Pigtraad. I de første Uger var der endnu nogen Mulighed for at passere Grænsen; men det blev vanskeligere og vanskeligere. Til sidst drejede det sig om rene Undtagelser.

Søndag den 2. August drog Tusinder af ældre Mænd, som oftest Familiefædre, af Sted til Kasernerne i Haderslev og Flensborg. Paa hver Station saa man en Flok af saadanne Militærpligtige, som snart samledes til store Skarer, der gik en uvis Skæbne i Møde. Som interneret Fange saa jeg Søndag Eftermiddag fra Døren i det store Gymnastiklokale bag Haderslev Kasernegaard, bevogtet af to unge Soldater med opplantet Bajonet, hvorledes mine Jævnaldrende og Mænd af yngre Aargange blev iklædt, inddelt og udsendt til Bevogtning af den danske Grænse. Det skal til at begynde med have været et ingenlunde farligt, men ofte ret morsomt Krigsliv, og det paastaas, at man ikke altid tog det saa nøje med selve Skellet, men i de nørrejydske Grænsekroer kunde se Folk i preussisk Uniform fordybet i ivrigt politisk Kandestøberi. Ak, det var kun en Begyndelse! Dette ældre Mandskab skulde blot heroppe i Nærheden af dets egne Kødgyrder vænnes til Soldaterlivet. Lidt efter lidt saa man dets Delinger forsvinde længere og længere syd paa, indtil de omsider ogsaa havnede i Skyttegravene i Øst og Vest.

Men værre var naturligvis de yngre Aargange farne. I den første Uge af August var jeg daglig paa Kasernen i Haderslev Vidne til deres Ankomst, Iklædning og Opstilling. De trængte ikke til nogen Forberedelse, men sendtes lige ud i Krigens Gru. Kun faa vendte uskadt tilbage.

En trykkende Stemning af Uvished og Sorg lagde sig

over Sindene hos dem, der blev derhjemme: gamle Forældre, Hustruer og Børn. Det var næsten et Mirakel, at det alligevel lykkedes at faa Høsten i Hus. Men som man i Fællesskab vaandede sig under Hjem søgelsen, hjalp Folk hverandre trofast med det daglige Arbejde. Man oplevede, at Mænd kom rejsende fra Byerne for at tilbyde Bønderne deres Hjælp mod et billigt Vederlag, som om de anede, at den Tid snart skulde komme, da Borgeren i Byen trængte til Landmandens Bistand.

Da de nordslesvigske danske Blade var forbudt, og de kongerigske ikke maatte komme over Grænsen i den første Tid, begyndte Rygterne i utrolig Grad at svirre og vinde Indpas.

Samtidig med, at de første Aargange indkaldtes, blev et stort Antal danske Mænd og enkelte Kvinder arresteret, ikke fordi de havde gjort noget, men fordi de var opført paa Politimyndighedernes Lister som farlige for Samfundet ved Krigsudbrud. Ofrene var valgt i Flæng, men dog for overvejende Del Folk, der havde staaet forrest i Kampen for Danskhedens Bevarelse. Ved at den kommanderende General gav Ordre til deres Anholdelser, skulde Befolkningen yderligere skræmmes. Dette Formaal naedes delvis. De værste Rygter bredte sig fra Landsby til Landsby, uden at de kunde berigtiges. Snart hed det, at en var skudt, snart at en anden var dømt til Døden. I Tønder fulgte tysk Pøbel under Haans og Skældsord de fangne danske Borgere til Toget, der skulde føre dem syd paa.

Spionfrygten grasserede over hele Landet. Selv Myndighedernes lod sig i høj Grad paavirke af den. Adskillige, der blev mistænkt eller meldt af en ondsindet Nabo, anholdtes med det samme. Man ser saaledes bl. a., at Kommandøren for 35. Infanteri-Brigade allerede den 10. August efterlyste Christian Ehmsen Toft fra Rømø som sigtet for Spionage.

Lidt efter lidt følte Krigstilstandens snærende Baand og tyngende Vægt i alle Forhold. En Krig er i vor Tid af

kort Varighed! hed det i de første Uger. Den er sikkert endt til Jul! Noget lignende troede vel selv den tyske Generalstab. Dens Plan gik jo ud paa ved rask Gennemmarch at passere det neutrale Belgien og med hele den pansrede Næves Vægt at kaste sig over Frankrig og slaa det til Jorden. Det kom, som bekendt, helt anderledes. Allerede i første Halvdel af September gjorde Franskmændene ved Marnefloden denne Plan til Skamme. Tyskerne var slaaet ud i første Opløb, og deres ledende Mænd begyndte nu at indrette sig med en Krig paa langt Sigt for Øje.

Men det vidste vi ikke herhjemme. Vi mærkede blot, hvorledes Forordning fulgte efter Forordning, den ene mere indgribende end den anden, hvorledes Mangelen blev større og større fra Maaned til Maaned, hvorledes Krigens Gru stadig og stærkere hærgede hver Egn, hvert Sogn og hvert Hjem, mens den ene Session af det vaabendygtige Mandskab afløste den anden. De, der for over tyve Aar siden var erklæret for uduelige, fandtes nu brugbare til Krigstjeneste. Man saa Halte og Pukkelryggede i Uniform. Helt op i Halvtredserne kunde de i hvert Fald bruges til Hjælpetjeneste og træde i Stedet for Folk, der var anvendelige i den egentlige Hær.

Som en af de smaa Ubehageligheder virkede det straks, da det blev forbudt at skrive Dansk til Udlandet. Alle Breve, der gik over Grænsen, skulde være aabnet og affattet paa Tysk. Disse Postbestemmelser skærpedes idelig. Fra Efteraaret 1916 maatte der i det hele taget kun indleveres aabne Breve i den nordlige Del af Landet, og lukkede Breve, som indgik fra Slægtninge og Venner i Danmark, aabnedes og læstes af Censuren. Telefonsamtaler maatte kun føres paa Tysk, et Krav, der blev meget skarpt overholdt. Det var naturligvis ofte noget underligt Tysk, men man kunde jo dog gøre sig forstaaelig, selv om det var gebrokkent.

I Løbet af faa Uger forsvandt alt Guld fra offentligt

Samkvem. Mens der i Fredstid var rigeligt med Ti- og Tyvemarksstykker af Guld, varede det ikke længe, før en saadan Mønt blev en Sjældenhed. For det første blev de straks inddraget af de offentlige Kasser, og for det andet gemte Folk deres Beholdninger af Guldmønter, da de mente, der kunde komme Tider, hvor de fik Brug for dem, og de kom. Hvad nyttede det, at den kommanderende General advarede. Derimod havde han nogen Indflydelse paa Omsætningen med Varer og Prisernes Højde. Da der straks omkring 1. September 1914 viste sig nogen Trang til at gemme Varer hen og at sælge de Ting, som begyndte at blive sjældne, til store Priser, fastsattes de første Højestepriser paa Hvede, Rug, Havre og Straa i større Mængder og Detailpriser for Mel, Salt, Sukker, Smør, Flæsk, Kartoffler og Kød i Pundevise. Man begyndte en Optælling af de forskellige Forraad. Samtidig blev det forbudt at fodre Svin med Brødkorn. Der var i det hele taget i de første Maaneder en Overflod af Svin, saa man næsten ikke vidste, hvad man skulde gøre ved dem. »Spis dem! Læg Skinkerne i Salt!« kommanderede Generalen i Altona. Brødkorn blev imens knappere. Intet tydede paa, at det vilde være Slut til Jul.

Tegn Krigslaan! lyder allerede Opfordringen midt i September. »Man tilbyder Jer Værdipapirer af fremragende Sikkerhed ved udmærket Forrentning,« hed det officielt, og Folk troede det. Gang efter Gang gentages i de følgende fire Aar Opfordringen, og hver Gang indkom der Milliarder, skønt man mærkede, at Tegningen gik mere og mere trevent, alt som Tiden led, og den endelige Sejr udeblev. Da Revolutionen kom i November 1918, var man i Færd med at samle ind til — niende Krigslaan. Hvem tegnede Krigslaan? — By- og Landkommuner, Menighedsraadene og private Institutioner, Rigmænd og selv fattige Funktionærer. Ejede de ikke rede Penge, kunde de i hvert Fald give en Forskrivning paa en Del af deres Løn, eftersom den blev udbetalt. Tusinder og atter Tusinder gav deres sidste Skil-

ling. Paa de første fem Krigslaan tegnedes ialt 47,2 Milliar-
der Mark. Hen paa Sommeren 1918 traf jeg nede i Mellem-
tyskland en gammel Pengejøde fra Berlin. »Krigslaanene
staar ikke mere i fuld Kurs,« hviskede han til mig. Man
mærkede paa dette Tidspunkt, at Tilliden begyndte at svigte.

I de danske Egne tegnedes kun faa Krigslaan, bortset
fra Købstæderne, hvor de Tysksindede havde Flertal i By-
raadet. Saa sent som 11. Oktober 1918 besluttede Bestyre-
sen for Tønder Kredssparekasse endnu at tegne 1 Million
paa 9. Krigslaan. I de danske Landdistrikter indtog man,
saa vidt muligt, en passiv Holdning overfor de idelige Op-
fordringer. Værre var det at holde igen for de Landmænd,
der var hjemme paa Reklamation, og stor var Fristelsen i Gar-
nisonsbyerne og ved Fronten, naar man mærkede, at de, der
kunde tegne Krigslaan, havde lettere ved at faa Orlov end
de, der ikke havde noget til overs for et saadant Formaal.
Det var vistnok ret almindeligt, at man kunde opnaa Orlov
paa fjorten Dage eller tre Uger, naar man vilde tegne sig
for 100—200 Mark paa det næste Krigslaan.

I alle Sognene langs med Grænsen var hver Gaard, hvert
Hus til Stadighed optaget af Indkvartering. Denne bestod i
Reglen af ældre Landstormsmænd, der var ubrugelige til Tje-
neste ved Fronten eller som havde været derude og nu
trængte til Hvile. Deres Opgave bestod i at holde Vagt ved
Grænsen. I Aarenes Løb skærpedes denne Vagttjeneste be-
tydeligt. I det sidste Krigsjaar havde Soldaterne Ordre til
straks at skyde, saafremt Vedkommende, der agtede sig
over paa den Side, ikke standsede ved første Tilraab. I Al-
mindelighed drejede det sig dog om et saare forstandigt
Mandskab, som nød meget godt i de danske Hjem i Søn-
derjylland og til Gengæld heller ikke altid tog det saa nøje
med Forskrifterne. For at Mandskabet ikke skulde blive
for gammelt i Gaarde, afløstes det derfor fra Tid til anden
af andre Afdelinger.

I de første Maaneder havde de militære Myndigheder

formentlig frygtet engelske Angreb fra Vest. Det blev der-
for i Oktober Maaned 1914 paabudt, at alle Vinduer i Be-
boelseshuse indenfor Skærbæk, Ballum, Bredebro, Vinum og
Rømø Amtsdistrikter ved Mørkets Frembrud skulde dækkes
af et saa tæt Forhæng, at ingen Lysstraale kunde trænge
igennem.

De, der havde ventet paa Fred ved Nytaarstid 1915, blev
skuffet. Ganske vist var de tyske Hærmasser sejrrige mod
Øst og Vest, og i tyske Kredse taltes store Ord om en til-
stundende endelig Sejr for de tyske Vaaben, men af For-
holdsreglerne kunde man slutte, at de Styrende ogsaa havde
deres mørke Anelser.

Brødmangelen begyndte at gøre sig gældende. »Hold Hus
med Brødet! Opdrag Eders Børn dertil! Kast intet Stykke
bort! Spis Krigsbrød! Kartoffler bør koges med Skræl! Sam-
mel Affald til Fodring af Dyr!« Saaledes lød allerede paa
dette Tidspunkt den kommanderende Generals Bud.

Ungdommen fik Opfordring til at samles i »Ungdoms-
værn« for at give Samfundet en Haandsrækning, naar det
gjaldt. »Fædrelandet har Brug for Eders unge Arme,« hed
det i Opraabet.

Læder var heller ikke rigeligt mere. Huder og Skind
skulde derfor afleveres. Samtidig fremkom der Opfordringer
til »som en patriotisk Pligt« at aflevere alt Guld til det of-
fentlige. Hundredtusinder fulgte Opfordringen. I Stedet for
Brocher, Urkæder og Armbaand af Guld modtog de tilsva-
rende Ting af Jern.

Ofte rantes en Familie af et Dødsbudskab fra Felten.
Men de Faldnes Tal var dog endnu ikke særlig stort. Tabs-
listen offentliggjordes i Dagbladene.

2. ET AAR SENERE

Vi gaar nu et Aar frem i Tiden til Efteraaret 1915. De
tyske Tropper var ganske vist stadig paa Fremmarch, eller

de holdt Stillingen, hvor Modstanden var haardest. Men »vi sejrer os til Døde«, lød det nu allerede i Samtalen med Ty-skere, hvis Forstand var stærkere end deres Følelse.

Næringsmidlerne er svundet ind i en betænkelig Grad. Myndighederne maa derfor ved skarpe Forholdsregler begrænse Forbruget. Efterhaanden rationeres alle Levnedsmidler og almindelige Forbrugsvarer ved Anvendelse af Kortsystemet.

Den 30. September 1915 sættes det ugentlige Kvantum Brød til 2 Kilogram pr. Hoved, indeholdende 1400 Gram Brødkornmel plus Tilsætning. Møllerne faar samtidig Befaling til kun at male, hvad der overgives dem fra det offentlige eller Selvforsørgere. De sidstnævnte var Landmændene, som selv avlede Brødkorn, men kun maatte bruge til eget Behov, hvad der ifølge nævnte Bestemmelse tilkom dem. Resten skulde afleveres.

De stakkels Møllere var vanskeligt stillet. Bønderne, der var deres Kunder, tog det ikke saa nøje. De kom med Beholdninger, som langt oversteg Forskrifterne. Paa den anden Side var Møllerne udsat for en ret streng Kontrol. Men de rigoristiske Bestemmelser opdrog dem til at blive opfindsomme. De ejede skjulte Beholdninger paa de utænkeligste Steder, og selv om de truedes med strenge Straffe for Overtrædelser, blev de kun mere drevne i at omgaa Loven. Der er utallige Legender i Omløb om Møllernes Snedighed.

For øvrigt fik de, der ikke var Selvforsørgere, ogsaa forholdsvis hurtigt nogen Øvelse i ved Tuskhandel eller paa anden Maade at sikre sig lidt Mel, Gryn og Korn paa Landet. Selv om de ikke vendte tilbage til det fra Oldtiden kendte Middel at male Korn mellem to Sten, hittede de dog paa ret primitive Fremgangsmaader for at komme i Besiddelse af det daglige Brød.

Afleveringspligten udstraktes paa dette Tidspunkt ogsaa til Kartoffler. Enhver, der dyrkede over 10 Hektar med Kartoffler, skulde inden 29. Februar 1916 aflevere en Tiendedel.

Fløde maatte for Fremtiden kun bruges til at kærne Smør. Al Piskefløde og Anvendelse af Fløde til Fabrikation af Chokolade var forbudt. Engang gik en af mine Slægtninge fra Butik til Butik i Tønder for at købe en Plade Chokolade. Den var ikke til at opdrive i hele Byen.

I Slutningen af Oktober samme Aar udsteder Rigskanslerens Stedfortræder en Befaling, hvorefter der Tirsdag og Fredag ikke maatte sælges Kød af nogen Art. Mandag og Onsdag maatte offentlige Beværtninger ikke servere Kød, Vildt, Fjerkræ eller andre Spisevarer, som var tilberedt med Fedt. Om Lørdagen var det forbudt at afhænde Svinekød. Politiet anmodedes om uanmeldt paa det strengeste at kontrollere alle Vegne.

For at mildne den almindelige Bedrøvelighed noget, bekendtgør Regeringspræsidenten dog den 9. December, at det i Forbindelse med Jul og Nytaar er tilladt at sælge Kød Fredag den 24. og Fredag den 31. December.

Ved at kaste et Blik paa en Række tilfældige Bestemmelser faar man et Billede af det snigende Svind paa saa at sige alle Omraader, ikke blot med Hensyn til Levnedsmidler og det daglige Livs Behov, men ogsaa hvad selve Krigsførelsen angaar. Det maatte slet ikke synes vanskeligt for Tysklands Modstandere allerede paa et saa tidligt Tidspunkt som Slutningen af Aaret 1915 at se, hvad Enden paa Afspærringen vilde blive.

Paa den anden Side søgte de tyske Myndigheder ved stadige Kvægtællinger og Opgørelser over andre Forraad at være klar over Stillingen. I November Maaned beslaglægger den kommanderende General alle Ting af Kobber, Messing og Nikkel. En Maaned senere kræves alle af disse Metaller forarbejdede Ting fra Gruekedler til Potter, Pander, Skeer og Kageforme, Haandtag, Laasebeslag, Ledninger, Lamper o. s. v. afleveret, uanset hvor de end hørte hjemme. Tinglaag paa Ølkruis var særlig efterspurgt. Ting, der havde antikvarisk eller Kunstværdi, kunde ganske vist fredes, og det

skete i stor Udstrækning i Haderslev Amt. Men der var alligevel utallige værdifulde Ting, som af offervillige Borgere sendtes til Støbeovnen.

Alle Beholdninger i Butikker og Fabrikker af uldne og halvuldne Varer beslaglægges. Det samme gælder for Bindegarn af enhver Art fra Reb i alle Tykkelser ned til Sytraad, som senere blev en saare sjælden Vare. I Stedet for Sejlgarn af Hør, som er en nyttig Ting i enhver Husholdning, leveredes fremtidig Papirgarn, der for dem, der havde med Indpakning at gøre, blev en Kilde til mangfoldige Ærgrelser.

Det er umuligt at fordybe sig i alle Enkeltheder, hvad angaar Livets Næring og Nødtørft i Datiden; men det var de militære Myndigheder nødsaget til. Man forbavses derfor heller ikke over, at de gav Forskrifter om, hvorledes for Eks. Kagedeig skulde tilberedes, Tærter og Makroner bages.

Man maa sige, at den almindelige Tysker bar den tunge Tilskikkelse med en beundringsværdig fatalistisk Ro. Man maatte jo efter alt, hvad der forlød ovenfra, tro paa, at Oprejnsningens Time engang vilde slaa. — Hos den danske Befolkning i Nordslesvig fik Haabet om en Udgang, der svarrede til de gennem Aartier nærede nationale Forventninger, imidlertid, efter som Tiden gik, mere og mere Næring. Hvor danske Folk mødtes, drøftedes naturligvis denne Mulighed, og den synes ogsaa ret tidlig at have været paa Tale i tyske Kredse. Den 26. November 1915 udsendte Overpræsident Moltke nemlig en Meddelelse, hvis Hovedindhold var følgende: I forskellige Dele af Provinsen er i den sidste Tid udbredt dette Rygte, at Nordslesvig efter Krigen vil blive givet tilbage til Danmark, enten af vore Fjender som Gave eller af den tyske Regering som Løn for den af Danmark iagttagne Neutralitet. Overpræsidenten betegner disse Rygter som ganske uhjemlet; men han opnaaede nærmest ved sit Dementi at sætte Sagen under yderligere Diskussion og at styrke Haabet.

Hos alle Befolkningslag øgedes Længselen efter at komme

ud af Elendigheden. Det saa ikke godt ud i de nordslesvigske Hjem i disse Aar. Lad os forestille os Livet i en saadan Bondegaard! Her var ganske vist ikke Mangel paa Sul og Brød. Madvarer forstod man udmærket at sikre sig. Ogsaa med andre Fornødenheder kunde man til Nød klare sig. Men Bedriften gik sin visse Undergang i Møde. Manden eller Sønnen var borte i Krig. Besætningen forringedes fra Maaned til Maaned som Følge af Afleveringspligten. Marken blev ikke dyrket, som den skulde, da det skortede paa Arbejdskraft og Gødning. Afgrøden svandt ind fra Aar til Aar. I Stalden gik maaske en aldrende Mand og en Russer eller to og styrede Tingene. Al Landsdelens Jord og alt Kreaturhold blev udmarvet under Krigen. Forgræmmede Husmødre gik stille omkring i Stuerne uden at kunne raade Bod paa det stigende Forfald.

De russiske Krigsfanger fortjener i denne Forbindelse nogen Omtale. Russeren færdedes i Aarevis i de nordslesvigske Bøndergaarde som et tro Tyende. Han fik som Regel en god Behandling og viste sin Paaskønnelse for det ved efter fattig Evne at gaa til Haande i Lo og Lade, i Stalden og paa Marken. Til at begynde med var han uvant med at omgaaes moderne Landbrugsredskaber. »Dem havde kun »Greven« derhjemme,« sagde han. Han var heller ikke ude om at bestille ret meget; men man kunde stole paa ham, og han blev som oftest en god Hjælper.

Sproget voldte jo naturligvis visse Vanskeligheder. Men man klarede sig, som det gik bedst. Han kunde i Reglen fra Fangelejren noget Tysk. Paa Gaarden tilegnede han sig de nødvendige Betegnelser paa Sønderjydsk, og til Genæld lærte han Gaardens Beboere nogle af sine russiske Brokker. En Samtale mellem en jydsk Karl og en russisk Fange paa det forunderligste Blandingsmaal var helt uforstaaelig for de Uindviede. Prøver paa dette Sprog burde i Grunden være bevaret. Man kunde til Tider høre Smaabørn gaa og tale Russisk. Det havde de lært af Fangerne.

Jeg har til Gengæld ogsaa kendt en russisk Fange paa Vesteregnet, som talte Skærbækdansk som en Indfødt.

Skønt det naturligtvis var forbudt, havde Russerne i de enkelte Landsbyer deres egne Sammenkomster, og det er utvivlsomt, at de ogsaa havde deres eget Efterretningsvæsen. Spurgte man de intelligenteste, hvad de mente om Situationen, fik man uvægerligt som Svar: »Germanski kaput.«

En mindre tiltalende Type fra Krigstiden var Drengen omkring Konfirmationsalderen, og før han blev indkaldt til Militærtjeneste. Det laa i Sagens Natur, at der blev stillet disse unge Mennesker Opgaver, baade i By og paa Land, som ellers tilkom Voksne. Desuden manglede altfor ofte den vejledende og tugtende Haand, der skulde have sørget for deres Opdragelse i de vanskelige Overgangsaaer. Dette havde til Følge, at disse Unge ofte udviklede sig daarligt. Myndighederne skred da ogsaa ind mod dem, men med lidt Held. Det blev saaledes forbudt unge Mennesker under 16 Aar at ryge, og det var ikke tilladt Børn at færdes ene paa Gaden efter Klokken 8 Aften. Særlig gavnlige virkede sikkert overfor de halvvoxne Elementer, at al offentlig Dans omsider blev forbudt.

Dertil bidrog vel ogsaa nok den voksende Mangel paa Petroleum. I Oktober Maaned 1915 udsendtes en Kundgørelse om, at der i den tilstundende Vinter kun vilde staa en Femtedel af det normale Kvantum Petroleum til Raadighed. Som Erstatning anbefalede Myndighederne Husmødre bl. a. at bruge Karbidlamper. Mange vil endnu med Rædsel mindes dette forfærdelige, stinkende Belysningsmiddel, som blev almindeligt de Steder, hvor elektrisk Lys manglede, d. v. s. i de fleste Hjem paa Landet.

3. FORRAADENE RATIONERES

Tyskerne har som bekendt en Styrke i at organisere og sætte i System. Denne Evne blev der god Brug for, da man

gik ind i den anden Krigsvinter, uden at man kunde se en Afslutning paa Krigen, samtidig med at man mærkede, hvorledes Forraadene paa alle Omraader mindskedes i uhyggelig Grad.

Storbyernes Befolkning led Sultekvaler i Vinteren 1916. Deres Føde bestod for en stor Del i Kaalrabi i forskellige Udgaver. Men drevet af Nøden tog man nu for Alvor fat paa at gennemføre en Rationering, som snart kom til at udstrække sig til alle Livets timelige Fornødenheder, mens man haabede, at Foraarsoffensiven vilde bringe Sejren. Den 21. Februar begynder det voldsomme tyske Angreb paa Verdun i Haabet om her at bryde igennem og tvinge Frankrig og England til at opgive Ævred. Det blev Indledningen til den blodige Kamp, som strakte sig over hele den øvrige Del af Aaret, men ikke førte til det fra tysk Side ventede Resultat. Som Tiden gik, øgedes imidlertid Vanskelighederne indad til.

I Aarets Løb blev saa godt som alle Forraad beslaglagt med det Formaal nu at regulere Forbruget ved en Kæmpecentral. Kortsystemet indførtes konsekvent. Det varede ikke længe, før de vigtigste Ting, som det moderne Menneske har Brug for, var indregistreret af Centralen. Fra nu af afhændedes der kun i visse smaa Portioner og mod Udstedelse af Kort. I Aarets Løb beslaglagdes blandt meget andet, saavidt det ikke allerede var sket, alt Brødkornet, Huder og Skind, Metaller, Smør, Mælk, Tøj, Pjalter, Læder, Bindegarn, Kaalrabi, Kaffe, Sukker, Te, Chokolade, alt Kvæget, Kartofler, Æg, Frugt o. s. v.

Butikkerne tømtes. Hos Urtekræmmeren laa maaske et Par Stykker Krigssæbe, der nærmest lignede Cementsten, i Vinduet. I Skomagerens Vindue saaes tilsidst kun et Par Kludesko. Manufakturhandleren raadede over nogle faa tarvelige Klædninger, syet af et Stof, der var vævet af Pjalter. Slagterens Vindue var helt tomt.

Men udenfor Udsalgsstederne stod paa et bestemt Klok-

keslet af Døgnet Kvinderne i lange Rækker med deres Kort og ventede taalmodigt i Timevis, at Turen skulde komme til dem. Nogle havde en Stol med, fordi de ikke kunde taale at staa.

Det var ikke let at være Husmoder i en Købstadshusholdning, og værre blev det, som Tiden gik, og Portionerne mindskedes. Det, der udleveredes, i mange Tilfælde elendigt Surrogat i Stedet for god og fyldig Fredsvare, formaaede ikke at mætte deres Paarørende. Hvis man ikke havde Forbindelser og forstod i Smug at forskaaffe sig en Smule Gryn eller Fedtstof ad Omveje, var Nøden virkelig svar.

I Maj Maaned udkom en officiel Formaning til at nøjes med saa enkel Kost, som muligt. I Oktober bekendtgjorde Rigsbeholdningskontoret, at enhver maatte regne med i Fremtiden kun at kunne dække det allervigtigste Behov med Hensyn til Klædning, Strømper og Uldtøj. Dette vilde med andre Ord sige, at Beholdningerne var ved at slippe op.

Skønt alt Kvæget var bogført, maatte man ogsaa regne med, at Besætningerne efterhaanden vilde blive meget smaa som Følge af den paakrævede paatvungne Aflevering. I Maj Maaned blev det derfor tilladt at indføre 1000 Stykker Magerkvæg fra Danmark og Sverige til Hertugdømmerne.

Af denne Forordning benyttede min Ven — lad mig kalde ham Peter Krag — sig. Peter var noget ude over den militærpligtige Alder. Han boede langt ude paa Bondelandet og led for saa vidt ingen Nød. Men han elskede Eventyr og Spænding, og derfor fik han — som det for øvrigt var Tilfældet med saa mange — Lyst til at snige sig over Grænsen for at se lidt paa Forholdene derovre, vel ogsaa for at spørge nyt og faa et Par Pund Kaffe, en Kasse gode Cigarer og nogle Stykker ægte Sæbe med hjem.

Hvordan komme over? — Ja, der gaves adskillige Veje. Farligst var det at begive sig af Sted paa Lykke og Fromme og krybe ad en Agerrende eller over en Roemark de sidste hundrede Meter og saa at benytte et Øjeblik, da den vagt-

havende Soldat fjernede sig, til at gøre det sidste og afgørende Spring. Nogle, og til dem hørte min Ven Peter, kendte en Gaardmand, ikke langt fra Grænsen. Gaardmanden havde en jydsk Karl, der hed Anders, og Anders, der var nøje kendt i Terrænet, gik saa omtrent regelmæssigt en Gang om Ugen et Smut til Vamdrup. Soldaterne kendte ham og lod ham passere. Han svarede Afgift af det og tog lidt dansk Kaffe, en Flaske Akvavit og et Par Cigarer med til Vagten, og saa havde han for Resten ogsaa forskellige Ærinder for andre at besørge. Vagtmandskabet lukkede ogsaa et Øje i, naar han havde en eller anden Ledsager med, og saadan kom min Ven Peter lykkeligt over paa den anden Side, hvor han i et Par Dage besøgte Kendinge og gjorde sine Indkøb, saalænge der var Plads i Rygsækken.

Henimod Aften den tredje eller fjerde Dag satte Peter Krag ene Kursen syd paa. Nu kendte han jo Vejen. Lidt syd for Bastrup Bro vilde Ulykken, at han skulde løbe paa en dansk Gendarm.

— Godaften! bød denne. Hvorvidt gælder Rejsen?

— Naa hvad, Rejsen! Jeg har været et Smut herovre og skal nu hjemefter. Men — han fik en Indskydelse — det kan være, De kunde have Lyst til en Bajer, saa kan jeg gaa med tilbage til Kroen.

— Jo, Tak! sa' Gendarmen. De fik en Bajer, og de fik to, og saa mente Peter, at det var tilstrækkeligt mørkt til, at han kunde fortsætte den afbrudte Rejse.

— Men hov! sa' Gendarmen. Hvad har De i Rygsækken?

— Aa, bare lidt Kaffe og nogle Stykker Sæbe og en Pølse til en sølle fattig Kone derhjemme. Manden er i Krig, og smaat sidder de i det.

— Maa jeg se det! vedblev Gendarmen og linnede ved Rygsækken og gav sig i Færd med at pakke ud alle de dejlige Ting, som Peter havde glædet sig til at nyde, naar han kom velbeholden hjem.

Gendarmen tog en Bog frem og begyndte at notere. Dette bliver akkurat 16 Kr., sagde han.

— Seksten Kroner! gentog Peter. Hvor skal den stakkels Kone faa dem fra. Aa ja! Der var en Mand, som gik fra Jerusalem til Jeriko og faldt blandt Røvere . . .

— Hvad siger De? spurgte den Blaa.

— Aa, jeg repeterer bare min Bibelhistorie.

— Ja, det var altsaa de 16 Kroner!

— Skal jeg virkelig ud med dem?

— Ja, det er Taksten!

Peter tog Pungen frem og begyndte langsomt, meget langsomt at lægge den ene Krone ved Siden af den anden, mens han atter tog fat forfra: Der var en Mand, han gik fra Jerusalem til Jeriko og faldt blandt Røvere. — Da han omsider havde fisket otte Kroner op af Pungen og ind imellem skrabet ivrigt til sig af Varerne og paany fyldt dem i Rygsækken, mens Gendarmen skrev i sin Bog, holdt Peter op med at tælle. Han skubbede varsomt Pengene hen ad Bordet til Gendarmen, maalte Afstanden til Døren, og med eet var han forsvundet i Mørket, mens Gendarmen stod ene tilbage og grundede over Fortsættelsen af Bibelhistorien.

Nogle Skridt fra Grænsen mødte Peter en gammel dansk Vagtmester. Peter slog nu ind paa en ny Taktik og begyndte ærligt at skrifte.

— Ja, ja! sa' den Gamle. Gendarmen har jo gjort sin Pligt. Men nu skal jeg se at vise Dem Vej over paa den anden Side.

De to listede sig frem, og saa bød Peter den Gamle Farvel og vovede Springet. Men næppe havde han faaet Fodfæste ovre paa den anden Side, før der glimtede Lys fra en Lommelygte, og en preussisk Løjtnant greb ham i Kraven, mens et Par Soldater holdt Bøssen parat for alle Tilfældes Skyld.

— Wo kommen Sie denn her? brølede Løjtnanten.

Peter var atter Herre over Situationen. Han fortalte vidt

og bredt om, at han havde læst Forordningen om de 1000 Stykker Magerkvæg, der kunde indføres, og saa havde han tænkt, at i den Henseende kunde han gøre sig fortjent af Myndighederne, og nu satte han sin fiffigste Mine op, idet han forklarede, at han havde Lovning paa mindst 100 Ung-høveder til Spotpris. Der vilde nok blive Glæde, naar han kom til Landraaden med den Besked.

Kort at fortælle: Min Ven Peter blev sammen med andre Overløbere under sikker Bedækning ført til Flensborg og næste Morgen indsat i Vagtlokalet, hvor en bistert udseende Underofficer sad og skrev, mens han fra Tid til anden sendte et gennemtrængende Blik hen over Fangerne.

Da Peter havde vænnet sig lidt til Omgivelserne, tog han Mod til sig og henvendte sig paa Tysk til Underofficeren: »Sagen Sie mir bitte, Hr. Feldwebel, was wird mit uns geschehen?«

— Underofficeren saa bøs ud og svarede paa godt Dansk: »Om et Øjeblik bliver I min Sæl ført udenfor Byen, og saa bliver I skudt.«

— Da var det godt, sa' Peter, jeg troede saamænd, vi skulde ha' været i Kachot!

Op ad Dagen rejste min Ven hjem med alle Varerne i Behold. Det havde jo kostet ham en lille Omvej og 8 Kr. netto. Men Pengene syntes han, at han havde haft Fornøjelse for.

Var man kommen i Besiddelse af et Stykke dansk Sæbe og et lille Kvantum Bønnekaffe, følte man sig som et helt andet Menneske. Thi disse Goder kunde jo ikke købes for Penge. For øvrigt kom der nu en Tid, da Pengene blev rigelige. Alt Arbejde gav god Dagløn, og Afgrøden betaltes med stigende Priser. Jeg husker saaledes, at en Landmand fra Egnen vest for Haderslev fortalte, at han til Krigscentralen havde solgt en Mark med Kaalrabi for 10.000 Rigsmark. Det var ca. tre Gange saa meget, som hele Arealet var værd for blot to Aar siden.

En yngre Landmand nord for Byen købte underhaanden en hel Sækfuld Hvidkaalsfrø for ca. 70.000 Mark og haabede til Foraaret at tjene det dobbelte ved at afhænde Frøet i smaa Partier. Han pantsatte sin Gaard for Købesummen. Men Myndighederne fik Nys om Sagen. En skøn Dag afhentede Politiet baade Manden og Sækken, og dermed var Fortjenesten fløjt. Den unge Mand maatte gaa fra Gaarden.

Der gik vilde Rygter om den Nød, der raadede i de store Byers Fattigkvarterer. Her avledes i disse Maaneder den centraleuropæiske Kommunisme. Men ingen Statistik melder noget om det forfærdende Tal af fattige Gamle og Spædbørn, som døde af Sult.

Hvor det var muligt, indrettede Bykommunerne nu overalt Krigskøkkener, hvor hver Person mod en billig Penge kunde købe en spiselig Ret. Privatfolk fik ved rigelige Gaver af Byggryn fra Landet, til Eksempel i Haderslev, iværksat en Børnebespisning, som blev til stor Velsignelse for den opvoksende Slægt. Frimenighedspræst Thade Petersen i Haderslev indlagde sig Fortjeneste ved i Almenhedens Interesse at dyrke Grøntsager paa et større Areal, der var stillet til hans Raadighed.

I mine Gemmer ligger endelig fra disse Aar sytten røde Smaaskrifter, i hvilke dertil ansatte tyske Professorer og Gehejmeraader giver Vejledning om god Kost, tilberedt af Havets Muslinger, Skovens Agern, Markens Svampeflor, Hegenenes Hyben og Bær, Hvidtjørnens Frugter, af Sojabønner og Klipfisk. Agerens Ukrudt skulde høstes, tørres og tørskes, fordi man deraf kunde udvinde den nødvendige Olje. Dyreknogler blev malede til Gødning og Surrogat for Føde, mens Brændenældens Trevler forarbejdedes til Gentlemans Tøj.

Men ude i Bøndergaardene sad Husmoderen i Sovekammeret, for at Tjenestefolkene ikke skulde se det, og lavede Smør i en lillebitte Haandkærne. Paa denne Maade fik hun Fedtstoffet til at slaa til.

4. »ALTING VAKLER« —

I April Maaned 1917 hedder det officielt i en Opfordring til at tegne Krigslaan: »Alting vakler. Paa alle Fronter har vi frataget Modstanderen uhyre Omraader. Vore Undervandsbaade har givet den fjendtlige Handel Dødsstødet. Krigens Ophavsmænd: Grey og Asquith, Delcassé og Briand er af deres eget Folk jaget fra Embede og Værdighed. I Rusland er der Revolution: Czaren er afsat! Een Ting staar fast: Det solide Grundlag for den tyske Statsdannelse og det tyske Folks udtømmelige Kraft.«

Man havde nærmest en Fornemmelse af, at de stærke Ord skulde dæmpe den dæmrende Tvivl, men at de tværtimod havde det modsatte til Følge.

Hvorledes var nu i Virkeligheden Stillingen?

I sidste Halvdel af 1916 gribes den tyske Hærledelse af en desparat Trang til ved Hjælp af de forholdsvis faa Undervandsbaade, der stod til Raadighed, hensynsløst at standse al Skibsfart til og fra England. Fra samme Tid, man tog denne ogsaa for de neutrale Stater saare skæbnsvangre Beslutning, mente man at skulle regne med to Ting: for det første et engelsk Fremstød mod de tyske Kyster fra hollandsk eller dansk Omraade og dernæst en alvorlig Konflikt med De forenede Stater. Hærledelsen og Rigsregeringen veg ikke tilbage for Ansvaret. Men for at forebygge Modstanderens Indfald nord fra vedtoges paa Forhaand at lægge en stærk Befæstning tværs over Nordslesvig fra Genner Bugt nord for Aabenraa til Vadehavet ved Skærbæk i Vest. Udbygningen af denne Fæstningslinie begyndte i Efteraaret 1916. Nye militære Formationer sendtes herop for at udføre dette Arbejde, i Særdeleshed Pionerer til Anlæg af Skyttegrave, Broer og de stærke underjordiske Dækninger. Dertil kom som Arbejdsdyr de stakkels militære Straffefanger, der førte en umenneskelig Tilværelse.

Et broget Krigsbillede udfoldede sig i disse Maaneder fra

Østersø til Vesterhav. Jeg mindes en Rejse med Smaabanen fra Haderslev til Skærbæk gennem dette Landskab. Først maatte jeg indhente Politimesterens Tilladelse til at tage af Sted, da jeg som farlig Samfundsborger havde Byarrest de fire Aar, Krigen stod paa. Dernæst skulde jeg have udstedt et særligt Bevis, der gav mig Ret til at aflægge Besøg paa min Fødegaard. Endelig var det nødvendigt at fremskaffe en Passerseddel for Fæstningsomraadet, d. v. s. min Fødeby Skærbæk. Da disse Formaliteter var i Orden, begav jeg mig paa Rejse. I en stor Haandkuffert i Nættet laa en gammel Overfrakke. Kupeen var optaget af Officerer, der var ivrigt fordybet i Samtaler om deres Oplevelser paa de fjerne Valpladser, i Frankrig, Tyrkiet, Rumænien o. s. v. Fem Gange blev undervejs vor Rejsehjemmel kontrolleret af de dertil paa Stationerne opstillede Vagtposter. I Arnum kom selve Stedets Gendarm ind i Vognen og pegede paa min Kuffert. Jeg forstod, hvad han mente. Han skulde undersøge de Rejsendes Bagage for at finde mulige forbudte Varer. Men Synet af min gamle Overfrakke beroligede ham.

Tre til fire Skyttegravslinjer med Artilleristillinger for og bagved strakte sig gennem Skærbæk mod syd og nord for Byen. I den sydlige Del af den store Landsby boede mine to Brødre. Begge havde været indkaldt fra første Dag. Den ældste laa i Garnisonstjeneste i Bremen. I Dagligstuen traf jeg en militær Telefonist med Frue, der var indkvarteret paa Gaarden. Ægteparret, som for Resten vistnok aldrig havde haft bedre Dage, var mærkeligt nok fra Bremen, hvor Gaardens Ejer laa indkvarteret hos en Slægtning. I Køkkenet mødte jeg en russisk Fange, med hvem jeg hurtigt blev kendt ved Hjælp af en Pakke Cigaretter. Jeg spurgte efter den, der styrede Ejendommen. »Miniister«, sagde Russeren og pegede paa den jydsk Karl, der iført smuk, god Overfrakke med Fløjelskrave, med stiv sort Hat paa Hovedet, Galocher over Støvlerne og Paraply i Haanden netop skulde ud paa en Søndagstur.

Hos den anden Broder, der selv befandt sig paa femtende Maaned ved Etappen i Galicien, lignede den ene Stue en Militærlejr. Her var fuldt af Indkvartering. Ude i Stalden gik Russeren sammen med gamle Søren, ligeledes en jydsk Karl, og forestod Bedriften. Ovenfor Gaardene blev der gravet, muret og hamret. Her blev de dybe Løbegrave og tykke Betondækninger til, som det nogle Aar senere kostede de danske Pionerer en Del Møje at faa sprængt og sløjft. Fra Tid til anden førtes til og fra Arbejdet en Flok af de nævnte militære Straffefanger. De var Genstand for almindelig Medynk. Laa der en Kartoffel paa Grøftekanten, faldt der tre Mand over den. Løb en Høne tværs over deres Vej, betød det for Kræet den visse Død.

Før Afrejsen fik jeg Overfrakken i Kufferten ombyttet med Skinke, Pølser, Smør, Kød og Sæbe, saa meget jeg kunde slæbe. Da vi paa Hjemvejen passerede Arnum, stod Vagtmesteren atter paa Perronen. Jeg maa bekende, at det er første Gang i mit Liv, jeg har været virkelig bange for en Gendarm. Han traadte ind, hilste genkendende paa mig og Kufferten i Nættet.

— Ja, sagde jeg, det var jo den Overfrakke!

— Ja Tak! smilede han; den har jeg jo set.

Det var alligevel den mærkværdigste Rejse til mit Hjem, jeg nogen Sinde har foretaget.

Med Fæstningsbyggeriet kom der til nogle faa danske Mænd fra indviede Kredse i Berlin den uhyggelige Meddelelse, at hele Omraadet nord og syd for Fæstningsanlægget vilde blive rømmet af Mennesker og Dyr, saa snart man havde begrundet Formodning om, at Engelskmanden kunde ventes fra den Kant. Det vil sige, at hele Civilbefolkningen i det tidligere Haderslev Amt fra Genner til syd for Skærbæk skulde fjernes med alle sine Ejendele og flytte syd paa — til Hannover blev der sagt — naar Krigsoperationerne begyndte. Vi slap med Skrækken, og kun faa fik at vide, hvad der skal have været os tiltænkt.

Natten til den 7. Februar 1917 begyndte imidlertid den skærpede Krig med Undervandsbaadene i Vesterhavet. Same Dag gav Senatet i Washington med 78 Stemmer mod 5 Præsident Wilson sin Tilslutning til Bruddet med Tyskland. Nu var dette Lands Skæbnetime for Alvor inde, og dets Beboere fik det at føle. Nogle Regeringsanordninger fra første Kvartal 1917 illustrerer bedre end noget andet Forholdenes Udvikling:

2. 1. befales, at de uddannede Landstormspligtige, der er født 1899, skal melde sig.

10. 1. Alle Orgelpiber af Tin beslaglægges.

15. 1. Den kommanderende General udsender Meddelelse om, hvorledes man skal bære sig ad for at faa *belgisk* Arbejdskraft. Der skal overlades hver Belgier 5 Kubikmeter Rum. Han skal have en Straasæk at ligge paa og 1 Haandklæde om Ugen. Hans Breve hjem skal kontrolleres.

25. 1. Den kommanderende General befaler, at Købstadsbørn over 12 Aar bør anvendes ved Landbrug.

27. 1. Handelen med brugt Tøj og gamle Sko reguleres.

22. 1. Overpræsident Moltke udsender Meddelelse om, at den skærpede Søkrig er begyndt: »Det sidste Stød føres mod England!« hedder det. »Nu gælder det. Befolkningen maa derfor bringe sine Ofre. Det er Gudstjeneste, naar det gælder de af Gud os givne helligste Guder.«

16. 2. Den kommanderende General udsteder Forholdsregler med det Formaal at spare paa Kul: Det er ikke mere tilladt at opvarme Kirkerne. Alle Stats- og Privatskoler lukkes. Intet Teater maa holdes aabent. Paa Kontorer og Høteller maa man ikke have mere end 16 Graders Varme.

26. 2. Det forbydes at give Krigsfanger Mælk eller Mælkekemad.

1. 3. Alle, der tidligere er kendt uduelige, skal møde til Session.

1. 3. Kirkeklokkerne beslaglægges. Det anbefales at slaa dem i Stykker oppe i Taarnet for lettere at faa dem ned.

4. 3. Siv og Rør anbefales som Foder.

7. 3. Mandskab, der er ude over den militærpligtige Alder, d. v. s. over de 48 Aar, opfordres til at melde sig til Hjælpetjeneste.

8. 3. Gammelt Tøj og Pjalter skal afleveres mod Betaling.

11. 3. Frugtkærner, navnlig Citron- og Appelsinkærner, bør samles. Af dem kan udvindes god Spiseolje.

29. 3. udsendes en Bestemmelse om, at der nu kun maa afhændes 750 Gram Sukker pro persona pr. Maaned. Overtrædelser straffes med indtil eet Aars Fængsel.

Af disse Bestemmelser gjorde vel nok Kravet om Nedtagelse af vore gamle Kirkeklokker det stærkeste Indtryk paa den af de mange Forordninger ellers saa sløvede Befolkning. Naturligvis kunde de Klokker, der udmærkede sig ved stor Ælde og særlig Kunstværdi, skaanens, ligesom de Menigheder, som ejede kun een Klokke, kunde fritages for Aflevering. Men alene Tanken om, at vore aarhundredgamle Kirkeklokker nu skulde støbes om til Kanoner eller Granater for at dræbe Medmennesker, Franskmænd eller Engelskmænd, var egnet til at skabe en Fornemmelse af Uhygge. Det lod sig imidlertid ikke forhindre.

Præsterne greb maaske nok ind for at bevare, hvad der kunde bevares. Imidlertid havde Forholdet mellem den tyske Sognepræst og den danske Befolkning mange Steder lidt Skade. I de første Uger under Krigen søges Kirkerne af et meget stort Antal. Jeg talte engang med gamle Pastor Tonnesen om denne Foreteelse. »Jeg frygter for, at det er som i Tordenvejre,« sagde han. »Naar Uvejret trækker op, beder Folk til Gud; men det skaber ingen inderlig Fromhed.« Den gamle Præst fik Ret. Mens Krigen gik sin Gang, kølnedes Forholdet ofte mellem Præst og Menighed. Præsten, der var optaget af det tyske Folks Skæbne, lod paa Prædikestolen Munden løbe over med, hvad Hjertet var fuldt af, og tænkte ikke paa, at hans danske Tilhørere nærrede helt andre For-

haabninger. Under disse Forhold kunde Kirken her ikke blive, hvad den maaske blev andre Steder.

Skolen og dermed den opvoksende Ungdom led meget under Krigen. De unge og yngre Lærere indkaldtes efterhaanden og erstattedes af Lærerinder, Saarede eller ældre Lærere fra Nabobyen. Fra Aar til Aar blev Undervisningen mindre og daarligere. Det laa i Sagens Natur. En ældre Lærer, der først skulde holde Skole hjemme og derefter gaa 5—6 Kilometer til en Naboby for at undervise lige saa længe, kunde naturligvis ikke bevare sin Kraft. Navnlig mod Krigen Udgang skete der store Forsømmeligheder paa Skolens Omraade.

Saa tidlig som i Maj Maaned 1916 toges Uddannelsen af Kvinder til Bestillinger, der ellers varetages af Mænd, under Overvejelse. De fyldte Pladsen for de Indkaldte paa Kontorerne. De anvendtes i udstrakt Grad som Konduktører i Jernbanetog, i Sporvogne og paa mangfoldige andre Maader.

Men værre og vanskeligere blev trods alt Forholdene. Troen paa Tysklands Sejr svandt mere og mere. Soldaterne gik tavse og selvopgivende fra og til Fronten. De vidste bedre end andre, at alt Haab var ude.

Der fandt i Foraaret 1917 en lille Forhøjelse af Kødportionen Sted. Men allerede efter kort Tids Forløb meddeltes, at Opretholdelsen af en saadan Forordning vilde koste en Fjerdedel af Landets Malkekøer Livet. De almindelig Kilder syntes udtømte. Man søgte derfor med en Energi, der maatte vække Beundring, at udnytte Ting, som ingen tidligere havde tænkt paa. Saaledes blev Brændenælde med eet en for Folkets Beklædning vigtig Plante. Den frededes, beslaglagdes, høstede, og der lavedes Tøj af de indsamlede Beholdninger. Det var særlig Skolebørnenes Opgaver at travle Veje, Grøfter og Affaldspladser for at finde og sanke i Neg den tidligere saa foragtede Brændenælde. »Skolen og Skolebørnene bidrager derved til økonomisk at holde ud og viser samtidig

Landets Forsvar værdifuld Tjeneste,« hed det i Opfordringen til Lærerne. Kredsskoleinspektørerne opfordrede ligeledes Skolebørnene til at indsamle og aflevere alt Affald af Metal: Kobber, Messing, Tin, Zink, Knapper, Blykugler, Patronhylstre, Tinsoldater, gamle Gummigalocher o. s. v. I Ugevis saa man nidkære Lærere med deres Elever drage ud i Skovene for at indsamle »Løvhø«. Man havde nemlig opdaget, at Træernes tørrede Løv godt kunde anvendes til at drøje Husdyrets Foder. Da man haardt manglede Lærred, fik Skolerne Paalæg om at indsende gamle opklæbde Landkort. — Hvad nyttede det altsammen mod Amerikas vældige Indsats!

Ved Slutningen af Aaret 1917 kunde der endnu uddeles 150 Gram Sukker pr. Hoved om Ugen. Men samtidig kom der udtrykkeligt Forbud mod at benytte det til Te, Toddy og Punch. Det var et svært Slag for mange politiske Kandestøbere, som Aften efter Aften samledes i Krostuens hyggelige Hjørne og overfor et beundrende Publikum røbede deres ufejlbarlige Mening om, hvad Hindenburg og Ludendorff nu havde for. »Hjemmekrigere« kaldtes de.

En Officer, som jeg lærte at kende paa en Rejse, fortalte mig følgende Oplevelse: En Dag i 1917 blev jeg, udaset efter Øvelser og March, indkvarteret paa en Gæstgivergaard i Westfalen. Har De noget at spise? spurgte jeg Værten, da jeg kom ind. Thi jeg var sulten som en Ulv. Jo, han havde Krigsbrød, hvis jeg havde Brødkort. Og noget at drikke? Ja, Vand, godt rent Kildevand! Det var det eneste, han ejede. Har De ikke Øl, Vin eller Sodavand, lige meget? Nej, svarede han. Men saa besindede han sig. Jo, her mødes en Goodtemplar-Forening. Dens Medlemmer har fra Danmark indforskrevet en Afholdsdrink. Her ser De den. De sidder saamænd og bliver helt lystige ved den. Jeg kikkede paa Flaskerne — der var et helt Dusin: »Rektificeret, filtreret fuselfri Taffelakvavit,« stod der. Den er god nok! svarede

jeg, og jeg forstaar nu ogsaa nok, at de gode Goodtemplarfolk sad der og blev helt lystige ved det.

Smugleri og Tyveri bredte sig, jo mere Indskrænkningerne mærkedes.

5. KRIGENS OFRE UDE OG HJEMME

Krigen gik sin Gang. Drengene, som ved dens Udbrud i Sommeren 1914 bar korte Bukser som Skoledisciple, naaede endnu at komme ud i Skyttegravene i 1918. De, der har set de Skarer af helt unge og ældre Mænd, som flere Gange om Aaret maatte møde til Session og opstilledes paa Fruekirkeplads i Haderslev før efter en kort Undersøgelse endnu samme Dag at blive sendt syd paa til Uddannelse, vil aldrig glemme dette Syn. Tarveligere og tarveligere blev Menneskematerialet, slettere og slettere dets Udrustning og Uddannelse. Mange vendte aldrig tilbage.

I de to første Aar havde vi endnu i Dagbladene aftrykt Tabslisten for det danske Nordslesvigs Vedkommende. Dette blev nu forbudt. Kun Navnene paa de Faldne indenfor Læsekredsen maatte nævnes.

Som vore egne Landsmænd i Regelen sendtes til Garnisonsbyer syd paa for at blive uddannet, kom til Gengæld herop fremmed Mandskab for i Løbet af kort Tid at blive indøvet i Vaabenbrug. Adskillige danske Forsamlingshuse toges i Brug, da Kasernen i Haderslev var fuldt belagt.

Hvilken Forandring, naar man til Eksempel kastede et Blik ind i »Højskolehjemmet«s store Sal i Haderslev og saa den omdannet til Opholdslokale for de fremmede Soldater, naar man havde de mange danske Møder, der her var blevet afholdt, i frisk Minde! Hvor var Ordførerne fra disse Møder nu? De laa spredt over Europas Fronter, i Vest bl. a. Mænd som Mads Gram, Chr. Ernst Christensen, Nis Nissen, Dr. H. Lausten Thomsen, Anker Callø, Holger Fink, Adolf Svensson, Advokaterne Chr. Ravn og Johs. Andersen, Peter

Paulsen og Ernst Christiansen. De to sidstnævnte har i et Par indholdsrige Bøger fæstnet deres Oplevelser og Indtryk fra hin Tid og derved leveret Skildringer af blivende Værdi af den sønderjydske Soldats Kaar under Verdenskrigen. Modne Mænd som Marten Refslund Poulsen fra Bovlund, Andreas Outzen fra Haderslev og Jakob Petersen fra Mjolden havde aldrig drømt om, at de i Alderen mellem fyrre og halvtreds skulde blive sendt til Balkan som preussiske Soldater. Nede i Galiciens ruthenske Bygder paa Østfronten mod Russerne førte flere Kompagnier, som særlig var dannet af Nordslesvigere, et ejendommeligt Etappeliv i flere Maaneder.

Værst hærgede Døden naturligvis blandt de Yngre. Da Budskaberne kom om, at lovende unge Mænd som Mikael Steffensen, Kresten Andresen, Brødrene Peter og Jeppe Østergaard og kendte Landmænd som Mathias Mygind, Jørgen Gamborg og Johan Clausen var faldet derude, vakte det den dybeste Sorg hos hele den danske Befolkning.

Om Stemningen i Hjemmet og ved Fronten giver de Tusinder af Breve til og fra Soldaterne, som endnu gemmes i Familierne som et kært Minde, et tydeligt Billede, om end meget maatte forties af Frygt for Censuren. Mikael Steffensen skriver saaledes i Februar 1916 til Venner i Hjemmet fra Frankrig:

»Ja, de lever derude, de brune, stærke Mænd fra de tusind Hjem, i Selskab med Orme, Rotter og Mus. De staar derude de lange, lange mørke Nætter, ofte i øsende Regn og bidende gram Vind, stirrende ud i et endeløst Mørke, ud mod en Fremtid, som synes saa langt borte. Og Kugler hvisler, og Granater springer. Det er farligt derude foran. Og vi staar derude, naar Dagen begynder at gry, naar Lyskuglerne lyser saa matte mod Morgenhimlen, og mens Taarer ruller ned ad den skæggede, furede Kind, jubler der inde i dem en Tak for Dagen — som ingen kender. Og se, om ikke Lærken, trods Bulder og Død, svinger sig op mellem Skytte-

gravene. Højt oppe fra sender den sine Sølvklokke-toner, sprudlende af Haab og Liv, ned over den Jord, som har drukket saa meget Blod. Nej, Vorherre har ikke forladt os. Han kommer, selv i en Lærkes Triller — Haabets, Troens lille Fugl i Verdens Ødemark. Og i hver en Hilsen derhjemme fra lader han os føle en uendelig trofast Kærlighed. Da kan det juble inde i os: »Du staar jo midt iblandt dit Folk, men fremfor alt i Guds Menighed paa Jord.« Det er Puls-slaget derfra, jeg fornemmer gennem Eders Breve.«

I nogle Linjer fra Flandern, skrevet halvandet Aar senere, omtaler han dem, der flygter over Grænsen for at frelse Livet: »Jeg kan ikke kaste med Sten; men jeg selv gør det ikke. — — — Mit Land kan kræve det af mig. Det er Vejen til at værges mit Land, selv om Vejen er haardere, end Mennesker kan udholde alene.«

Fra Østfronten skriver Jeppe Østergaard i Begyndelsen af Krigen: »Man maa lære at forstaa det uundgaelige, tunge i Skæbnen, handle derud fra og gøre sin Pligt! Nordslesvigs Sønner er nu spredt til alle Sider. Paa Europas Slagmarker vil mangen en lade sit unge Blod; men mange vil ogsaa vende tilbage, rigere og bedre, end de drog bort. Kærligheden til Hjemstavnens uddybes i det fremmede. Tro mod vor Fortid vil vi i Fremtiden atter fylde vor Plads og gøre vor Pligt, som enhver alt gør det her.«

Disse faa Sætninger tegner et fuldgyldigt Billede af den unge danske Nordslesviger, som i 1914 trak i preussisk Uniform og gik den tungeste Gang, et Menneske kan gaa for en Sag, der ikke er hans. De her citerede to Mænd var Typen paa den Ungdom, der var vokset op i de bevidst danske Hjem i Slutningen af forrige Aarhundrede, præget af Hjemmenes Modstand overfor det preussiske Tvangsregimente og senere udgaaet fra den danske Højskole. Hundreder af dem, de allerbedste, savnes nu haardt som Foregangsmænd under Efterkrigstidens Vanskeligheder. De blev derude.

Savn og Sorg var daglig Gæst i Hjemmene. Ængstelig

sukkede man: Hvis vi saa endda maa haabe, at det ender med, at vi kommer tilbage til Danmark!

Lad mig undgaa at skildre de Øjeblikke, da Soldaten tog Afsked fra Hjemmet, eller de Tusinder af Tilfælde, hvor der ved et Brevkort fra Fronten meddeltes Hustruen eller gamle Forældre, at Manden eller Sønnen var falden. Kunde man ikke opnaa at faa sine Paarørende hjem, ønskede man blot, at de uskadt maatte falde i engelsk, fransk eller amerikansk Fangenskab.

Saavidt hans Tid og Diskretionspligt tillod det, samledes daværende Rigsdagsmand H. P. Hanssen med smaa Vennekredse i de forskellige Dele af Landsdelen, hvor han gav saglige og beroligende Oplysninger om Forholdene og ydede gode Raad til alle dem, som opsøgte ham. Hans Fremstillinger var altid baaren af en lys Optimisme, der gjorde sin Virkning i vide Kredse og skabte Fortrøstning. Til dem, der i disse Aar utrættelig var undervejs for at sprede Trøst og indgyde Folk godt Mod, var gamle Peder Skau fra Bukshave. Han havde levet sin Barndom under Frederik den Sjette, var modnet til Mand under Christian den Ottende, havde sammen med sin navnkundige Broder Laurids allerede i Halvtredserne i forrige Aarhundrede været en af Nordslesvigs ledende Mænd. I Sønderjydernes Kamp for Danskhedens Hævdelse havde han været med fra de historiske Stævner paa Skamling i Fyrreerne indtil det sidste store danske Aarsmøde i Haderslev i Juni 1914. Ud fra sin usvigelige Tro paa Danskhedens Ret opgav han aldrig Haabet. Engang under Krigen lykkedes det ham at komme over Grænsen og naa til København, hvor han søgte Audiens hos Kong Christian X, hvem han tiltalte med de selvbevidste Ord: »Jeg tillader mig at tale frit til Deres Majestæt, som jeg har talt frit til Deres Majestæts Fædre.« Det skulde imidlertid ikke times ham at opleve den for os Danske saa lykkelige Afslutning. En af de første Dage i Marts 1917, midt i Vinterens værste Mørke, fandt man den 91-aarige Olding liggende død i Sengen. Han

var den sidste af den Slægt, som havde været med helt fra den første Tid, da Sønderjylland begyndte at vaagne, som sank i Graven.

Blandt dem, der var med til efter Evne at mildne Kaa-rene for den nødstedte Befolkning, var Landraad von Løw i Haderslev, en Mand af sjælden nobel Tænkemaade og ikke uden Forstaaelse for, at de Danske i Nordslesvig indtog en Særstilling, hvad Stemning, Følelser og Sympati angik. I alle Krigsaarene var han tidlig og sent paa Færde for at hjælpe, hvor han formaaede det. Dag for Dag belejredes hans Kontor af Kvinder, som bad Landraaden om at yde Bistand til, at deres Mænd kom hjem for at bøde paa Forsømmelserne i den ilde medhandlede Bedrift, hvad enten det nu var Gaard eller Haandværk. De fleste gik ikke forgæves til ham, og det var derfor ogsaa forklarligt, at han lige før sin Afrejse som varigt Minde om de danske Kvinders Erkendtlighed fik overrakt en Adresse.

Desværre kunde ikke alle preussiske Embedsmænd glæde sig ved en tilsvarende Yndest. Nogle er bedst tjent med, at deres Navne hjemfalder til Glemsel. Adskillige af dem fik Skyld for at være medvirkende til, at dansksindede Soldater ikke kunde komme hjem paa Orlov, idet de skildrede dem som mistænkt for at ville flygte. I lang Tid blev der derfor kun givet Orlov til Flensborg, og her mødtes da Kvinderne og andre Paarørende i stort Tal med de Indkaldte. Paa den anden Side blev det en Nødvendighed fra andet Krigsjaar og indtil Slutningen at hjemsende et Antal Landmænd til deres Gaarde for at fremme Avlingen. Mange Gaardmænd af de ældre Aargange, særlig saadanne, som ikke egnede sig til Tjeneste ved Fronten, fik paa denne Maade Lov til at opholde sig i Hjemmet.

Det turde fremgaa af det allerede nævnte, at denne Hjemsendelse af ældre Mandskab var en yderst paakrævet Forholdsregel. Thi mange Steder herskede der faktisk Hungersnød, særlig i de store Byer. En Morgenstund traf jeg i

et Smaabanetog daværende Landdagsmand Kloppenborg Skrumsager, indhyllet i en stor, tyk Kavaj; thi man havde ophørt med at opvarme Togene paa Sidebanerne. Ved hans Fødder stod en bred og tung Kasse.

— Hvad har du i den? spurgte jeg.

— Det er Kartofler og adskillige andre Levnedsmidler, svarede han og tilføjede: »Det er umuligt at leve i Berlin, naar man ikke selv bringer Føden med.«

I de nordslesvigske Byer var det naturligvis ikke saa slem. Man havde jo lidt efter lidt vænnet sig til store Af-savn. Det er forunderligt, hvor nøjsom man kan blive! Men de, der skulde leve af den Kost, der tilstodes dem efter Loven: 1600 Gram Brød, 100 Gram Kød, 150 Gram Sukker, en Kende Smør og maaske et Æg om Ugen, en lille Portion skummet Mælk daglig, fra Tid til anden lidt Gryn, noget Marmelade, Klipfisk og lignende, led virkelig Nød. Efterhaanden fik dog omtrent hver Husholdning sin Forbindelse paa Landet, og det skal siges til de danske Gaardes Ros, at de var gavmilde overfor Bybefolkningen. At komme ud til Moster paa Landet i de Dage, var et Liv i Herlighed og Glæde. Her var ingen smalle Steder: rigeligt af Kød og Flæsk, god Kaffe med rigtig Fløde og den lækreste Lagkage. Men Nydelsen skete ikke ustraffet. Vor slunkne Mave kunde ikke taale en saadan Tilværelse.

Respekten for de Hundreder af Krigslove og Anordninger var længst borte. Det gjaldt jo om at friste Livet, saa godt man kunde. En almindelig Demoralisation bredte sig alle Vegne henimod Krigens Slutning. Smugvarer betaltes i dyre Domme, og Penge kunde ikke altid gøre det. Tuskhandel blev derfor almindelig. Men de to vigtigste Faktorer var dog Venskab og Slægtskab. Der fortælles følgende Historie:

I Haderslev boede en Mand, som var Ejer af henved en halv Million. Han var vant til en sorgfri Tilværelse og at leve godt. Indskrænkningerne følte han derfor som et yderst generende Indgreb i den daglige Levemaade med Krigsbrød,

Surrogater, Marmelade o. s. v. Han klagede sin Nød til en god Ven paa Landet, som straks var villig til en Nat i al Hemmelighed — thi det var jo i høj Grad strafbart — at slagte et Svin og fragte det til Haderslev.

Dagen derpaa saa man Landmanden komme kørende i sin lukkede Vogn. Hestene bar sort Klædesdækken og Seletøjet kostbart Sølvbeslag. Manden selv sad paa Kuskesædet med høj Hat og et gravalvorligt Ansigtsudtryk.

Han passerede baade Vagtposter og Politi og hilste høfligt med Pisken hævet op til den sorte Hatterand. Ingen kunde tro, at Manden havde andet Ærinde end at opfylde sin sidste Pligt overfor en kær Afdød. Men inde i Vognen sad i et Hjørne det slagtede Svin, godt indpakket og tilsidst hyllet til med et stort, mørkt Shavl.

Han kom lykkeligt til Vejs Ende, og det behøver næppe at tilføjes, at det døde Dyr fik en god Modtagelse.

6. I OPLØSNINGENS TEGN

Det sidste Krigsjaar stod i Opløsningens Tegn. Udefra blev de allierede Hæres Omklamring mere og mere faretruende for de tyske Stillinger. Indad til bredte Nøden sig paa alle Maader. Til Savn og Sorgens Budskab fra Fronterne kom andre Hjem søgelser.

I Juli Maaned 1918 meldes, at den spanske Syge har begyndt at hærgne Storbyerne Hamborg, Berlin, Bonn og Nürnberg. Et Par Uger senere naar den til vore Enemærker og kræver mange Ofre blandt den som Følge af Sult lidet modstandsdygtige Befolkning.

Den voksende Afleveringspligt er nærved at lægge Gaardene øde. Som et Eksempel kan anføres, at der i nævnte Maaned alene i Tønder Amt skal afleveres 3000 Stykker Kvæg, det vil sige godt 700 Stykker om Ugen. Tønder By skal afleveres 200 Kreaturer. Man faar naturligvis en af Mynighederne fastsat Højestepris som Betaling for de aflevere-

rede Dyr. Pengenes Værdi begynder imidlertid at blive problematisk. En Mand i Husum købte saaledes i Foraaret 1918 seks Demat god Marskjord og betalte den med 1900 Mark pr. Demat. Købesummen fik han ind ved at sælge Aarets Høhøst.

Byen Tønder faar i Juni Maaned Befaling til at aflevere 125 Sæt brugt Tøj, men ser sig kun i Stand til at fremskaffe 105 Sæt. Der trues med haardere Forholdsregler, hvis de manglende 20 Klædninger ikke skaffes til Veje. Til Forklaring bør tilføjes, at det i det sidste Aar havde været omtrent umuligt at komme i Besiddelse af en blot nogenlunde anstændig Klædning eller et Par gode Sko.

Det meddeles nu, at der i de tre Maaneder, August, September og Oktober, skal indføres 4 kødløse Uger. For at faa denne skæbnsvangre Bestemmelse til at glide i Folk, udsendes samtidig en officiel Forklaring om, at der paa denne Maade i hele Riget kunde bevares 300,000 Stykker Kvæg fra Nedslagtning, hvilket svarede til 750,000 Liter Mælk eller 50,000 Kilogram Smør daglig.

Men Nød bryder alle Love. Større og mindre Tyverier hører nu til Dagens Orden. Man stjæler Posthusenes Penge-sække til en Værdi af Millioner, hele Jernbanevogne med Levnedsmidler og i Tøndevise, hvor det drejer sig om Stykgods. Faar stjæles og slagtes paa Marken, Køerne malkes, naar de staar ude om Natten. I Løbet af faa Dage — stadig i Juli Maaned 1918 — sker der Indbrud i fire nordslesvigske Mejerier, hvor der hvert Sted stjæles fra 80—100 Pund Smør. Kartoffelagrene plyndres ligesom Kaalrabimarkerne, Slagterbutikker og Kaninstalde. I Flensborg stjæler Tyvene hele Beholdningen i det til Bispisningen af den fattige Befolkning bestemte Krigskøkken.

Skønt Toggangen til Dels var standset, fordi der manglede Kul, og man saaledes paa Strækningen mellem Tønder og Hviding en Tidlang kun kørte, naar der var Fisk at faa i Esbjerg, kom der hver Morgen hele Skarer af Mennesker

syd fra til Nordslesvig for at hamstre Varer. Det var til dels Folk, der havde det som Erhverv, men ogsaa Kvinder, som dreves ud af den bitre Nød. Nordslesvig havde nu engang ogsaa i den Henseende faaet et godt Ord paa sig. Disse Mennesker fra de tyske Storbyer, særlig fra Hamborg, men ogsaa fra Kiel og Flensborg, som kom herop, efter at de først havde afgræsset Holsten og Sydslesvig, blev en ren Landeplage. Smed man dem ud af den ene Dør, kom de ind ad den anden. Men Folk ynkedes jo ogsaa over dem, og det hændte, at en hamborgsk Dame af det fine Selskab tiggede om Ophold i en nordslesvigsk Bondegaard for at vægre sig mod den nagende Sult.

7. NOGLE EKSEMPLER

Det var selvfølgelig en Statsforbrydelse, som straffedes haardt, at skildre Nøden, som den virkelig var. Al Korrespondance censureredes. Paa Postkontoret i Haderslev var ansat en hel Stab af Kvinder og saarede Soldater, som skulde gennemgaa Folks Breve. Jeg har Bevis for, at Postsendinger til mig var Genstand for en særlig Prøvelse, før de maatte udleveres. Det hændte imidlertid ogsaa, at en Soldat indfandt sig paa mit Kontor og tog frem af Lommerne en Pakke Breve fra en af mine politiske Modstandere. Han mente, det kunde interessere mig at læse dem. Jeg gav Afkald paa Fornøjelsen. Men der var ikke noget, som hed Brevhemmelighed. De danske Blade fra den Tid er kun daarlige Kilder til Oplysning om Datidens Forhold. Derimod indeholder »Tondernsche Zeitung«, mod hvilket Blad der ikke kunde næres nogen Mistanke for Illoyalitet, og som derfor heller ikke var underkastet saa streng en Censur, mangt og meget, der virker i høj Grad oplysende. Af disse Meddelelser, der altsaa er fuldtud paalidelige, skal her i Stedet for de mange Historier, der er opstaaet senere, og som ikke alle er lige troværdige, aftrykkes et Par Eksempler. Notitserne virker

i hele deres Form og paa Baggrund af de foran skildrede Forhold som smaa, skarpe Øjebliksfotografier. Det drejer sig, som antydnet, kun om et lille Udvalg, taget af nævnte Blads Spalter i Tiden fra Juli til September 1918:

9. 7. Røverierne i Haverne tager til. Der stjæles Roer, Løg og tidligt modne Kartoffler. Den kommanderende General har anordnet den strengeste Straf.

12. 7. Tyve har sidste Nat paa Byens Mark skaaret Haalen af syv Heste og malket tre Køer.

13. 7. I Fremtiden kan Borgerne i Tønder ikke mere regne med at faa udleveret 200 Gram Kød pr. Hoved om Ugen.

15. 7. En Kone fra Landet tog forleden til Flensborg for at købe to Par Støvler. Hun havde i den Anledning medbragt 2 Pund Smør; men Skomageren krævede 4 Pund.

26. 7. En Kone fra Flensborg, der kom rejsende hertil, fik sin Bagage revideret. Man fandt i hendes Kuffert 16 Pund Smør og 9,5 Pund Ost. Varen blev beslaglagt.

30. 7. Gendarmen overraskede en Slagter fra Alslev, der var i Færd med at aflive en Stud. Der blev foretaget en Husundersøgelse hos Manden, og man fandt ved denne Lejlighed 250 Pund Skinke, røget Flæsk, Pølse, Tælle og to nedsaltede Svin.

2. 8. Ved en Revision i Toget beslaglagdes Kød, Smør, Tælle og 32 Pund Kartoffler.

6. 8. I Nibøl aabnedes to Kasser, der var afsendt som Ekspresgods. De indeholdt Kalvekød.

8. 8. En Officersoppasser, der var undervejs fra Toftlund til Leipzig, fandtes i Besiddelse af 170 Pund Oksekød og 6 Pund Smør.

14. 8. Indsamlingen af Løv er i Gang over hele Riget. Der er deraf fremstillet 3,293,705 Kilogram Fodermel.

14. 8. Byen Husum har intet Brød. Der var givet Løfte om en Sending fra Posen; men den er ikke ankommen.

16. 8. Ved en Revision paa Banegaarden fandtes en Mængde Pakker med hamstrede Varer.

17. 8. Paa Banegaarden lykkedes det at opdage en Pakke med 5 Pund Kaffe.

27. 8. Forbundsraadet har givet Tilladelse til at blande Tobak med tørrede Pære-, Æble- og Valnødblade.

27. 8. Hos en Landmand paa Egnen opdagede en Gendarm et Svin, der vejede 200 Pund. Hvad har De fodret det med? spurgte han den gamle Kone paa Gaarden, som var ene hjemme. »Med Angst og Bæven«, lød Svaret.

3. 9. En Kvinde fra Haderslev er blevet nappet, fordi hun drev Smughandel. Hun har i Sommerens Løb slæbt saa meget Smør ud af Amtet, at alle Indbyggerne i Tønder en hel Uge deraf kunde faa 70 Gram hver.

6. 9. Nu er der Udsigt til, at Mangelen paa Beklædningsstof skal ophøre. De første Prøver, fremstillet af Brændenældetrevler, er ankommet og viser sig at kunne staa Maal med Bomuldstoffer.

10. 9. Eleverne i Seminariets Øvelsesskole, Borgerskolen, det kongelige Seminarium og Realskolen er ude for at indsamle Løvhø.

16. 9. Der er ankommet et Parti Lædersko med Træsaa-ler og endvidere et Parti Træsko.

18. 9. Generalkommandoen for 11. Armékorps har anordnet: Det maa undgaaes, at man hænger de smaa Tyve og læder de store løbe. Der skal ikke ske Anmeldelse af Folk, som henter sig smaa Beholdninger af Levnedsmidler, men saadanne, som søger at slippe uhindret bort med Kurvefulde af Æg og Smør.

19. 8. Fjendtlige Agenter udbreder Rygter om, at man vil komme til at lide meningsløse Tab paa de tyske Krigs-
laan.

8. AFSLUTNINGEN

Man havde paa Fornemmelsen, at det gik mod Afslutning; men man havde ingen Kendsgerninger at holde sig til. Der var nok af Rygter i Omløb; men man maatte omgaaes

dem med Varsomhed for ikke at komme i Fængsel. Det fik adskillige Nordslesvigere at føle. Min gamle Lærer, J. A. Jensen af Skærbæk, som i over en Menneskealder havde tjent den preussiske Stat, blev anholdt og uden Grund hentsat i Flensborg Arrest i længere Tid som Følge af et ondsindet Angiveri. Det kan ogsaa nævnes, at Gaardejer Anton Mathiesen af Randerup blev arresteret som sigtet for at have hjulpet en Søn over Grænsen. Han døde under Op-
holdet i Neumünster Fængsel.

Af Pressen var der ingen Oplysninger at vente, aller-
mindst af de danske Blade i Nordslesvig. Alle danske Redaktører var jo blandt dem, der arresteredes ved Krigs-
udbrud. Vi, der havde Ansættelse ved »Dannevirke«, førtes til den lille Ø Dænholm mellem Stralsund og Rygen, hvor Behandlingen var yderst brutal. Den sidste Del af Fangens-
skabet tilbragte vi under blidere Kaar i Politifængslet i Altona.

Omkring 1. September 1914 fik Bladene atter Lov til at udgaa, men under den strengeste daglige Censur. Den kom-
manderende General var paa en Maade vore Blades ledende Redaktør. Vi var forpligtet til at optage de officielle tyske Krigsberetninger paa fremtrædende Plads. Mange Artikler, der var til Gunst for Tyskerne, blev befalet optaget. Jeg mindes i denne Forbindelse et Par Artikler, der var taget af det københavnske »Ekstrabladet«, hvis Indhold særlig lagdes os paa Sinde. Desuden bragte Bladene Nyheder om de af Myndighederne trufne Forordninger, om Ernæringsfor-
hold, uskyldige Meddelelser fra Land og By, et Par Hilsener fra Soldater i Felten, fra Tid til anden et stærkt censureret Feltbrev — men aldrig en ledende Artikel af selve Bladets Redaktører. Hvert Nummer skulde forelægges Censuren og godkendes af Garnisonskommandanten, før det maatte udgaa. Dette medførte jævnlig pinagtige Vanskeligheder. Af Personalet ved »Modersmaalet« og »Dannevirke« var ialt indkaldt 18 Mand. Deraf faldt de 3, og 2 kom hjem i haardt saaret Tilstand. Flere har desuden haft varigt Men af Saar

og Sygdom, som de havde paadraget sig i Felten. — At fremskaffe det nødvendige Bly til Sættemaskinerne og Papir til Trykningen var til Tider næsten uløselige Opgaver. Jeg skal blot antyde, at et Par Pølser i den Henseende kunde virke mirakuløst.

Den 26. September 1918 deltog jeg efter Indbydelse fra Generalkommandoen for 9. Armékorps i et stort Pressemøde i Hannover, hvor der af Repræsentanter for Generalstaben, Admiralstaben, Udenrigsministeriet, Krigsministeriet og Krigsøkonomkontoret i fem Foredrag blev gjort et varsel om Forsøg paa at oplyse Pressen om Stillingens Vanskeligheder, dog uden at den paa nogen Maade direkte skildredes som haabløs. Da jeg imidlertid samme Aften i Hamborg traf sammen med en ældre holstensk Redaktør, som ligeledes havde overværet Mødet, betroede han mig, at Bulgarien var falden fra, og at dette var Begyndelsen til Enden.

Krigen var tabt. Den 4. Oktober skrev H. P. Hanssen hjem fra Berlin, at man fra tysk Side havde givet op. Det kom dog for de fleste ret overraskende; men nu udviklede Situationen sig, som bekendt, meget hurtigt, og for den danske Befolkning i Nordslesvig stod det straks klart, at nu var det store Øjeblik nær, da Landsdelen skulde genforenes med Moderlandet.

Vanskelighederne var ganske vist ikke dermed endt. Vor tidligere saa frodige Hjemstavn var nu et krigshærgtet og udpint Omraade. Tusinder af Unge var faldet eller blevet lemlæstet paa Valpladserne. Et endnu større Antal af Landsdelens bedste Ungdom vendte hjem mærket af Krigens Lidelser. En hel Generation var mere eller mindre fysisk eller psykisk præget af Oplevelserne i de fire onde Aar.

Landbruget var imens lagt øde. Det gode Kvæg var forsvundet fra Staldene. I 1913 taltes der 254,244 Stykker Hornkvæg, i 1920 derimod kun 218,000. I 1913 leveredes af Landsdelens 142 Mejerier ialt 184 Millioner Kilogram Mælk. I 1919 leverede de samme Mejerier kun 40 Millioner Kilogram.

Ad lovlig Vej kunde et voksent Menneske i Landsbyen Skærbæk, efter hvad daværende Læge der i Byen, nuværende Amtslæge, Dr. med. H. Lausten Thomsen i Tønder har oplyst, i Januar Maaned 1919 faa udleveret 70 gr. Smør, 100 gr. Kød og 2250 gr. Grovbrød eller 1800 gr. Mel om Ugen, desuden 600 gr. Sukker for en Maaned, lidt Marmelade og undertiden en Smule Mel eller Gryn. Den Mad, der saaledes kunde faaes ad lovlig Vej, svarede til 1300—1400 Kalorier, mens et Menneske i Hvile bruger mindst 1800 Kalorier, og en jævnt arbejdende Mand kræver 3,000 Enheder for at kunne leve normalt.

Jorden var udpint og uren, Bygningerne i høj Grad forfæmte, og fra Dag til Dag sank hele Befolkningens opsparede Kapitalformue i Værdi, indtil den i 1920 blev til ingenting. En gammel Bondemand paa Vestkysten, som i Aarenes Løb havde indskudt 300,000 Mark i Guld i Egnens Sparrekasse, fik i 1920 Beløbet udbetalt med en dansk 25 Øre.

Man maa forstaa, hvad det vil sige, naar al opsparat Formue, al Kapitalarv, alt Tilgodehavende i Prioriteter, alle Forsikringer o. s. v. blev til intet. Sammen med Sorgen og Afsavnet maatte dette virke stærkt paa Sindene.

Endnu var Landet ikke overgaaet i dansk Eje; men saa vidt man formaaede det, søgte man ved Gaver nord fra at mildne den værste Nød. Der fandtes hele Gader i Haderslev By, hvor Børnene efter Lægens Udsagn ikke ejede en Skjorte. Kun faa af de Fattige var i Besiddelse af Støvler. Overtøj var en Sjældenhed. Paa et tidligt Tidspunkt afgik imidlertid den ene store Sending Klæder og Skotøj efter den anden over Grænsen.

I den almindelige Nedgangs Spor fulgte et forfærdende moralsk Forfald.

Men det nationale Haab, som nu skulde gaa i Opfyldelse, bar hen over meget.

KRIGENS INDFLYDELSE PAA MENIGHEDSLIVET

AF
J. JØRGENSEN

DA Redaktør Nicolai Svendsen fra »Modersmaalet« i Haderslev Lørdag Morgen den 1. August 1914 ankom til Skærbæk for at deltage i en Familiesammenkomst hos Broderen i Hjemsted, blev han hentet ved Toget og som Arrestant indsat i Byens Fangehul, hvor han mod Aften hørte Sognekirkens Klokker ringe til Mobilisering. Ikke mange fik Søvn i deres Øjne den Nat, og tidligt Søndag Morgen mødte man fra de fleste Hjem oppe ved 7-Toget. Der var fuldt af Mennesker, man tog med dyb Bevægelse og taarefyldte Øjne Afsked med de indkaldte. I flere Hjerter var der Trang til at samles i en Salme til Afsked, som »Vor Gud han er saa fast en Borg«, men ingen begyndte, og i Stilhed gled Toget Syd paa med sin dyrebare Ladning, fulgt af sorgfulde Hjerters Angst og Bøn.

Redaktør Svendsens Fængsling Dagen før var som en Løbeild farend ud over Egnen og paavirkede Folks Opførelsen i de følgende Dage. Man holdt sig tilbage. Imidlertid kom der et almindeligt Ønske frem om en fælles Altergang for alle dem, der kunde ventes at blive indkaldt, og der blev sendt Bud ud i Frimenighedskredsen. Men da Folk var undervejs op til Kirken om Mandagen, havde Rygterne om Arrestationen virket saaledes, at enkelte fremtrædende danske Mænd raadede alle, som de mødte paa Vej til Kirken, fra at gaa derop. »I bliver arresterede allesammen,«

udtalte de. En Del vendte om, jeg selv var et Øjeblik raadvild, men nogle kom igen. Kirken fyldtes efterhaanden, man ikke alene kunde se paa adskillige Ansigter, at der var en rolig og fast Vilje til at blive, men der mærkedes en Stemning for ikke at vige, hvad der end skulde ske. — Og da jeg selv havde bestemt mig til at gaa ind til Tjenesten, var al Ængstelse og Usikkerhed fuldstændig forsvunden af mit Sind, inden jeg havde bedt Indgangsbønnen tilende. Altergangsgudstjenesten blev en uforstyrret Højtidsstund, uforglemmelig for os alle. Der var Deltagere, der ikke før havde været med ved Nadverbordet, kære Ansigter, der kom igen og siden har haft deres Plads i denne Kirke. Her fulgte en Moder sin ældste Søn med Hustru ind til Gudstjenesten — hist to Søstre deres ældste Broder, men der var ogsaa Ansigter, vi mødtes med for sidste Gang, saa det blev i Ordets fuldeste Forstand en Afskedsgudstjeneste. Jeg tænker paa en ung Bonde, sin Moders yngste, kære Søn, der faldt inden Jul. Hans Kammerat sendte mig Budet og paa lagde mig at bringe Moder og Broder den strenge Tidende, og jeg vandrede derover, næsten slæbte mig afsted under den tunge Byrde, mens det lød i mit Indre: Herre, send en anden! men *skal* jeg, da giv mig Kraft til at udføre det tunge Hverv paa den rette Maade! Pinen blev lang, da Familien ikke var hjemme, jeg maatte vente over en Time og brugte den som yderligere Forberedelsestid. Saa tungt var Slaget for den gamle Moder, at hun ikke vilde tro det, men da saa Virkeligheden var gaaet op for hende og de andre, foldede vi vore Hænder og lagde al Sorgen over paa Gud. Det var tungt at vandre hjem i den mørke Aften, den første Gang, jeg havde været ude i et saadant Ærinde. Det blev ikke den sidste.

Da Altergangsgudstjenesten var endt, blev jeg kaldt til en Hjemmedaab i Nabobyen. Forældrene vilde saa gerne have deres lille Dreng døbt, inden Faderen skulde afsted. Det naaedes ikke, Faderen var borte, og enhver kan tænke

sig, hvor vemodigt bevæget denne Daabshandling blev, hvor Moderen stod ene med sin lille Dreng paa Armen og sine gamle Forældre ved Siden, med de øvrige Børn omkring sig.

Nu følger en Tid i Angst og Spænding. Vore Tanker var hos de kære i Krigen, og hver Morgen lød det: hvad vil Dagen bringe? Budskab om Død eller Lemlæstelse eller Tilfangetagelse, eller at de er savnede (»vermisst«)? Aldrig har jeg besøgt saa mange Hjem som i den Tid. Aldrig er der blevet holdt saa mange Husandagter, og det hos Folk, som plejede at være tilknappe; men nu fandt Mennesker Bønnens Vej. Det syntes en Selvfølge at være med i Salme-sang og Fællesbøn for dem derude, som ens Hjerte hang ved. Nu lød her de samme Ord, som hver Dag i mange Aar havde lydt i den gamle Skrumsagers Morgenbøn og i sin Tid ved alle Vilh. Becks Gudstjenester. »Fri os fra det fremmede Herredømme i din Time!« De lød nu i de mange smaa Hjem med en egen Undertone; det anedes, at Timen nærmede sig.

Nu viste det sig — som senere ved Mindegudstjenesterne for de Faldne — at man mange Steder gled bort fra Forbindelsen med de tyske Præster, idet den Følelse blev stærkere, at en Landsmand, selv om han stod i Frimenigheden, var én nærmere end den tyske Præst. Naar jeg hørte om en af vore unge, at han var blevet saaret, eller at der var gaaet lang Tid siden, man sidst havde hørt fra ham, satte jeg mig paa Ridehjulet og tog omkring til disse Hjem. Vi kunde være hverandre til Trøst og delte det samme folkelige Haab, et Haab, der dog ofte truede med at briste, alt som de lange Venteaar sneglede sig afsted, og der ude fra Krigsskuepladsen meldtes om ny Fremgang for de tyske Hære. Men Indøvelsen i Taalmodighed virkede Udholdenhed, og Udholdenheden virkede Haab.

Det var anstrengende Ture, men vi kendte den store Skæbne over os — hver Sene skulde spændes, hver Dag kaldte paa de legemlige og sjælelige Kræfter. I Begyndelsen

regnede man jo med, at Krigen hurtigt vilde være endt, og saa gjorde det ikke noget, om man skulde blive lidt overanstrengt, og Føden i den Tid skulde være lidt knap; man indskrænkede sig, men ikke alle kunde taale det. I Begyndelsen af det andet Krigsjaar maatte jeg rejse til Vejlefyjord Sanatorium, hvor jeg var i fem Maaneder og kom rask tilbage.

Mange af Statskirkens Præster viste sig krigsbegeistrede, enkelte gik selv med i Krigen som Præsten Fischer i Højrup, der faldt. Andre Statspræster var med den tyske Hær i Frankrig, Belgien og Polen. Frimenighedspræsterne Rosen-dahl i Aabenraa og Jørgen Eriksen i Sundeved blev indkaldte, og nu maatte vi hjemmenværende tage Del i Betjeningen af deres Menigheder. Det blev i visse Maader en rig Tid saaledes med Mellemrum at gæste de andre Frimenigheder i Sønderjylland. Der var gennemgaaende godt Besøg til Gudstjenesterne og ikke faa Uniformer saas i Kirken. Til at begynde med fandt man det ikke raadeligt at deltage i Frimenighedernes Gudstjenester, naar man var hjemme paa Orlov, men de kækkeste prøvede sig forsigtigt frem, og hurtigt blev det en Selvfølge at søge sammen med dem, man før havde siddet paa Kirkebænk med. Selv den katolske Præst, der med visse Mellemrum skulde komme ud paa Vestkysten for at holde Gudstjeneste og Altergang for de indkvarterede katolske Soldater og polske Digearbejdere, udbad sig Frimenighedskirken i Skærbæk til Brug. Et Minde derom har vi endnu i nogle Ridser og Skrammer paa Kirkestolens Ryg, fremkaldt af Soldaternes Bælter med Patron-taskerne.

Blandt de Krigsfanger, der blev brugt som Arbejdere ved Havdiget Ballum-Skærbæk, fandtes der ogsaa 50—60 Tartarer. De var kommet herop med russiske Krigsfanger. Det var fornemme Folk, deres Hænder viste, at de ikke var vant til groft Arbejde, deres Væsen gjorde Indtryk af, at det var dannede Muhamedanere. De fik mange Pakker

hjemme fra, især med fin Tobak til Cigaretter, hvormed de trakterede den katolske Maskinmester. De fortalte ogsaa denne om deres Hjem, hvor hver af dem havde 3—4 »smukke Hustruer og smukke Børn«. Der var et Par Tolke med dem. Det virkede betagende paa alle de andre Arbejdere at se dem holde Andagt. Ved Solens Opgang knælede de paa deres Kapper med Ansigtet vendt mod Øst og Syd, mod Mekka og Medina, og mumlede deres Bønner, alt mens de flittigt lod en Rem glide gennem deres Hænder. Katoliken tænkte paa sin Rosenkrans. Denne Morgenbøn plejede at vare et Kvarter eller tyve Minutter. Ingen af disse Muhamedanere døde her, men derfor er det ikke sikkert, at de naaede levende hjem til deres fjerne Land ved Sortehavet og Kaukasus. —

Ogsaa Sognekirkerne fyldtes Søndag efter Søndag, hvor der da ikke fandtes en alt for tysk-begejstret Præst — dér stod Kirkerne tomme. En yngre Præst i Haderslev, der før Krigen kunde samle mange Tilhørere, satte Kirkegængerne paa en haard Prøve ved engang, han var hjemme paa Orlov, at holde Gudstjeneste i sin Officersuniform. Præsten i Sottrup i Sundeved forsvarede i en Artikel Preussernes Indfald i Belgien ud fra det gamle Testamente: I 4. Mosebog, 21. Kap. fortælles, at under Ørkenvandringen var der et Par smaa Lande, som Israelitterne vilde igennem for at komme ind i det forjættede Land. Moses sendte venligt Bud til Amoriterkongen Sihon og bad ham om Lov til at drage igennem hans Land; Israelitterne vilde drage ad Kongevejen, ikke sætte deres Fod paa Agre eller Vingaarde, ikke drikke af nogen Brønd. Men Sihon vilde ikke tillade Israel det og drog imod dem, men blev slaaet, saa Sihon selv faldt, og al hans Land blev erobret. Da saa Israelitterne derefter tog Vejen til Basan, drog Basans Konge op imod dem, men Herren sagde til Moses: »Frygt ikke for ham! Jeg har givet ham og alt hans Folk og Land i din Haand.« Ogsaa han faldt, og Landet blev Israels. — Herud fra kunde altsaa ses,

at Tyskerne havde Ret til at drage ind i Belgien. Af den Slags Gudelighed blev der udgydt en Mængde, baade i Prosa og Vers i Krigens Tid. Man var mildest talt forbavset over en saadan Sammenligning og spurgte, for at holde sig til Biblen, hvorfor Israels Forhold til Edomitterne ikke havde været et bedre Forbillede til Efterfølgelse. Thi da Moses vilde drage igennem Edom, forbød Kongen ham det, og han betraadte ikke Landet (4. Mosebog, 20. Kap., 21. Vers).

Ved en ung Piges Begravelse i Haderslev kom den tyske Præst med en voldsom Udtalelse mod Englænderne. Den unge Pige var død af en Mavesygdom, og havde disse forbistrede Englændere ikke hindret Tilførselen af Levnedsmidler, saa var hun sikkert ikke bleven syg.

En anden tysk Præst forklarede et af sine Sognebørn, at det egentlig var en Religionskrig (saa Sympatien burde være paa Tysklands Side). Men ogsaa danske Folks Tanker kunde blive omtaagede. Der var, især i Begyndelsen af Krigen, dansksindede Mennesker, og ikke af de lunkne, der kun nærede ét Ønske: at Krigen snart maatte faa Ende, uanset hvem der sejrede, saa de kunde faa deres Sønner eller Mænd hjem igen.

Det var ogsaa i Krigens første Tid, at enkelte danske Sønderjyder havde en Kamp at bestaa med sig selv: Havde de ikke Lov at unddrage sig Indkaldelsen? Var det deres afgjorte Pligt at gaa med? Disse Samvittighedskampe er skjult for andres Øjne, og de var vist sjældne. Saa at sige alle Sønderjyder, der havde været i preussisk Militærtjeneste, fulgte Indkaldelsen til deres Regimenter uden at vakle. Det var næsten noget selvfølgeligt, en Pligt, man ikke havde Lov at unddrage sig, et Led i Guds Styrelse. Man stod næsten helt uforstaaende, da man hørte om den første Overgang over Grænsen til Danmark. Senere forandredes vort Syn paa dette.

Blandt Statskirkens Præster fandtes som sagt enkelte, der meldte sig frivilligt til Hæren, ikke altid af patriotiske

Grunde, men for at pleje saarede Landsmænd og hjælpe dem kristeligt. De blev som oftest skuffede — saadanne smaa Særbestræbelser var der ikke Plads til i det store militære System. Og dog havde vore Sygeplejersker af og til Lykken med sig, saa de kunde være noget for Landsmænd, ogsaa kristeligt. En af dem, Petrea Ohrt fra et godt, dansk Hjem i Skærbæk, blev derude. Ogsaa en af de indkaldte danske Frimenighedspræster fik Lejlighed til at øve en Gerning mellem Landsmænd.

En af de første, der faldt, var Erik Jessens Søn fra Vraaskov i Vodder Sogn. Efterretningen derom indtraf samme Dag, som den gamle dansksindede Lærer M. Skov fra Birkelev skulde begraves, den 7. September 1914. Den gamle Lærer blev af sine mange Sønner lagt i Kisten, indsvøbt i Dannebrog. Mens Følget var samlet i de tilstødende Stuer, inden Afskedshøjtideligheden skulde begynde — thi alt: Tale, Sang, Jordpaakastelse skulde efter Statens Bestemmelse for Frimenighedens Medlemmer foregaa inden Døre — og man dæmpet talte med hinanden om den sørgelige Efterretning fra Krigsskuepladsen, traadte den faldnes Moder ind i Stuen. Der blev dyb Stilhed. Alles Øjne rettedes i tavs Medfølelse mod den magre Skikkelse med Ansigtet præget af dyb Sorg — det var som selve Sorgens Engel skred gennem Stuen. Stakkels Mor, hun maatte endnu miste tre af sine tolv Sønner. Men i denne Sorgens Stund samledes denne Mor, saavel som mange andre, der heller ikke hørte til Frimenigheden, med den afholdte Lærers Menighedskreds, samledes om Trøsten over Døden og Graven, skønt der paa Raadager Kirkegaard, hvor Jordfæstelsen fandt Sted, ikke maatte lyde nogen Tale, og Kirkeklokken tav.

Det var nemlig forbudt at ringe med Sognekirkens Klokker ved Begravelser, ikke alene over dem, der var lovformelig udtraadt af Statskirken, men ogsaa over dem, der sluttede sig til de frie Menigheder uden at være udtraadte. I Krigens Tid, da saa mange sønderjydske Kirkeklokker om-

støbtes til Kanoner, kom der ogsaa Bud efter Klokkerne i Frimenighedskirkerne. Vi vilde saa nødig undvære disse Klokker. Hvor havde vi ikke glædet os, da vi i Skærbæk fik vor egen Klokke, for selv om den ikke kunde høres helt paa Sognets Kirkegaard — det blev ikke tilladt at have en Kirkegaard ved Frimenighedskirken — saa hørtes den dog næsten derhen, og saa kunde den lyde Morgen og Aften, kalde til Gudstjeneste og forkynde, naar en af Menigheden var død. Ved det gamle Frimenighedsmedlem, Lærer Skovs Begravelse paa Raadager Kirkegaard virkede Sogneklokkens Tavshed imidlertid ikke trykkende paa Deltaerne, Stilheden blev højtidsfuld. Og da den sønderjydske Landbefolkning senere, mens Krigens varede, kom til at staa overfor militære Begravelser, hvor Ligtoget bevægede sig med Hornmusik i Spidsen, hvor der blev afskudt Geværssalver over Graven, som den døde var sænket i, og man forlod Kirkegaarden spillende en March eller Visemelodi, virkede det stødende, og man var ikke i Tvivl om, at skulde man vælge, vidste man nok, hvilken af de to Begravelsesmaader, man vilde foretrække.

I Skærbæk fik vi, da der kom Bud efter Kirkeklokkerne, efter Ansøgning Lov at beholde vor. Vi henledte Myndighedernes Opmærksomhed paa, at vi kun havde den ene, og naar vi ikke maatte bruge Sognekirkens Klokke, kunde vi ikke ringe for de faldne, naar Budskabet om deres Død naaede frem, eller ved Mindegudstjenesterne for dem, og dem havde vi mange af. Vi beholdt altsaa vor Kirkeklokke. Vort Folk har erstattet os mange af de borttagne, og der var vel ogsaa blevet en til os. Men var vi blevet spurgt, som man spurgte Fjelstrup Sogn: Vil I have en Klokke med Sorgens Tone? hvorpaa der blev svaret: vi har ringet sammen til saa megen Sorg, lad os faa Glædens Tone! saa vilde vi sikkert have svaret: lad Klokken blive aldeles som den gamle!

Ved Krigens Begyndelse blev alle offentlige Sammenkom-

ster forbudte. De danske Forsamlingshuse lukkedes, vore Kirkesale maatte dele Lod med dem, medens Frimenighedskirkerne nok maatte bruges. Først efter lange Forhandlinger lykkedes det paany at faa aabnet Kirkesalen i Visby. Der blev god Brug for den genaabnede Sal. De fremmelige Danske fra Omegnen fandt her et Fristed under Kamptumlen, naar de, uforstyrret af tyske Præsters saarende Yttringer, søgte deres Opbyggelse i det kønne, lyse Rum, hvor Loftet bæres af to Søjler; det var i sin Tid Lø Herreds Tingsal.

En Krigsdeltager fra denne Kreds blev ført hjem og kom til at hvile i Hjemlandets Jord. Et mægtigt Følge samledes for at gaa med Enken og de faderløse den sidste tunge Gang til Kirkegaarden. Den store Have, hvori Baaren stod, fyldtes af Mænd og Kvinder af alle Samfundsklasser fra en vid Omegn. Haven var nyanlagt, det unge Hjem nylig grundlagt, nu blev dets Fremtid baaret til Graven, og det lød med en egen Forstaaelse: »Tænk naar engang den Taage er forsvunden, som her sig sænker over Livet ned.« Da gamle Skrumsagers afholdte, dygtige Svigersøn var falden, sagde han til mig: »Hvorledes er det ude hos jer? her er det de bedste, der falder.« Det sagde man saa ofte. De bedste var jo de »ærlige«; de »snedige« fandt ofte paa Raad, trods alt.

Der forefaldt ved Visby Kirke, hvor det var blevet meget smaat med Besøget, et pinligt Optrin. Et aldrende Ægtepar i Sognet havde maattet sende deres to Sønner i Krig. Der havde ikke været Tale om at gaa over Grænsen. Den gamle Fader havde faaet alt saa godt ordnet, at der stod en lille Gaard rede til hver af de solide Sønner, naar de vendte hjem igen. Men de forsvandt derude. Og hvem, der kender Trykket af den langsomt hensneglende Ventetid, da man begynder Dagen med Forventning om at faa Bud derude fra, høre noget sikkert, saa man kan komme ud af Uvisheden, men afslutter Dagen med den sædvanlige Skuffelse, saa man maa tænke paa Salmelinien: »Sygt hun stammed Aftenbønnen, Graaden kvalte hendes Røst« — véd ogsaa, hvor umu-

ligt det er for en Far og Mor at opgive Haabet. Da der intet dagedes derudefra, kunde Forældrene ikke andet end bevare et lille Haab om, at Sønnerne levede. Derfor blev det stadig udsat at holde Mindegudstjeneste for dem, man gav Afkald paa den Trøst, der kunde findes deri, for fremdeles at fastholde det spinkle Haab. Men Sorgen nedbrød den svagelige Moders Helbred, og hun døde i August 1917. Da Jordfæstelsesdagen oprandt, vidnede det store Følge, der samledes i Hjemmet, om, hvor afholdt den afdøde havde været og hvor dyb Medfølelsen var med denne Moders og Faders Tab; nu havde de kun en Datter tilbage. Men Medfølelsen skulde ogsaa vise sig i, at man vilde gøre Udvej til, at der kunde blive Klokkeringning fra Sognekirken ved Begravelsen. Det paatog nogle af Familiens Venner sig at ordne. Men da man under Vandringen til Kirkegaarden stadig ikke hørte Klokken, gik et Par haandfaste Mænd op for at ringe. De fandt den preussiske Gendarm stillet paa Vagt, saa ingen kunde komme til Klokken. Harmen var dyb, men tavs. Kunde en Moder, der havde ofret sine to eneste Sønner ved den tyske Front, ikke være værdig til at faa Klokkeringning fra Sognets egen Kirke ved sin Jordefærd? Kløften mellem Folket og Myndighederne, Statskirken indbefattet, blev dybere.

Hvorledes det begyndte med Mindegudstjenesterne for de Faldne, kan jeg ikke oprede, men det blev hurtigt almindeligt over hele Landsdelen, saavel i Frimenigheder som i Statskirken. Disse Gudstjenester samlede store Skarer, saa at sige hele Sognet mødte uden Hensyn til nationalt Sindelag. For mange Hjem var Mindegudstjenesten som en Lindring i Sorgen over den Faldne og en Trøst i det Savn, at man ikke kunde rede et Hvilested i Hjemlandets Jord. Tungt laa det i de nærmestes Sind, naar den dyrebare Faldne ikke havde faaet nogen Grav; hans Legeme kunde jo være helt sønderrevet af Granaterne, eller han var maaske kastet mellem Hundreder andre, jordet i en Fællesgrav. Saa

var det et lille Lyglimt i Mørket, om der kunde komme Bud derudefra, at den Faldne havde faaet sin egen Grav, og at der havde lydt Bøn og Sang ved den. Det havde ikke saa meget at sige, om det var en Præst, der havde udført Tjenesten; det skønneste var, om det var den Faldnes egne Kammerater og Landsmænd, der havde stedt deres døde Ven til Hvile med Hjemmets Salmer og Bøn i Modersmaalet.

Forunderligt var det, hvor Krigens Rædsler og Døden virkede paa de unge Mænd herhjemme. Der kaldtes ad deres inderste Jeg; de spurgte sig selv: hvad er dit Liv bygget paa, mens du skal stride her — og holder det i Døden, den Død, du kun er skilt fra ved en smal Streg? Disse Unge modnedes hurtigt i Krigstumlen, saa de kunde blive Præster for sig selv og andre. I hvert Fald i de første Krigs-aar. Senere aad der sig Sløvhed ind i manges Sind.

Tabet af vore bedste Sønner bragte Krigens Rædsler endnu nærmere ind paa den hjemlige Menighed. Sorgen nagede i Sindet, og Tankerne kunde ikke lade være at gruble over Sammenhængen mellem de forfærdelige Begivenheder og den Gud, man troede paa. De blev ved at jage frem og tilbage om dette: *Hvem raader?* er det Gud eller det Onde? hvormeget tillader Gud, der maa ske af ondt? har han givet den Onde og Ondskabens Hær Lov til at raade? Der er dem herhjemme, haardt ramt af Ødelæggelsen, der endnu ikke er kommet i Ro, endnu staar med de ubesvarede Spørgsmaal. En gammel Mand modtager Budskab om, at hans eneste Søn er falden; efter et Øjeblik Tavshed udbryder han: »Nej, det kan da ikke være Guds Vilje!« En troende, ældre Kvinde, dansk af Æt og Sind, udtaler ved at høre om Tyskernes Sejrsang: »Det kan ikke skjules, Vor herre holder med Tyskerne!« Præsten Tonnesen i Hoptrup, Indre Missions Fører, mister sin yngste Søn og maa ind i de samme pinefulde Overvejelser. Han skriver, og det er Udtryk for vide Kredses Tanker: »Hvis vi skulde betragte

Fyrsterne og Diplomaterne som de bestemmende, saa kunde vi bagefter blive bitre paa dem, men jeg haaber, at vi har set Gud som den, vore Sønner i sidste Grund fik deres Indkaldelsesordre fra. Rigtignok saa vi i de sidste Dage af Juli Maaned 1914, da Noterne og Telegrammerne fløj fra Hof til Hof og fra Land til Land, Satans grimme Ansigt bag ved det hele. Det var ham, der pustede til Ilden, men da Krigens saa var »udbrudt« som en Eksplosion af det Had, der var samlet paa i Aartier, da saa vi i Troen Gud tage den i sin Haand, for at tilvende baade os og vore Sønner saa stor en Velsignelse som mulig. Vi havde Grund til at vide os i Guds Haand. Og endskønt det ene Sørgebudskab indtraf efter det andet, sang vi alligevel ved vore Sørge-gudstjenester: »En Fader, det er soleklart, vil ej sit Barn bedrøve, og sker det, er det aabenbart, for det ved Sorg at øve«.

Krigen har ført mange Mennesker til Korset, men paa den anden Side er der mange, mange, der er kommet langt bort fra Kirkens Herre — der i den gruelige Krig finder et Bevis for, at der ingen Gud kan være. — Der gemmes endnu mange Soldaterbreve, der kunde fortjene at komme frem som Bidrag til Forstaaelsen af, hvad det var for et Mandskab, der vendte hjem fra Krigen til deres tidligere Gerning og fortsatte den som Hjemmets Ledere og Midtpunkt, som Førere i Folket, i større Kredse eller indenfor Sognets Grænser, faldt ind i det vante religiøse Liv hjemme med dets overleverede Former, eller faldt udenfor det, eller bragte med sig et Gennembrud af personlig Kristendom som Tilskud til Menighedslivet. Det var vel det samme Mandskab, der kom hjem, men dog med et forøget Livsindhold, rigere paa Oplevelser, der afsatte sig som mørke Pletter eller frodigere Vækst i deres indre Liv. Det er dem, der nu udgør vor Manddom.

Der kan ske noget uforudset. En Begivenhed kan vise, at det trofaste Arbejde fra Dag til Dag trods alle Vanske-

ligheder dog kan bære Frugt. Det saa vi, da Præstefruen i Spandet døde under Krigen. Præsten Villh. von Brincken, en født Haderslev'er af hjemmetysk Familie, var blevet forfulgt af Myndighederne, fordi han aabent vedkendte sig Samhørighed med den danske Befolkning. Som Præst i Valsbøl i Mellemslesvig havde han set, hvilken Ødelæggelse i aandelig Henseende det er, naar det offentlige Sprog i Kirke og Skole er ét, men Folkesproget et andet. Da Pastor v. Brincken var blevet trængt ud fra sit Embede i Spandet, flyttede han til Ribe for at være i Fred. Her mistede han sin stærke, evnerige Hustru Christine v. Brincken, født Mikelsen. Og da hun skulde føres til Gravstedet paa Spandet Kirkegaard, kunde hendes Mand ikke faa Lov til at følge hende længere end ned til Grænsen. Her maatte han blive staaende, afskaaret af det preussiske Militær, og med Smerte se efter den Kiste, der rummede hans det kæreste. Men det blev ingen ensom Ligfærd. Paa Landevejen paa den anden Side Grænsen holdt der talrige Køretøjer med Folk fra Spandet Sogn for at tage imod deres afholdte Præstekone, der havde betydet saa meget for dem. Det lille Sogn, hvor Samfølelsen ikke havde været særlig stærk, samledes nu ved Minderne og førte Fru v. Brincken til det sidste Hvilested midt iblandt dem. De kendte under Krigens Alvor, at de havde et Fællesskab med hverandre om det, deres Præstefolk havde arbejdet iblandt dem for. —

Iblandt de Bud, der gik mellem Menighederne herhjemme og de unge ude ved Fronten maa nævnes ikke blot de forskellige Kirkeblade: »Nordslesvigsk Kirkesag«, »Sædekornet«, »Højskolebladet« o. a., men ogsaa det lille Hefte: »Julehilsen til Soldaterne«, der indtog en særlig Plads. Det var en Moder, Fru Lycke i Rødding, der fik Tanken, og Indholdet blev væsentlig skrevet af Kvinder Det lille grønne Hefte imødesaas med Forventning, naar Højtiden nærmede sig, og Nordslesvigs Kvinder gav det bedste, de ejede, deres Hjerter, ikke mindst de, der som Fru Lycke maatte mi-

ste kære, unge Sønner. Julehilsenen til den første Jul (1914) indeholder dog mest Bidrag fra Mænd. Der findes det let gennemskuelige Mærke R. D., Sønderjydernes trofaste Ven hele sin Levetid, Otto Rosenstand i V. Vedsted, endvidere Navnene Olf. Ricard og Carl Koch, og fra Skovgaards Haand indeholder Heftet tre Tegninger: Det ægte Julebillede: Englene aabenbarer sig for Hyrderne, Vandringen til Golgatha, der taler om Lidelsen og om Frelsen gennem Lidelser, og Daniel i Løvekulen, en Trøst til alle dem der skulde færdes ude blandt Krigens Vilddyr. — Disse Smaastykker ejer endnu den oprindelige Friskhed, fordi de er skrevet ud af levende, bevægede Hjerter, og de har været til gensidig Styrkelse i Troslivet. Udgiveren, Præsten Thade Petersen i Haderslev, gør rede for, hvorledes Indholdet, naar det var tilvejebragt, maatte oversættes til Tysk for at blive gennemset af Generalkommandoen, inden Trykning kunde tillades. Heftet bragte sin Del af Juleglæden til de kære i det fremmede, selvom Tonen blev tungere Aar for Aar. — »Julehilsen« 1917 fremtræder som Soldaternes værdige Gensvar paa Mødrenes Røster, og i 1918 indeholder Julehilsenerne en Lov og Tak til Gud med de inderligste Velkomstord til dem, der var levned fra det blodige Opgør.

Den aandelige Jordbund hos Sønderjyderne blev under Verdenskrigen brækket op og pløjet med haarde, dybtskrærende Plovjern. Ved Udbruddet af den uindskrænkede Undervandsbaadskrig foregik atter en voldsom Omstilling i Sindene. Kan vi vente at faa dagligt Brød, naar vi selv ødelægger det? og hvilken Gengældelse vil der ikke nedkaldes over Tyskerne, der volder saa mange uskyldiges Død? Der kom noget rastløst og utrygt i Tanker og Handlinger. Det blev en ny Elendighed at bringe frem for Gud i Bøn. Noget efter skete Indkaldelsen af de sidste Beholdninger af Mandskab, de helt unge, der efter en hurtig Uddannelse blev sendt ud i Fronten og ikke forstod som de ældre, krigsvante og hærdede, at trykke sig. De faldt i Hobetal. Da brød det

fortvivlet frem i Sindene: Her staar vi overfor en anden, en ny Tingenes Orden! Der kom et næsten almindeligt Om-
slag i den hidtidige Tankegang: nu maa vi prøve at redde
saa mange, vi kan — overfor dette meningsløse Myrderi,
der ikke fører til noget Maal, kan det ikke være Uret at
hjælpe saa mange over Grænsen som muligt! Det er at
redde Liv! Mange af dem, der kom hjem paa Orlov, er-
klærede afgjort, at de gik ikke mere tilbage til dette Hel-
vede; naaede de ikke over Grænsen, vilde de hellere lade
sig skyde herhjemme end i Fronten. Men ogsaa denne æn-
drede Tankegang bragte hos somme Tvivl og Sjælekamp.
Hvad var det rette? Thi der var dem, der, naar de lykkeligt
var naaet over Grænsen, blev indhentet af Døden i den
spanske Syges Skikkelse. Var det altsaa Uret at hjælpe de
unge over til Kongeriget, naar de heller ikke dér kunde und-
fly Døden? Til det ene »hvorfor«, naar Tankerne søgte hen
til de Faldne i fremmede Lande, føjede sig ofte et andet,
»hvorfor«, naar Hjertet droges til en Grav i vort gamle
Fædreland, hvortil den unge var higet hen for at naa Frihed,
Sikkerhed og Glæde. Det sled paa Sønderjydernes Sjæleliv
at kæmpe sig igennem de indre Kampe, og det har for man-
ge været en trang Vej at finde ind til Fred.

I Syner og Sagn har Folkesjælen i Slesvigs Land udtrykt
sin Længsel til Fremmedherredømmets Tid. En Pige, der et
Par Aar efter Krigen 64 tjente i Forballum, kom en Aften
paa Vejen hjem forbi Mjolden Kirke. Den var oplyst, og
da hun undrende traadte nærmere, hørte hun en fuldtø-
nende Menighedssang; hun kunde skælne Ordene: »Her er
Glæde over Glæde, os Gud Fader hjulpet har!« Hun for-
talte det til sine Husbondfolk, og de var enige om, at det
var et Forvarsel paa, at vi atter skulde komme tilbage til
Danmark. Tre gamle Søsken, som hørte det den Gang
af Pigen, lever endnu, og hendes Syn blev atter fremdraget,
da Genforeningen kom. — I Ballum gik Sagnet, at naar tre
Brude i hver sin forskellige Brudekjole, en hvid, en blaa og

en grøn, havde staaet for Alteret i Ballum Kirke, skulde
Sønderjylland komme tilbage. Den blaa Brud bor i Aarhus,
den grønne lever i Skærbæk. — Der blev ogsaa sagt i Bal-
lum, at naar der kom Mænd med røde Bukser op af Havet,
skulde vi blive danske. Under Krigen blev fangne Fransk-
mænd i deres røde Bukser brugt som Arbejdere ved Vester-
havsdiget.

Der var dem, der ikke kunde synge Fædrelandssange un-
der Krigen — de gik derimod gerne en lang Vej for at kom-
me til at synge den i Krigens Tid i Sønderjylland saa meget
brugte Salme:

Naar vi i største Nød mon staa,
ej vide, hvor vi skulde gaa,
og savne baade Hjælp og Raad,
omend vi græde Hjertens Graad.
Saa er vor Trøst i saadan Mén
at komme sammen hver og en
om Bistand paa dit Ord og Bud
dig at paakalde, Herre Gud.

Denne Salme blev ny i Krigens Tid, og dens Indhold
svarede til Folkets Længsel og Haab.

Lad mig tage to Skikkelser frem. En Soldat fra den nord-
lige Del ligger i Skyttegraven, sin Moders eneste Søn, Søstre-
nes beundrede og elskede Broder, der med sine rige Evner
har modtaget det bedste, den danske Højskole kan give.
Han er opfyldt af Gru over alt det raa og ødelæggende, han
lever i. Han skriver til sin Mor: »— kunde der da komme en
Granat, der kunde gøre en Arm eller et Ben ubrugeligt,
saa man kunde komme bort fra alt dette igen.« Næppe er
Brevet afsendt, saa slaar en Granat ned i Stillingen og saa-
rer hans Fod. Hans Ønske er opfyldt, og nu bringes han til
Lazarettet. Livet er frelst! Er det ikke saadanne Oplevelser,
der bringer nærmere til Gud? Det var maaske ogsaa den

første Virkning. Men i de lange Dage og Nætter paa Sygelejet arbejdede Tankerne uafbrudt, stredes med Tvivlen, alt blev vejet og dømt: Oplevelsen, Barndommens Gud, den forgæves Søgen efter en styrende Haand i Verden, Mening i alt det vilde, ødelæggende; og han skriver hjem fra Lazarettet: »— Hvordan jeg kommer til at leve, véd jeg ikke. Jeg kan ikke se nogen Gud bagved det hele. Men jeg føler mig ikke fattig eller sønderknust, endskønt min Opdragelse og vel ogsaa det, som jeg har levet med i indtil nu, har mere eller mindre vist henimod en Gud, der skulde hjælpe os . . . Der er vistnok ingen, som kan hjælpe mig til at se anderledes paa Tingene for Tiden — men jeg har Lyst til at leve.«

Den anden Soldat, Landmand og i samme Alder, staar ved Hartmannsweilerkopf. Myrderiet er frygteligt. Blodet flyder i Sneen, Soldaterne er sultne, frysende, overtrætte. Midt under Kampens Vildskab, da der kun er Udsigt til at falde, kommer der en dyb Fred over ham, han er i en højere Magts Haand. Og med denne Fred i sig deltager han i Kampen og gør sin Pligt indtil dens Afslutning. Senere kom han paa Lazarettet med svære Skudskaar, hvis Mærker er tydelige den Dag i Dag, men Ensomheden paa Lazarettet bragte ham ikke bort fra Freden, han ejede, den hjalp ham dybere ind. Han har sin faste Plads i Menigheden, optræder ikke offentligt, saalidt som den ovennævnte, han er indadvendt og af dem, der bygger en Mur op om de frygtelige Oplevelser i Krigsaarene. De fleste er som han, de er de bærende i Menigheden, men hist og her lever der Skikkelser af den første Slags, og vi længes efter, at de skal finde tilbage til de gamle Kirkestier. — —

Ved Morgenandagten i Skærbæk Frimenighedskirke Afstemningsdagen 1920 nød mange den hellige Nadver. Det var en Tilknytning til, hvad der skete i Vartov Kirke 1864. Da Budskabet om Dannevirkes Rømning var naaet til Hovedstaden, kaldte Grundtvig til at søge Trøst og Kraft ved

Herrens Bord. Som Mennesker ved Tabet af Slesvig samledes ved Alterbordet, saaledes vilde vi nu samles samme Sted, da det tabte kom tilbage. Saaledes udtalte Veteranen N. P. Gundesen sig. Derved blev han Ophavsmanden til Altergangen paa den betydningsfulde Dag.

Menighedslivet vilde have rørt sig kraftigere overalt i det genvundne Land, hvis Oplevelserne under Verdenskrigen ikke havde fjernet nogle af de unge fra os. Men nu arbejder vor egen danske Skole og Kirke i alle Befolkningslag, Fornylsen er i Gang. I den gamle Pastor Tonnesens Skrift: »Vi, som ikke fik vore Sønner hjem,« findes følgende Vers:

Hvem skal løfte Odelsarven
Kirkens Skat i Hjerters Gemme,
Aandens Kraft og Folkemarven
i vor Færd derhjemme?

Det skal du, min Dreng, du lille
lyse, sunde, stærke Poge;
Du skal vokse i det stille
vokse blandt de kloge.

Du skal bjærge Folkesaften,
knytte For- og Fremtid sammen
øse op af Guddomskraften
Livets Ja og Amen.

Far og Mor fik Martyrkjolen
Bror er ofret hen i Døden;
du, min Dreng, sid op paa Folen!
Rid mod Morgenrøden!

DA VI VAR KRIGSKONER

AF
INGEBORG THOMSEN

I Aarene omkring Genforeningen blev der altid talt om Krigsaarene, uendelige var disse Aar og uendelige Beretningerne om dem. Det glemmer vi aldrig, de Aar vil bestandig leve i vore Tanker, saadan sagde vi, og tænkte vi. Og faar vi et tilfældigt Brev i Haanden fra den Gang, saa staar der i hvert Brev: »Blot Du kommer tilbage —.« Og læser vi videre, alle de Løfter vi dengang gav os selv og andre om at være taknemmelige, lykkelige, klogere, tilfredse, ja, Aanden er redebon, men Kødets er skrøbeligt, vi dukker os lidt skamfulde allesammen.

Det nye Tysklands Radio har for mig gjort Krigsaarene levende igen. En af de rigtige Marchmelodier, det er Fodslaget fra dengang, og de mange Ansigter og Skæbner fra dengang lever videre i vore Tanker. Begynder vi saa at tale om den Tid, opdager vi, at vore voksne Børn, de ved ingen ting. Da de var smaa, havde vi al vor Opfindsomhed behov, for at de skulde kende og huske Far, der var Soldat. Der blev snakket saa meget for dem, at de pegede paa fremmede Soldater og sagde: Far! Senere, lige efter Krigen, hørte de ikke, hvad de voksne talte om, jeg tror, de ved meget lidt om de Aar. Og vi, der selv har levet med i det, trængte til at glemme. Vi Kvinder havde det svært. Vi sad hjemme og maatte tage imod Ulykkerne. At leve paa Landet og i smaa Byer, det er at tage Del i hinandens Glæder og Sorger. Et Ulykkesbudskab, der slaar ned i et Hus, det rammer hele Gaden, hele Byen, vi kendte ham jo alle.

Sommeren 1914 begyndte med den tyske Sejrsfest til Minde om Kampene paa Dybbøl for 50 Aar siden, »Befrielsen fra et dansk Aag og et dansk Voldsregimente.« Saa fulgte vort store, stolte Aarsmøde i Haderslev, da hele Nordslesvig svarede:

»Men Du fører en Kamp imod Tusind Aar,
Og i den har Du visse lig tabt.«

Kun faa Uger senere brød Krigen ud. De mange Arrestationer var det første Ulykkesbudskab. Hvad har de gjort, spurgte Folk, og da de blev ført gennem Gaderne med opplantet Bajonet, opstod de utroligste Rygter. At besindige, kendte Folk paa Vestkysten var grebne i at forgifte Brønde, var et Rygte, der blev troet rundt om. Aviserne var forbudt, hver Dag blev der paagrebet Spioner, og hver Landsby kan fortælle om sin Deltagelse i Jagten paa de franske Guldautomobiler, der skulde være undervejs til Rusland med Guld. — —

I Nordslesvig var der ingen Krigsbegejstring, kun Sorg og Fortvivlelse i danske som i tyske Hjem. Men efterhaanden virkede de mange »Siege« stimulerende paa Tyskerne, og saadan uddybedes Kløften mellem dansk og tysk.

Alle værnepligtige mellem 20 og 45 Aar blev indkaldt i de første Dage. Der var Afskedstagen overalt, og kunde der siges Farvel endnu en Gang, saa afsted til Flensborg med næste Tog. Den 4. August rykkede Garnisonen ud fra Flensborg; de Kærester og Hustruer, der saa det, glemmer det aldrig. Sunde, smukke Folk, flunkende ny fra Top til Taa, blanke Heste og klingende Spil, Gud naade det arme Frankrig!

Underligt var det næsten, at det daglige Liv gik videre. Solen skinnede, som om intet var sket, og hjemme maatte Kvinderne tørre Støv af hver Dag og udføre et Arbejde, der nu var bleven saa fuldstændig ligegyldigt.

De unge kom farende hjem for at sige Farvel. Stille og tappert tog de Afsked. Mor sagde Farvel hjemme, Far eller

Søskende paa Banegaarden, kun ikke alle paa een Gang. Man lod dem ikke ene et Øjeblik, ingen havde sagt det, men saadan var det bedst, følte man. »Gør kun din Pligt, saa klarer du dig nok,« saadan lød det i de fleste nordslesvigske Hjem. — De rejste i deres daglige Tøj, en lille fredelig Kuffert i Haanden, vi forstod det ikke; men da Kufferten kom tilbage, Tøjet krøllet, Hatten fladtrykt, som om den aldrig mere skulde bruges, ja, saa var de langt, langt borte. Det første Soldaterbillede kom og et Brev uden Frimærke. Vi skulde skrive »Musketier«, »Füselier« eller »Landsturmann«, og de havde Nummer. Ordet »Feldpost« paa Konvolutten, det var det samme som et Frimærke. »Er han kommet bort, eller er han i den gamle Garnison endnu?« Vi saa det straks uden paa Brevet paa Stemplet, det stod saa klart uden Frimærket. »Er du sammen med Nordslesvigere?« spurgte alle Breve. Og saa »hørte« vi sammen med Folk, vi aldrig havde kendt før, og var der ikke Brev hos den ene, saa vidste de maaske noget et andet Sted. — »Tænk, Sagfører A. og Arbejdsmand B. maatte ligge i samme Seng den første Nat,« sagde de paa Gaden. Hjemme forstod de ikke, at naar man blev vækket med et »Wollt Ihr aufstehen, ihr Schweinehundel!« saa var det rart at kunne se ind i et kendt Ansigt.

Modsætningen mellem By og Land viste sig allerede den 1. August. Kvinden paa Landet blev den erhvervende, Kvinden i Byen den sparende. I Byerne gik i den første Krigstid alt i Staa — der var ikke Arbejde nok til de Mænd, der blev tilbage, langt mindre Brug for Kvinder paa Mændenes Plads — men paa Landet maatte Mændene bryde op paa Aarets travleste Tid og efterlade Kvinderne overfor Høstens Opgaver. En Kone, hvis Mand blev arresteret, medens Sønnen blev indkaldt, har fortalt mig, at hun løb over til Nabogaarden, og der satte begge Konerne sig i Sofaen med hinanden i Haanden og græd. Men da de havde søgt at trøste hinanden, og hun vendte hjem, var Datteren alle-

rede i Færd med at prøve Høstmaskinen. Konerne maatte se at klare sig med dem, der var for unge, og dem, der var for gamle. Naar man har hørt altfor lidt om den Hjælp og Nytte, de helt unge gjorde, maa det være, fordi Drengene toges bort, efterhaanden som de voksede til. I Krigens Løb blev de syttenaarige indkaldt. Da det kneb, blev Værnepligten sænket fra 20 til 17 Aar og hævet fra 45—50 Aar. Der indførtes endog Arbejdspligt i 50—60 Aars Alderen, noget der i flere Tilfælde anvendtes for at ramme politiske Modstandere.

Hvad man aldrig havde tænkt sig skete. Landstormen, Mænd op til 45 Aar, skulde møde straks den 1. August, Købmanden og Kommis'en, de maatte afsted samtidig; maatte ekspedere og handle til sent om Aftenen, Folk købte ind, hvad der var spiseligt og kunde gemmes. Der gik et Par Dage, saa var Lagrene beslaglagt, og Købeiveren lagde sig. Bankerne havde maattet rationere de rede Penge. Al anden Handel og Haandværk gik i Staa. Hvem turde give Penge ud, og hvem havde Lyst til at købe? Butikkerne stod tomme til hen paa Vinteren, da steg Priserne, og Hamstringssygen greb Folk. Hvem der havde Penge købte ind, nu kom der atter Liv i Manufakturbutikkerne. De Hustruer i Byerne, der maatte passe Mandens Forretning, fik nok at tænke paa; til Gengæld fik de i Aarens Løb lettere Kaar end de fastlønnedes Hustruer, thi de havde *Varer* at bytte med og kunde derfor lettere faa Føden og leve bedre.

I Løbet af en Uge var alle de borte, der havde været Soldat før. I Aabenraa gik de gamle Landstormsmænd og saa fredelige ud. De holdt Vagt blandt andet ved de finske Skibe, der intetanende var kommet med Tømmer, og nu var Mandskabet Fanger. Af og til saa man Finnerne paa Tur omgivet af bevæbnede Soldater. De sidste i Flokken saa anderledes ud. Det var Studenter paa Sommerferie med hvide Schillerkraver. En skønne Morgen var de borte. Landstormsmændene havde intet set. »Hvad vilde I have gjort,

hvis I havde opdaget Flugten?» spurgte vi. — »Vi maatte vel raabe efter dem.« — »Men hvis de saa ikke standsede, hvad saa?» — »Ja'e, saa maatte vi vel tilsidst have skudd et Skud i Luften... en skyrre jo da it Mennesker!« sagde de gamle.

I Slutningen af Oktober opskræmtes Aabenraa. Det blev forbudt at brænde Lys i Vinduer, der vendte ud mod Fjorden, thi Engelskmanden var set i Storebælt. Vor hjemlige Hauptmann *Olsen*, der til daglig var Civildommer i Nibøl, blev saa nervøs, at han bad om Forstærkning i Rødekro og fik Løfte om 50 Karabiner. Da dette ikke forslog, tilkaldte han Sprøjten, die Feuerwehr, og Skyttelavet; det sidste var dog ikke i Kjole og Hvidt ved den Lejlighed! Med deres antikke Skydevaaben tog de Opstilling ved Havnen. De forsigtige prøvede paa at holde sig hjemme. »Ellers er jeg jo en franc-tireur«, sagde de.

I Februar 1915 revideredes Melbeholdningerne. Man maa i en Husholdning kun have 50 Pund Mel. Et Hvedebrød maa ikke veje over 75 gr, heller ikke naar man bager det selv. Hvis nogen saa et stort Hvedebrød i Køkkenet, kunde man blive meldt. Folk bager Tvebakker med Smør i for at have noget til den yderste Nød; de blev spist og fornyet mange Gange. — Men til Gengæld er der opslaaet Plakater overalt: »Esst Zucker, dann dient Ihr dem Vaterlande.« Der var Gaarde, der i April 1916 fik udleveret indtil 1500 Pund Sukker til deres Heste, dejligt brunt Raasukker. De maatte skrive under paa, at de ikke vilde spise det selv. Men Folk gemte det. Da Myndighederne paa et senere Tidspunkt udleverede Sukker til Bierne, var de blevet klogere, det var blandet med Sand for ikke at friste Folk. Men Husmødrene var blevet opfindsomme, de hældte Vand paa og filtrerede det, og meget af det gik trods alt i Kaffen.

Den 1. Marts 1915 indføres saa Brødkortet, 4 Pund Brød eller det tilsvarende Mel pr. Hoved pr. Uge. 1. April koster

Varene det dobbelte af Fredsprisen, og Nøden mærkes i mange Hjem. Selv om de indkaldtes Hustruer faar »Krigsunderstøttelse«, hvis deres Indtægt er under 2000 Mark, og de privat ansattes Hustruer i Almindelighed faar Halvdelen af Mandens Løn, mærkes Nøden mere og mere i Byerne. Understøttelsen var den samme, enten Manden var Haandværker, havde en lille Forretning eller var Arbejder. Hvem der skulde forrente Gæld, var ilde stedt. Dér gik Lagrene med i Købet, Værktøjet forsvandt, det var ikke muligt for Manden senere at komme i Gang ved egen Hjælp. — Landbruget faar sine Produkter godt betalt. Bekymringerne er forskellige for Husmoderen i By og paa Land. I Byen kniber det med at faa Raad til Føden, paa Landet med at faa Arbejdet gjort.

Hvilke Arbejder overtog Kvinderne i vore Byer? Naturligvis først og fremmest dem, der fra gammel Tid var forbeholdt Kvinderne, Sygepleje og Velgørenhed. Straks ved Krigens Udbrud deltog baade danske og tyske i Sygeplejekursus, og da Sygehusets Diakonisser blev indkaldt til Lazarettjeneste, kunde de nyuddannede udfylde Hullerne herhjemme. Danske og tyske Kvinder var fælles om at lindre Nøden. Den første Krigsvinter gik, uden at Hjælpen blev sat i System, men da vi naar til Vinteren 1915—16, er Nøden stor, og nu indførtes i Aabenraa Børnebespisning. 3 Gange om Ugen fik 160 Børn varm Mad. Selv skulde de betale 5 Pg. derfor. Borgerne gav frivillige Bidrag dertil, og Kredskassen gav Resten. En Gang om Ugen uddeltes skummet Mælk, 1 Liter pr. Barn, og Fælleslandboforeningen gav Gryn. Den første, der fra Danmark sendte Penge til Nord-slesvigsk Kvindeforening, var Lærerinden Frk. Plov, som i 1916 tog Initiativet til en Indsamling i Vejle. Omtrent samtidig tog Fru Ingeborg Appel, Askov, Stifts skriver Hiort-Lorenzen og en Række Lokalkomiteer Sagen op. Dette var Begyndelsen til »Sønderjysk Fond«. Ogsaa Landsmænd i

Amerika sendte Penge. Nordslesvigsk Kvindeforening tog sig navnlig af Konfirmander, gamle og syge. Disse Uddelinger fortsættes alle Krigsaarene igennem.

Fra tysk Side var der lagt et Pres paa Folk for at tage Børn fra Kiel paa et 3 Maaneders Ophold, og da Kvinderne i Aabenraa vil anbringe de underernærede Børn fra Byen paa Landet, er Kiel'erne kommet dem i Forkøbet. Man tilbyder saa fra Danmark at tage Børnene derover — der var allerede mange tyske Børn i Danmark paa den Tid — men Myndighederne forbyder det. Der slipper kun ganske enkelte Børn over Grænsen. Først efter Tysklands Sammenbrud kan de underernærede Børn komme ind i det forjættede Land. I 1918 sendes brugt Tøj fra Danmark, og hvor kostbart det dengang var, faar man et Begreb om ved at høre, at en Chemise til en Konfirmand koster 22,50 Mark, et lille Forklæde 20 Mark. Der var ingen Indtægter i Byerne, der svarede til de Priser. Det var fra Danmark, Hjælpen kom, sydfra var det ikke muligt at hjælpe.

I de store tyske Byer var det de mærkværdigste Bestillinger, Kvinderne fik. I de nordslesvigske Byer var Forholdene smaa — 10 Aar efter Krigen har skabt større Forandringer end 50 Aar før Krigen — men Kvinderne tog fat, hvor der var Brug for dem, og gjorde Arbejdet godt. I Kontorerne rundt omkring rykkede de ind. Offentlige Kontorer havde hidtil ikke beskæftiget Kvinder, naar lige undtages Telefonen. Nu kom der Kvinder paa Raadhus og Kredshus. Paa »Hejmdal« oplærtes kvindelige Maskinsættere, der fik en kort Uddannelse og skulde forpligte sig til at gaa, saa snart Mændene kom igen. Som Arbejdere paa Jernbanestrækningen brugtes Kvinder; det var et Kompagni i blaa Bukser, som man ikke mere vendte sig om efter. Portøren paa Jernbanen var en Kvinde, og vi havde et kvindeligt Postbud. Mælkekusken, der var frygtet og ombejlet, var en Kvinde, og efter Sigende førte hun et skrap Regimente. Gifte Kvinder gik atter i Arbejde som Lærerinder; det var

i Fredstid ulovligt. En Lærerinde, der giftede sig, fik dengang straks sin Afsked. Kom der en Vogn ind fra Landet, var det med en gift Kvinde som Kusk, og gik man over Markedspladsen, var det Kvinder og gamle Mænd, der handlede med Kreaturer, mens Børn hjalp til.

De større Børn blev Moderens fortrolige, dem blev der lagt Byrder og Ansvar paa. De fik Lov til at tale med, men maatte ogsaa arbejde med og fik tidlig Alvoren at føle. Fatigfolks Børn maatte se at tjene noget, thi Krigsunderstøttelsen var kun til Føde og Husly; skulde der købes Klæder, slog den ikke til. Naar Børnene kom i Skolen om Morgen, hed det ikke mere: »Guten Morgen«, men »Gott strafe England«. Genhilsenen var man lidt i Tvivl om, men det blev til: »Er tue«. »Denn wir können es nicht selber,« sagde Folk. Morgenbønnen forandrede: »Zum Schluss nimm meinen Dank doch hin, dass ich ein deutsches Mädchen bin,« hed det i den nye. En Morgen, da en lille Pige skulde bede Morgenbøn, bad hun den gamle Bøn. »Hvorfor be'r du en anden Bøn?« sagde Frøkenen. »Jeg kan da ikke bede og lyve paa een Gang,« lød Svaret.

Der eksisterede flere særlige Krigsbønner for tyske Børn. En lød:

Lieber Gott, wir bitten dich sehr,
stell deine Engel um uns her.
Stell Sie um unsere Kammerwand
und um das ganze deutsche Land.
Stell Sie um unsere Soldaten im Feld,
dass sie bestehen wider alle Welt.
Sei Ihr Schutz in der grossen Schlacht,
Steh mit ihnen auf der Wacht.
Halte zu Wasser und halte zu Land
über uns deine almächtige Hand,
dass die Feinde mit Schrecken sehn,
Deutschland kann nicht untergehen.
Amen!

I Realskolen lærte Drengene den berygtede Hadsang imod England. En Gang, da Kredsskoleinspektøren talte til Børnene, sluttede han med de Ord: »Dazu helfe uns Gott, und wenn Gott uns nicht hilft, dann können wir Gott verdamm mich auch selber!« For de Børn, der ikke elskede Skolen, var det en herlig Tid. I de første Krigsaar kom de ofte hjem igen. »Vi har sieget,« sagde de. Det gav mange Fridage. — I en dansksindet Lærers Skole knurrede Børnene rigtignok ofte, fordi de ikke fik nær saa meget fri som i Nabokommunerne. Læreren var nemlig saa »heldig« hverken at have Post- eller Telegrafstation i Byen, hvorfor Sejrsberetningerne først naæde frem Dagen efter, og saa gav han ikke altid Børnene fri, da det jo var for sent. »Der er saa mænd vist allerede en ny Sejr i Anmarch,« sagde han. I mange Skoler med Børn fra danske Hjem haabede man iøvrigt vist paa en tysk Sejr, naar man vidste, der forestod et stort Slag. I hvert Fald var Følelserne ofte modstridende. Fædre og Brødre var jo med, og man mente i de første Krigsaar, at det nok var lettere for Soldaterne, naar de vandt Slaget, end naar de blev overvundne.

Barnesindet var ikke saa let at blive klar paa under Krigen. En Dag sagde en Dreng paa Legepladsen: »Jeder Schuss — ein Russ! Jeder Stoss — ein Franzos! Jeder Tritt — ein Brit! Jeder Klaps — ein Japs!« Da man spurgte Drengen, hvad det dog var, han sagde, svarede han: »Det siger de der, hvor min Bror er!« »Ja, hvor er han da?« — »Han æ saa dyft unne e Jord, te de hverken kan sky' eller stik' næe te ham.« Efter Drengens Mening var Storebror jo godt forvaret.

I de senere Aar var Skolen ofte lukket paa Grund af Kulmangel, eller om Sommeren fordi der skulde samles »Laubheu«, plukkes Bær og The. Værst var det at samle Brændenælder. Og Mødrene vred Hænderne over det iturevne Tøj og de kostbare Sko, mens Hestene ikke vilde æde »Laubheu«et, Blade af Bøg og Eg. Det laa og raadnede paa alle Skolelofter. — Klart er det, at Børnene fik alt for lidt

Skolegang i disse Aar. Mange af Drengene maatte under hele Krigen gøre haardt Karlearbejde og er blevet sat tilbage i Udvikling derved, saa meget mere, som der ikke blev øvet Gymnastik i de fleste Skoler.

Myndighederne er klare over, hvor vigtig »die Volksernährung« er. Og i Foraaret 1915 kommer saa de russiske Krigsfanger til Hjælp i Landbruget. Naturligvis indledes deres Ankomst med Retssager. Tilnærmelser, Gaver af enhver Art, Husly eller nogen som helst Hjælp, hvad enten Fangerne var i Lejr eller i privat Arbejde, var forbudt. I Haderslev blev det straks galt. Man havde givet Fangerne Smaagaver, og det stempledtes som »et modbydeligt Optrin, som ikke svarer til vort Folks Værdighed« og efterfulgtes af Retssager og Straffe. For Landmændenes Hustruer gjaldt det om at faa fat paa Russerne. Naar Fangerne blev fordelt, kiggede de efter Flagstangen, de vilde klogeligt helst ind, hvor der ingen Flagstænger var, men efter Revolutionen, da saa mange flygtede til Danmark, og man spurgte dem: »Hvordan kom I dog over?« svarede de ofte: »Vi holdt os i Nærheden af de Gaarde og Huse, der havde en ny Flagstang.« I Almindelighed var de arbejdsomme og taknemmelige for den gode Kost, som de straks blev syge af, hvis man lod dem spise sig mæt. Men de kendte ikke vore Skikke. Fik de Brødsuppe, Kartofler og Kød sat frem paa en Gang, kom de Kartoflerne i Suppen, tog Kødet i Haanden og spiste det sammen.

Tale med Russerne kunde man ikke, men nikkede man til dem paa Landevejen, sagde de et bredt »Goddaw«, og vilde man vise dem en Venlighed, indskrænkede Konversationen sig ofte til, at de pegede paa Armbindet. »K. G.« stod der, Kriegs Gefangener. »Kaput Germania,« tydede Fangerne disse Bogstaver. Men der skulde passes paa Russerne. Fik de noget at drikke, var det nok til, at man kom af med dem. En ung Kone, der havde tolv Russere paa Gaarden, fortalte mig, at da de var blevet stedkendt, var

de en Søndag kommet ned i Kroen og havde faaet for meget at drikke. Paa de første, der kom hjem, forstod hun, at de andre sad eller laa i Vejgrøften og ikke vilde videre. Hurtigt maatte hun afsted efter dem, een under hver Arm — helst vilde de have hende om Halsen — for at faa dem hjem og laaset inde, inden Vagtmanden saa dem. Og saa ned at sige Kromanden Besked, saa han huskede ikke at skænke Vodka en anden Gang. — —

Konerne lærte at omgaas Russerne. »Madam« rettede de sig efter. Værre var det, naar Manden kom hjem i tysk Uniform og vilde tale med. Konerne vidste, at naar Russerne pludselig sagde: »Heute nix arbeiten, Madam,« saa havde de daarlige Efterretninger hjemmefra. Naturligvis var der nogle af dem, der saa godt ud; det blev med et Smil fortalt, at nu var den første lille Russer kommen paa Als. Paa mange Gaarde opbevares endnu de mærkværdigste primitive Musikinstrumenter, som de spillede paa, og som de lavede til Børnene. De sang saa smukt. Naar Arbejdet var endt, lød deres vemodige russiske Sange ud over Landsbyen, og Folk sagde: hvor maa de længes!

Der kom stadig nye Bestemmelser og Anordninger, eftersom Russerne stak af, saa det næsten var umuligt at have Fangerne. I Foraaret 1916 skal Vagtmanden revidere mindst 2 Gange om Natten, bo Væg om Væg med dem, altid være skarpt bevæbnet og bringe Fangerne til og fra Arbejdspladsen. For Fangehusets Vinduer skulde der være Bolte og Jernstænger. —

Den røde Indkaldelsesordre kommer i alle Hjem. Postbudet har været Vidne til saa megen Sorg, han lister derfor stille Ordren i Postkassen, og den, der ser den røde Farve, tager sig til Hjertet. I Sommeren 1915 er det kommet saa vidt, at de unge Piger siger: »Der er ikke et ordentligt Mandfolk i syv Miles Omkreds.« Der er *tre* Slags Soldater i Byen: De gamle, de unge og Flyverne. Det gamle Slagteri ved Havnen i Aabenraa blev ombygget til Flyvestation, og

her var til Tider atten Maskiner, mest Friederichshafen'er, en enkelt Juncker. Her uddannedes Pilot'er, Teorien fik de senere i Holtenau. Efterhaanden som Nøden voksede, steg Beundringen for Piloterne. De havde Guldknapper og Stok og, hvad der var smart dengang, Armbaandsur. De var alt Militæret i Byen overlegent, thi de havde ikke blot Baucrn-wurst og Drikkevarer, men fik ogsaa et Pund Chokolade udleveret hver tiende Dag. Fra Aabenraa spejdede Flyverne hver Dag op til Skagen og ud over Østersøen efter Englænderne, og naar Flyverne svirrede i Luften, saa svirrede Rygterne i Byen. Der skete mange Nedstyrtningsulykker, men Aviserne var jo under streng Censur.

I 1864 skrev en tysk Officer, at Aabenraa var en lille, ubetydelig By, hvor man hver Morgen blev vækket af Træskoklapren, naar Skibstømmerne gik paa Arbejde. Under Verdenskrigen var Aabenraa den samme lille By, og hver Morgen blev man vækket af Soldaterstøvler og Sang. »Denn dieser Feldzug ist bald vorüber,« hvilket dog efterhaanden blev til: »Denn dieser Feldzug, das ist kein Schnellzug.« De unge kunde godt ligne store Drengene, der legede Soldat i Fars Tøj, saa lidt fyldte de i de gamle Uniformer, men man saa, at deres Ansigter var trætte og resignerede. Det var om disse ofte kun syttenaarige Unge, at de gamle Soldater i Skyttegraven sagde, de kunde ikke bruges. De var nysgerrige og uforsigtige, og naar det blev Alvor, raabte disse Børn hjerteskkærende paa deres Mor. — En skønne Dag var de forvandlet, Uniformerne var bleven smaa, de passede, Hjælmen havde graat Sejldugsbetræk, de nye lyse Støvler betød: Front. Den lille Metalplade med deres Nummer (i Soldatersproget kaldet »Hundemærket« eller »Billetten til Evigheden«) om Halsen — nu fyldtes Gaderne af Mødre og Kærestes. Med Musik i Spidsen og Blomster paa Bryst og i Bøsseløb marcherede de til Toget. »Vi skammer os over Musikken, naar vi gaar forbi de sortklædte Enker og Piger,« var der én, der sagde. I

Krigens sidste Aar, da jeg var i Königsberg, og det i en tilsvarende Situation dér lød: »Auf Wiedersehen, auf Wiedersehen!«, var der én, der højt og bittert raabte tilbage: »Ja, im Massengrab, am toten Mann« (den døde Mands Høj).

Saa var der de gamle Landstormsmænd, der gaar rundt ikke helt ikklædte; en mangler Soldaterbukserne, en Frakken; det er et broget Selskab, naar de trækker af, gamle og slantne. Men Major *Knudsgaard* var fredsommelig. Han var Gaardmand fra Løjt og kunde ikke lide, at Markerne led nogen Overlast. »Nicht durch den *Rau*,« sagde han, eller »Der letzte macht das *Leigaf* zu.« Kom han forbi Kroerne, raabte de Løjttinger Bønder: »Jep, Jep!« »Ich will das Jep'en nicht haben,« sagde han.

Fremmede Underofficerskoner og Kærester gaar rundt i Gaderne. Bare det var os, der kunde komme rejsende, tænker Kvinderne. De ser misundelige efter dem, der kan gaa med en Mand under Armen, om han er nok saa ussel. De maa nøjes med at skrive og sende Pakker. I alle Breve til og fra Fronten stod der: Naar blot vort Hjemland maa blive forskaanet, og Danmark maa blive holdt udenfor. Hvert Brev fortæller om nye Indkaldelser, men ellers maa man i Brevene vogte sin Tunge. En Kone fra Sundeved, der havde skrevet, at Fangerne i Tinglev blev daarlig behandlede, faar 6 Maaneders Fængsel. Der sidder alene i Aabenraa seks Personer, der censurerer Privatbreve, og hvis en Landmandskone skrev: »Vi faar vist ikke mange Kartoffler i Aar,« kastede Censuren Brevet i Papirkurven. Brevene den Gang kunde være mærkværdige, jeg husker, vi fik et, der begyndte med de Ord: »Vi har haft den Glæde, at Jens har brækket Benet.«

I Juli 1915 taler man om, at Soldaterne deserterer. En ung Mand, saaret to Gange, med Jernkorset paa Brystet, cykler lige forbi Vagten, der gjorde Honnør for Korset, og over Grænsen. En anden har i Skoven ved Grænsen trukket

Uniformen af og lagt den omhyggeligt sammen, Korset oven paa, og er gaaet over. Vagtmandskabet faar nu 10 Mark og 3 Ugers Orlov for hver, de griber. Derfor sidder de paa Vagt rundt omkring, ogsaa i deres Fritid. Det er ikke blot Nordslesvigerne, der deserterer ogsaa mange sydfra. Morsom er Historien om Slagteren fra Christiansfeld. Han var Underofficer og samler en 5—6, der gerne vil med. Med høje Kommandoraab og taktfaste Skridt nærmer de sig Grænsen om Natten. Vagten tror, det er Afløsning, og saadan marcherer de lige ind i Danmark.

Under Krigen kunde man blive krigsviet, d. v. s. viet uden Lysning og Varsel. »Nottrauung« kaldte Tyskerne det i Begyndelsen, og saadan averterede de. I den danske Avis stod der flere Gange »Nødviede«. Dengang talte man ikke om mange Børn eller faa Børn, men de fleste Kvinder, det kan man roligt tilstaa, ønskede ikke flere Børn i Krigsaarene. De havde ikke Tid, thi de arbejdede haardt, de var bange for Fremtiden og bange for, at et Barn skulde tage Skade af den Uro, Moderen gik i, og en Kone maatte være parat til at rejse, hvis der kom Telegram fra Lazaret i Memel eller Aachen. Rejsen var gratis, de store Afstande betød ikke noget dengang.

At være Hustru, Moder og Husmoder paa én Gang, det var svært. Vi løb fra Hjem og Børn, naar det gjaldt Manden, men for mange kom der svære Konflikter, naar Manden var saaret og det nyfødte Barn ikke kunde forlades og heller ikke tages med. I Skolen har man set, at der er altfor faa Børn fra Krigsaarene. En Dame, der kom herved ved Genforeningen, har fortalt mig, at hun dengang ofte traf ældre Koner med et lille Barn. »Du er nok ude at spadsere med Bedstemoder,« sagde hun. — »Nej, det er da vor egen,« fik hun til Svar. — »Har De virkelig saa smaa Børn?« — »Ja, æ Kri!« var Svaret.

Man gav Børnene Krigsnavne. Der gaar mange smaa

Hindenburg'ere i Nordslesvig og smaa Bringfriede'er. Nu er de ude af Skolen, og i Stedet for er der kommen en Dreng, der hedder Woodrow Wilson Hansen.

Om Folk var tyske eller danske, det kunde man simpelt- hen se paa den Maade, hvorpaa de holdt Snak paa Gaden. De tyske stod gerne midt paa Fortovet: »Dieser herrliche Sieg, wir haben ja Menschenmaterial genug, schon wieder ein Sieg!« — men saa man to i ivrig Samtale midt ude paa Gaden — der var jo langt mellem Vognene dengang — saa var Samvittigheden ikke rigtig god, og det var just ikke »Sieg«, de talte om. Det gjaldt da om ikke at raabe for højt. Mange kom galt afsted under Snakken paa Barberstuerne.

I Løbet af 1915 blev de indkaldt alle, der ikke havde været Soldat før, efterhaanden helt op til de 44-aarige. Nu er der virkelig ikke flere, syntes man. En Del melder sig frivilligt, eftersom Turen dog snart kommer til dem; saa kan de være heldige og blive Saniteter.

Danske Soldater havde været plaget med Sprogforbud. Der var i Kasernerne Opslag, der forbød at tale Dansk og saa udenfor Tjenesten, 6 Ugers Arrest var Straffen. Det havde ivrige Officerer indført uden Generalkommandoens Vidende, og der skete da ogsaa det tragikomiske, at Forbudet ramte ikke faa Tyskere fra Nordslesvig, der havde Dansk som Talesprog. Det var særlig i Rostock, det var galt. Men da en tysk Lærer skrev hjem, at de blev »saugrob« (»svinagtigt«) behandlet, og han og Købmand B. ikke maatte tale dansk sammen, saa morede Folk sig alligevel. Mange Steder maa der ikke skrives dansk hjem, men hvad der er meget værre: Soldaterne maa i mange Tilfælde ikke komme hjem paa Grund af »Fluchtverdacht«. Der gives ikke Orlov til Haderslev — Aabenraa — Tønder og Sønderborg Amter uden en Erklæring fra de hjemlige Myndigheder om, at vedkommende ikke er mistænkt for Tilbøjelighed til Fane- flugt. Soldaterne bliver stoppet i Flensborg og maa tilbringe deres Orlov der. Kvinderne maa rejse derved. Naar Togene

om Aftenen gik nordpaa, og Hustruen var oprevet, Børnene søvnige og trætte, mens Soldaterne stod triste tilbage paa Perronen, oprørtes hele Kupéen over den Behandling. Disse Bestemmelser blev ogsaa senere ændret. De, der ikke er indkaldt, er lige saa elendige, fordi de aldrig føler sig sikre. Alle saa siger de: Ja, hvis dette var forbi, hvor vilde vi saa være glade og tilfredse, og hvor har vi skønnet lidt paa, at vi havde det godt, og hvor vil vi have det godt efter dette. Det er Omkvædet overalt.

Festdage var det, naar det blev til Alvor med Orlov. De kostbare Dage, da Far eller Søn kom hjem, da Slægt og Venner, Naboer og Bekendte vilde tage hans Tid — stjæle den fra os. — Blot ikke spørge, hvis de kom langvejs fra. Jo mere de havde oplevet og døjet, jo mindre kunde de fortælle. »Hvad tror I, blue vi dansk?« spurgte de, og kom de tilbage til danske Kammerater, var det første Spørgsmaal: »Hvad tror de hjemme, hvad tror Hans Peter Hansen, bliver vi danske efter Krigen?« — »Ja, det tror de.« Og var det en Aabenraa'er, saa tilføjede han: Min Mor siger, eller min Kone siger... efter Fannys Spaadom... For en Ikke-Aabenraaer er Fannys Spaadomme maaske uklare, men i Aabenraa, hvor Oldemor har kendt Fanny og Bedstemor har tydet Synerne for os, her tier de vantro. Hver Egn havde vel sine Spaadomme, der var Trang til dem den Gang, men der var kun een Fanny, og det var vor. Efter Fanny drager de danske Soldater ind i Byen Syd fra. Det var et Ønske, som maatte opfyldes i 1920, og det passede mærkværdigt nok sammen med, at de kom ad Søvejen.

I September 1915 trues der med 1 Aars Fængsel for at sælge Fløde, og i Oktober har Aageren taget et Omfang, saa der fastsættes Højestepris for de nødvendigeste Varer. Grænsen nordpaa er strengt afspærret, der skal meget tviv- gende Grunde til, for at faa Pas til Danmark. Mens Myn- dighederne forsikrer, at der intet mangler, kommer der en Kødforordning den 1. November, der indfører de kødløse

Dage; Mandag og Torsdag maa der kun spises kogt Kød og Fisk, Tirsdag og Fredag er kødløse Dage: Da maa der hverken sælges eller spises Kød. For Restaurationerne er dette Lov, men Fædrelandet kræver, at man ogsaa overholder det i Hjemmene.

Allerede i November 1915 tager de Kobbretaget af Kirken og de Kobberdele, der findes paa Taget af Folkehjem og Folkebanken. (Kobberet maatte afleveres, hvis det ikke havde kunstnerisk Værdi.)

Efter en bestemt Spaadom vilde, naar Kobberet blev taget af Kirken, en Mand falde ned under Arbejdet, og saa vilde Krigen blive forlagt ogsaa til Nordslesvig. Det vakte derfor stor Bestyrtelse i Byen, da der virkelig faldt en Mand ned, som arbejdede paa Kirken, men det var i hans eget Hus, det skete, og de spaadomskyndige var derfor meget uenige om Fortolkningen.

I de store Byer gør Nøden sig gældende, »Brød og Fred«, raabes der af Demonstranterne. Selv om der kan faas Levnedsmidler i de smaa Byer, har Folk ikke Raad til at købe dem. Indtægterne er gaaet ned, og Pengenes Værdi samtidig forringet. Der skal 145 Mark til 100 Kroner, men Kursen var ikke Udtryk for Prisniveauet. Det regner med Forordninger, Fængsel indtil 6 Maaneder og Pengebøder paa indtil 1500 Mark trues der med. Der er intet Foreningsliv, Folk trænger til at tale om Tingene, de benytter enhver Lejlighed dertil; om det saa er en Begravelse, saa faar den for de fjernerestaaende Karakter af Møde. Den stærke Uro bevirkede, at man ikke kunde sidde hjemme ret længe ad Gangen, men naar Konerne saa kom ud og under Samtalen snart fordybede sig i Dagliglivets Trivialiteter, blev de alligevel forstemt. Nogle kastede sig over Rengøring for at glemme. Alle søgte efter noget at finde Hvile i. Mange finder den i det ene Ord *Pligt*; det er noget koldt, men efter Pligt følger Ret. Vi lærer alle den vanskelige Kunst at tage Verden, som den er.

»Manglerne vil komme katastrofalt,« siger man i Foraaret 1916. »Ingen Udsigt til Fred, ingen Kaffe og Sukker,« siger Folk i samme Aandedræt. Skønt man officielt forsikrer, at Høsten i 1916 er god, var den i hvert Fald ikke god i Nordslesvig. $\frac{2}{5}$ Dele af Kartoffelhøsten maa holdes tilbage som Læggekartofler. Kaalrabien er blevet saa fornem, at der maatte fastsættes Højestepris for den. Mangler der Varer, udstedes der Kort, og 1. November 1916 har vi Kort, der giver Ret til pro Persona:

Brød, 4 Pund ugentlig.

Kød, $\frac{1}{4}$ Pund ugentlig.

Smør, 90 gr ugentlig.

Sukker $1\frac{1}{2}$ Pund pr. Maaned.

1 Æg om Ugen.

Kartofler, 1 Pund pr. Dag.

Sæbe, 50 gr Toiletsæbe og $\frac{1}{2}$ Pund Sæbepulver pr. Maaned.

»Vi bliver lusede,« sagde man, da Sæbekortet indførtes. Det gik saa vidt, at Lærerinderne stadig undersøgte Børnernes Haar med en Griffel. Jeg tror, det var meget faa Mødre, der ikke selv fik Utøj, thi Børnene bragte det igen og igen. Sebadilleeddike var en efterspurgt Artikel. Et af Mændenes vigtigste Papirer, naar de skulde paa Orlov fra Fronten, blev jo ogsaa en »Entlausungsschein«. Det var ikke godt med Vask og Renlighed. Alt, hvad der hed Salver og Børnepudder, blev efterhaanden saa kemisk fri for Fedtstof og ofte tilsat Petroleum, saa det var en Kunst at holde Spædbørns Hud hel; man maatte tage til gamle Husraad som Hvedeklid for at hele. Men paa Apotekerne stod de forskellige Afføringsmidler og kunde ikke sælges. Den grove Kost holdt Maverne i Orden. En Sygdom som Sukkersyge forsvandt. Der kom Tyfusedidemier, og i Fangelejren i Løgumkloster døde 73 Fanger af Plettyfus. Krigen bragte

Kønssygdomme til Nordslesvig, de var ikke kendt i den Udstrækning før.

Hver Gang en Vare slipper op, udstedes der Kort. Mælk kort med Ret til $\frac{1}{2}$ Liter skummet Mælk bliver det næste. Kun Børn under 6 Aar og Syge kan faa Sødmælk. En Nordslesviger, der under Krigen kom til København, hørte en Husmoder beklage sig over Manglen paa Mælk, ganske vist kunde hun købe Piskefløde — det kunde han dog ikke glemme! Man kan faa Lov til at holde en Ko paa Stenbroen mod at aflevere noget af Mælken. Men hvem har Raad dertil? Anskaffelsen af Koen kan endda gaa, men den blev om Vinteren saa dyr i Foder, saa hver Liter Mælk kom til at koste 3 Mark. Man kan faa Lov til at slagte et Svin mod at aflevere Kødkort. Bønderne kan slagte Svin med 8 Ben, men det kan man ikke i Byerne. Henimod Jul 1916 koster en Skinke 3—400 Mark, en And eller Gaas til Juleaften 4—5 Mark Pundet.

Hidtil er der kommen Gavepakker fra Danmark, det bliver helt forbudt, kun danske Undersaatter har Ret til at indføre bestemte Rationer. Der indføres Tøjkort i September 1916.

For stadig at kunne skaffe Uniformer, Skjorter, Strømper og Støvler til Militæret, maatte Civilbefolkningen tvinges til at spare til det yderste. De stigende Priser kunde ikke holde Forbruget nede. Det var et stort Embedsmaskineri at holde Øje med hvert Lommetørklæde eller hvert Par Strømper, der blev købt. Varer af Uld, Bomuld og Læderfodtøj kunde kun købes med en Attest i Haanden, en »Bezugschein«. Silke og Luksus var i fri Handel.

I Begyndelsen af 1917 skal der slukkes i Butikkerne, og Lys paa en Trappe efter Klokkeren 9 er strafbart. Gaden ligger i Bælgmørke. Ved alle Kornlagre staar der Militærvagt.

Kulmanglen bliver Aar for Aar værre. Folk maa krybe sammen i en Stue og være glade, hvis den kan blive varm. Skolerne lukker paa Grund af Kulmangel. Kirkerne kan ikke

længere opvarmes. Præsterne beder Folk om Kul til de to Konfirmationssøndage i Marts. Lys og Gas er rationeret. Folk henter de gamle Lygter ned fra Loftet. Kaffen opbevares i Thermoflasker, thi der er spærret for Gassen flere Gange daglig. Folk fra Byerne tigger paa Landet. Trækvognene var der ikke Brug for om Dagen, de kom kun i Gang sent Aften eller tidlig Morgen; lidt Reb om Hjulene, saa var de mere lydlose og gode til at hamstre med ude omkring eller til at hente lidt ulovligt Brænde i Skoven. »Luksus«, har kun Bondestanden Raad til, staar der i Optegnelser fra den Tid.

De Kvinder, der sammen med den yngste Lærling maatte passe en Forretning, blev i Aarenes Løb dygtige og selvstændige. Jeg tror, det Skudsmaal har de faaet overalt. Mange Mænd kom sjældent hjem, mange tabte Interessen for alt hjemme, og for hver Gang var Forholdene saa forandrede, at de havde svært ved at følge med. Tilbød der sig Varer, maatte de købes straks, der var ikke Tid til først at spørge Far. Den forsigtige kom til at staa med en tom Butik. Alt kunde sælges. »Det kan du aldrig sælge til de Priser,« sagde Manden paa Orlov. »Det forstaar du ikke,« maatte Konen ofte svare.

En Dag tilbydes der Cigarer. Konen søger ud, og Dagen efter siger Agenten. »Ved De, for hvor meget De købte hos mig i Gaar — det var for 30,000 Mk.« Cigarerne kostede da 1 Mark Stykket, men inden de var solgt, var de oppe paa 3 Mark Stykket. — Eller Manden ser de Forklæder, der er kommen hjem til 45 Mark Stykket. »For Guds Skyld, send dem straks tilbage, hvad tænker du paa,« siger han, men Forklæderne blev revet væk, inden Mand og Kone blev enige om det. I Kegleklubben spilles der højt Spil; det er de store Krigsgevinster, som er steget til Hovedet.

Konerne belejrer Myndighederne, »Krigskoner«, kalder man dem. De truer og bønfalder for at faa Manden hjem paa Orlov, de skriver og ansøger underdanigst, de rejser til

fjerne Byer, hvor de bor under usle Forhold for at være sammen med deres Mænd, og de, der er saa heldige at have deres Mænd i Rendsborg eller Neumünster, rejser om Søndagen i stiveste Puds. De nye Kammerater og Venner mønstrede Konen for at danne sig et bedre Billede af Manden, og nu blev der købt ny Plydskaabe og Velourhat. »Klæder den nye Hat mig?«, sagde en Mor i nyvaagnet Forfængelighed til Sønnen, men den næsvise Dreng svarer: »Ja, nu mangler du kun et nyt Gesicht.«

Kan de nogensinde komme til at føre en ordnet Tilværelse igen, spørger man sig selv. Og man skylder vel ogsaa Sandheden at sige, at en Del kom i Letsindighed og Ulykke. Der var imidlertid ikke meget at more sig med, hvis nogen havde Lyst. Dans og offentlig Forlystelse var forbudt. Der var dog et Kino i Aabenraa. En Dag kommer en Soldat hjem fra Fronten, og »Mor er i Kino med Onkel,« siger Børnene. Den vrede Soldat henvender sig til Kinomanden, og i første Pause siges der højt, om Konen fra Nygade, der er her med en Landstormsmænd, vil komme hjem straks. Der tænkes ikke Lys, men hastigt rejser sig syv Kvinder og gaar. —

Paa Landet har Konerne det svært, men de har det frem for Konerne i Byen, at de kan faa deres Mænd hjem paa Orlov. Der har den stedlige Kommuneforstander meget at sige. Hvis han skriver »Dansk Agitator«, er Udsigterne ikke gode. »Tegn Krigsmaan, aflever Guldstykker,« lyder det. De dristigste svarede: »Nej, de har taget min Mand bort, jeg har ofret nok, Krigsmaan er for dem, der sidder hjemme. Jeg faar ikke pløjet eller saaet, jeg kan ikke mere.« De stedlige Myndigheder kunde bruge deres Indflydelse baade til godt og ondt. Den tyske Landraad v. Løw i Haderslev var elsket af alle Krigskonere, han hjalp og trøstede dem saa godt, han kunde. Hvis de f. Eks. kunde sige: »Min Mand sidder i Ratzeburg og gør ikke andet end skrælle Kartofler hele Dagen, mens Gaarden her lægges øde og intet bringer,« saa prøvede han paa at faa Manden hjem.

Engang da det rygtedes, at en ærgerrig Hauptmann vil til Fronten med en Bataillon gamle Landstormsmænd, tager Konerne Affære. Seks Hustruer rejser til Berlin i Deputation og søger Foretræde hos selve Kejserinden. Kejserinden kunde ikke helt opfylde deres Ønsker, men udvirkede, at de seks Hustruer fik deres Mænd hjem fra Garnisonen. — Nogle forstod at dække sig under hele Krigen. En kendt Tysker i Ris havde holdt den gaaende længe, men blev til sin Forfærdelse pludselig indkaldt. I Flensborg fortalte Militæret ham, at han jo havde meldt sig frivillig til Alpejægerne og viste ham sort paa hvidt derfor. En Mand fra Hjemegnen, der havde syntes, at nu maatte det vist være Tyskerens Tur, havde skrevet i hans Navn.

Af den tyske Presses Artikler kunde man ikke drage rigtige Slutninger. Bladene var jo under Censur, men Annoncesiderne talte et tydeligt Sprog. Kun »Ersatz« — aldrig Tingene selv blev falbudt. Det gik stadig nedad. De Varer, der indførtes fra Udlandet, er forlængst ikke mere i Handelen. Gummien er taget af Cyklerne. Hvem der vil cykle for Fornøjelse, maa cykle paa Ringe lavet af Reb; Kaffe og The er Ersatz. Man havde brændt Rug til Kaffe, men det var strafbart, og desværre kunde jo hele Gaden lugte, naar der brændtes Rug. Saa sved man en Strømpefod samtidig, den Lugt overdøvede alt. Ærter og Bønner blev brændt. Den »Ersatz«, man kunde købe, indeholdt alt andet end Kaffe. Den ringeste deraf var Kaalrabikaffe. »The« havde vi lige udenfor Døren, thi Skolebørnene samlede den. Lindete var nu meget fint, Hyld, tørret Æbleskræl, der var mange Slags The. Jeg har set fint indpakket The med et mærkeligt neutralt Navn; en Købmand solgte det for The, en anden for Tobak, det var lige godt til begge Dele. The og Tobak, det var omtrent det samme den Gang. Man kunde stadig faa Suppeterninger. »Helfe-in-Not-Suppe« var der en, der hed. Hvad spiste man i Byerne? Krigskaffe med skummet Mælk, og i den Tid, da man endnu troede, der skulde Smør paa

Brødet »gestreckte Butter«. Man lavede en Afbagning, Mel, Smør og Mælk og smurte det paa Brødet. Eller hvide Bønder blev kogt til Puré og rørt sammen med Smør. Eller man prøvede paa at lave Ostemasse af Kærnemælk og blandede det med Smør. Efterhaanden gik det i mange Familier saadan, at hver havde sin lille Smørdaase, med de 30 eller 60 Gram, og hvor der var Børn, indledtes Morgenmaaltidet ofte med: »Du har taget af mit Smør!« Marmelade og Kunsthonning fik man paa Kort. Der var et Kort, der hed »Levnedsmiddelkort«, og det bekendtgjordes i hver Uge, hvad man nu fik. I Aabenraa var det mest Nudler. *Nudelbudding* spiste Folk. »Landraadens Datter skal hedde Nuddeline,« sagde man. Naar Marmeladen blev for daarlig, og man kunde lugte Kaalrabien henad Gaden, hidsede Konerne hinanden op og demonstrerede for Landraaden.

Kom Folk sammen til Kaffe om Aftenen, gav det Sirupskage, Kartoffelkage, naar det var fint, eller Havregrynsmakroner. »De smager som Konfekt,« sagde Folk, mens de frimodigt sad og spyttede Skallerne ud. »Det kan aldrig blive for sødt, det kan aldrig blive for fedt, det kan aldrig blive for varmt,« sagde man.

Men i Nordslesvig har Nøden ikke været saa stor som i Industriegne og store Byer. Dog, det tyske Folks Offervilje var stor. Jeg har oplevet det værste Aar, Kaalrabivinteren, som 1917 hed, i Königsberg, og set paa nært Hold, hvordan Middelstanden levede. Brødet var laaset, thi ellers spiste Børnene det i Smug. Der var altid et Mærke skaaret i Brødet, saa meget maa der spises i Dag. Og Husmoderen selv, hvordan garderede hun sig imod Fristelserne? De mindre standhaftige pakkede Flæsket eller Smørret ind i mange Lag Papir og godt med Sejlgarn med Knuder om, saa der skulde flere Beslutninger til for at aabne for Herlighederne.

Der brugtes i Krigsaarene kun dagligt Tøj, det lyse blev farvet, Portiører og Gardiner blev til Frakker og Kjoler, og

Lagenerne blev klippet itu. Ofte blev de indkaldtes Civilklæder angrebne. Jeg kom en Dag op til en Syerske: »Nej, Damerne bliver virkelig for uforskammede,« sagde hun. Hun havde syet en Trøje til en Dame af Mandens Jakke, og ganske vist havde hun ogsaa lovet at sy en Nederdel af Benklæderne, men nu vilde Damen søge en Façon ud i Modebladet.

Ersatz var Tyskernes Universalmiddel. Brændenælder og Papir erstattede Bomuld. Papirstoffet beredte mange Skuffelser, inden Folk kendte det. Thi den Chemise eller det Lagen, der var anskaffet i dyre Domme, forsvandt i Vasken, kun Blonden eller Knapperne blev tilbage. Det taalte ikke at koges, og det vidste man ikke. »Naar jeg nu faar min Papirsskjorte og mine Nældebukser paa og en Jerngroschen i Lommen, saa kan jeg ordentlig komme langs,« sagde en ung Fyr. Har De ikke hørt om Manden fra Løjt, der var alene hjemme? spurgte man. Konen havde sagt: »Du kan give Børnene de Nudler, der staar bag paa Komfuret.« Men samtidig havde hun den nye Særk i en Gryde, og Børnene spiste Særken af en Fejltagelse. — Manglen paa Skotøj var det værste. Bønderne slagtede i Smug og lod garve i Smug, de kunde faa de gamle Støvler forsaalet, men i Byerne var Folk anvist paa Fodtøj med Træsaal, Børnene gik i Klapresandaler, en Træskobund delt i tre Dele og forbundet med Læderstrimler. Intet er for dyrt for Bønderne, thi de kan betale. Men det nytter ikke, de kommer med Penge, der forlanges Fødevarer! Der bydes 1000 Mark for et Svin. Køberen vil endda stjæle det paa Gaarden om Natte til den Pris. Ofte anmeldes der Tyverier af Svin og Faar, slagtet paa Marken, men i mange Tilfælde er det Ejeren, der har slagtet dem, og da Myndighederne har talt alt levende paa Gaarden, maa han stjæle fra sig selv.

Alle bytter og handler. I de store Byer kan Aager og Kædehandel først rigtig trives, thi Folk kender ikke hin-

anden og generer sig ikke, saa Priserne stiger saa hurtigt, at Detailpriserne stadig ligger under En gros Prisen, Varerne købes op i smaa Partier og sælges samlet igen. Alle Soldater handler eller kender nogen, der kan skaffe noget. »Ein Soldat«, — hvem kan kende ham igen, hvorfra kommer han, hvorhen gaar han? De ser ens ud. De vil gerne sende lidt hjem, vil ogsaa gerne tjene en Skilling og skaffe sig lidt Behagelighed paa den Vis. »Eine Speckfreundin« — det havde alle Soldater, det var en Glose, der ikke kunde oversættes; i Nordslesvig brugte man ogsaa Udtrykket paa Tysk som Betegnelse for et Venskab, der støttede sig paa Flæsk og Smør og andre gode Sager. Ser man Folk hilse ærbødigt paa en virkelig fin Dame, saa er det ganske sikkert »das Butterfräulein«. I Butikkerne tiggede og bad Folk. »Liebe, gute Frau Meisterin, geben Sie doch einen Markknochen,« sagde de i Slagterbutikken, men Frau Meisterin blev mere og mere sejt.

Værst var det for Børn og gamle. De Børn, der voksede op under Krigen, blev mærket af Underernæring. Paa Lægeattest kunde de svageste faa lidt ekstra Mælk og rigtigt Hvedebrød i Modsætning til Krigsbrød. Men Mangelen paa Fedtstof kunde Middelstanden og Arbejderen ikke afhjælpe. At de frøs i mange Hjem, det glemtes igen, men Underernæringen i Opvæksten blev skæbnesvanger. Ved Sessionerne har det været paafaldende, at Ungdommen i Nordslesvig i legemlig Henseende ikke staar paa Højde med Ungdommen Nord for Kongeaaen.

Priserne paa Levnedsmidler stiger stadig. Hvem havde troet, at et Pund Byggryn kunde koste 2 Mark, et Æg 1 Mark, 1 Pund Smør 16—20 Mark, saadan var Priserne den 1. April 1918. En Rulle Sytraad, den kunde simpelthen ikke skaffes. Det Stoppegarn, man kunde faa, rev endnu større Huller i de tyndslidte Strømper, haardt og groft, som det var. Trak Børnene Træsandalerne af, saa skinnede Stopningerne i rødt og grønt, hvis de da overhovedet havde Strøm-

per paa. 1 Pund Uldgarn kostede 120 Mark. Overalt blev der stjaalet. Gulvmaatten var sikret med en Lænke.

Hvad kunde man ikke finde paa at stjæle. Plydsbetræk og Ruderem skar de rejsende af i Kupeerne. Hotelgæsten turde ikke stille Støvlerne udenfor Døren. Værten fandt paa at overstemple Lagener og Haandklæder med sorte Bogstaver, og endda forsvandt de. Ikke saa meget som en Barneble turde man lade hænge ude om Natten, og hvem der havde lidt i Kælderen, havde urolige Nætter, selvom Vinduer og Døre lige var eftersat. Hvor underligt, et Aar senere at se Folk uden videre stille Taskerne fra sig paa Fredericia Banegaard. Vi drak Kaffe med vore paa Skødet.

Det blev nu lettere at komme til Danmark, over Stien, som det hed. Alle disse Grænsehistorier er et Kapitel for sig. Hvordan de foretagsomme skjulte Guldstykkerne i Haarvalken eller Hattepynten og kom tilbage med Smør paa Brystet og Kaffe i Bukserne. I Foraaret 1918 kan man købe smuglede Varer, men hvem har Raad til at give 20—30 Mark for 1 Pund Kaffe, 15—18 Mark for Tobak, 6—7 Mark for 1 Pund Sukker. Ved Grænsen gik Smugleriet tilsidst over alle Grænser, som man siger. Under den Internationale Kommission blev der alene fra Haderslev Amt udvist 600 professionelle Smuglere, der var søgt hertil fra tyske Storbysbyer.

I Maj 1918 tages de beslaglagte Messinghaandtag af Dørene. Ja, lad dem tage dem med, tænker Folk. Det er rimeligt, naar de allerede i 1917 har taget Kirkeklokkerne. I Aabenraa havde de taget de to og ladet den mindste hænge. De blev slaaet i Stykker oppe i Taarnet, saa det hørtes over hele Byen. »Unser Gott ist ein deutscher Gott,« havde mange Præster sagt, mens Klokkerne ringede over hver Sejr, og Flagene vajede fra Kirketaarnet. Om det saa var den tyrkiske Halvmaane, saa har den vajet fra tyske Kirketaarne. Men man maa ikke gøre Præsterne Uret. Til dem sendtes fra Felten Ring, Ur, Pung og et Navn, og naar de lukkede

Døren op til et Hjem, saa læste de Angsten i det Ansigt, der mødte dem. »Jeg ved, hvorfor De kommer,« sagde en Far, »jeg skal fatte mig, men sig ikke, at det er den yngste, han er et Barn, han er kun 17 Aar —« og saa var det dog den yngste, og Præsten gik hjem og skrev: »Jeg kan ikke mere, de maa ikke kræve det af mig.«

Der gøres endnu en sidste Kraftanstrengelse for at skaffe Tøj. De Mænd, der har mere end 1 Sæt Tøj, skal aflevere et til Hærforvaltningen inden 15. Juli. I August maa alle Mænd udfylde en Liste over, hvad de ejer af Klæder, Undertøj og Fodtøj, 10.000 Mark i Bøde for urigtige Angivelser.

De vil maaske sige: dette var de materielle Sorger; var det dét, der tyngede Kvinderne? Men til det i Forvejen bekymrede og forpinte Sind kom alt dette. Naar man selv er sluppet godt igennem Krigen, føler man sig uværdig til at tale om Sorgen. En Læge fra Aabenraa mødte en Dag en Kone i Toget, og paa hans Spørgsmaal, om hendes Mand var med i Krigen, sagde hun alvorlig: »Nej, jeg har ham Gudskelov liggende paa Felsted Kirkegaard!« — Jeg vil ikke prøve paa at skildre Sorgerne. Da Krigen var forbi, var Kvinderne trætte, de gav villigt og gerne Slip paa alt igen, og inden de havde tænkt nærmere over det, var de sat fra Bestillingen mange Steder. Senere sagde de vel nok: »Vi skulde nu ikke have ladet os det hele tage igen; vi kunde jo.«

Kun paa Baggrund af den Nød, der var overalt, hjemme og i Felten, kan man forklare, at det menige Folk i Tyskland var lykkeligt, da Sammenbrudet kom. Jeg rejste i November gennem Tyskland. Folk vilde være gode og hjælpsomme mod hinanden. Vi sad over 20 i en tredje Klasses Kupé. Soldaterne sad med Børnene paa Skødet, tog dem varsomt i Haanden og sagde lykkelige: »Vi har ogsaa Børn hjemmel!« Fattige Koner, der kom ind i Toget lige udenfor

Hamborg, delte ud, hvad de lige møjsommeligt havde skrabet sammen. Nu har vi jo Fred!

Hvor var man ikke lykkelig i Nordslesvig. Nu er Ofrene ikke bragt forgæves, men det var tungt for dem, der blev ene, at se andres Lykke.

Mindehøjen paa Broager, et Sogn der har 2852 Indbyggere, er rejst over 193 Faldne fra Broager Sogn. To Familier har mistet hver 4 Sønner, to Familier hver 3 og 14 Familier hver 2. »Skilt af meget bar de sammen Livet, Lidelsen og Døden,« staar der paa den Mindesten, som danske og tyske i Fællesskab har rejst paa Gl. Haderslev Kirkegaard. I Galizien, i Rumænien, ved Falklandsøerne, i den finske Bugt, paa det indiske Hav, i Flandern, i Frankrig, i Rusland, ved Helgoland, i Skagerak, i Belgien — staar der paa de smaa Mindestene. Og Sogn for Sogn over Nordslesvig har unge Mænd fundet Døden i fjerne Egne. Aabenraa har mistet 275. Man behøver ikke at strides om, hvor mange Sønner Nordslesvig har mistet, hver eneste tog Lykken bort fra et Hjem.

Men da det røde Flag i November hejstes paa Raadhuset, og en Kone raabte: »No mangle vi kun de vie Koss!« Og da det ikke mere hviskedes i Krogene, men blev sagt frit og aabent fra Talerstolen paa Folkehjem: »Nu kommer vi tilbage til Danmark,« da den røde Soldat traadte frem og sagde: »Æ tau en Flymaskin og fløj herop, æ sku' hils fra Noske, I kun godt hejs æ Dannebrog,« da var det, som om de var slettet ud, de onde Aaringers Magt og Bud.

SUNDHEDSTILSTANDEN UNDER HALVSULTEN

AF
M. MICHELSEN

AT skildre den nordslesvigske Befolknings Sundhedstilstand i Krigsaarene 1914—18 maa, hører man sige, være en temmelig let Opgave, da der ingen syge Mennesker fandtes herhjemme paa den Tid.

Der er vel ogsaa nok en vis Sandhed i en saadan Opfattelse, for saa vidt den med Krigsbegivenhederne forbundne Spænding, Bekymringen for den uvisse Fremtid, de til den enkelte stillede Krav om Arbejde eller Beskæftigelse, ligesom Omsorgen for de paarørende i Felten forhindrede Selvoptagethed og trængte egne Smaalidelser og Sygdomsfornemmelser i Baggrunden. Thi hvad betød disse i Sammenligning med de Tab af Liv og Førlighed, med de svære, ja grufulde sjælelige og legemlige Lidelser, Deltagelsen i selve Krigen førte med sig? Hertil kom, at den tvungne spartanske Levevis med Indskrænkning i Nydelsen af stimulerende Drikke som Alkohol og Kaffe samt af Tobak for mange i og for sig kunde være gavnlige nok og ofte fremviste synlige, gode Resultater, samt at den enkle og grovere, fortrinsvis vegetabiliske Kost havde en gunstig Indvirkning paa mange Fordøjelsesbesværigheder og vel ogsaa paa giftiske Lidelser. Men det maa i denne Forbindelse ikke glemmes, at Overgangen fra Fredens Levevis til Krigens, der for Tysklands Vedkommende ret hurtigt førte til Begrænsning og Afsavn navnlig i Købstæderne, ogsaa her i Nordslesvig var

temmelig brat og derfor hos mindre modstandsdygtige maatte give sig Udtryk i en Svækkelse af Helbredstilstanden.

Allerede et halvt Aar efter Krigens Udbrud sætter Rationeringen af Fødemidler ind, og knappere og ringere bliver de tilmaalte Portioner i de paafølgende 3—4 Aar. Selvom Nordslesvig med dets overvejende agerdyrkende og kvægavlsdrivende Befolkning paa Grund af de for Selvforsørgere indrømmede Begunstigelser ved Levnedsmiddeltildelingen i noget mindre Grad mærkede Restriktionernes Følger, udeblev disse ialtfald ikke i Byerne, hvor samtidig den indtrædende Prisstigning for næsten alle Livsforbrønde gjorde sig mere og mere gældende. Bytte- og Smughandel kunde i mange Tilfælde virke mildnende og udlignende paa Forholdene, men en Del af Bybefolkningen var helt eller delvis afskaaret fra at skaffe sig Særrationer ad disse Omveje og Snigstier.

De første og mest iøjnefaldende Følger af Krigstilstanden var derfor ogsaa et stærkt Svind i Legemsvægten, som især kunde iagttages hos ældre Mænd, der ved Siden af den daglige Føde efter tysk Skik var vant til at sætte et bestemt Kvantum bayersk Øl til Livs. Først senere, da Indskrænkningen af Fedtrationer blev skærpet, saa disse nedskruedes til eller under Mindstemaal, bemærkedes det samme hos Kvinderne i den tilsvarende Alder. Denne mere eller mindre ufrivillige og i alt Fald ukontrollerede Afmagring maatte nødvendigvis hos mange nedsætte Modstandskraften i de livsvigtige Organer, naar Sygdom slog ind. Dette fremgaar da ogsaa af den forholdsvis store Dødelighedsprocent blandt Bybefolkningen i Krigsaarene. Her kan som Bevis anføres Tallene fra Aabenraa Købstad med 7227 Indbyggere (1916), hvor der i 1915 indtraf 155 Dødsfald altsaa 21,4‰, blandt disse var 51 Personer (33‰) i en Alder af over 65 Aar og 28 (18‰) under 1 Aar. I 1916, da Rationeringen endnu var taalelig, og Døden havde gjort sin første Høst, sank Tallet til 110, for derefter atter at gaa op til 151, 156, 144 og 149

i de følgende Aar. Fra disse Tal maa dog trækkes Antallet af de paa Sygehuset afdøde, udenbys Personer. Men selv med denne Korrektion bliver Dødeligheden i Krigsaarene gennemsnitlig dog forhøjet i Forhold til saavel de foregaaende som de efterfølgende Aar. Det maa nemlig heller ikke glemmes, at Byens vaabenføre Mandskab mellem 20 og 45 Aar ikke var hjemme, og at Dødsfald blandt disse som Følge af Sygdom ikke er medregnet i de anførte Tal. I de øvrige nordslesvigske Købstæder vil Forholdene have været lignende.

Hvad Børnene angaar, fik disse indtil det 6. Leveaar Sødsmælkstilskud til Føderationerne. Det er derfor i første Linie hos de skolepligtige Børn, at en større eller mindre Grad af Underernæring gør sig gældende. Men Krigen varede jo i fire Aar, hvortil Efterkrigsaaet 1919 desuden maa regnes, saa ogsaa de noget yngre Børn naaede at blive præget af Tysklands Ernæringsvanskeligheder. Den heraf følgende Konstitutionssvækkelse medførte bl. a. en mindre Modstandsevne mod de af Tuberkelbacillen foraarsagede Sygdomme. Dette viste sig ved en i de sidste Krigsaar tiltagende Forøgelse af Antallet af kirtelsyge Børn, og det er utvivlsomt, at Spiren til den senere forholdsvis hyppige Optræden af Lungetuberkulose i de sønderjydske Landsdele hovedsagelig maa søges i Krigsaarenes mangelfulde legemlige Udvikling. Denne fremtræder ogsaa, hvad der senere er paavist ved Sessionerne, i Form af en Hæmning i Væksten, saa Gennemsnittet af Legemshøjden hos værnepligtige i Slutningen af 1920'erne var mindre end i det øvrige Land.

Et Led i den almindelige Sundhedspleje er Renligheden. Paa denne kom det ogsaa til at skorte, dels paa Grund af Sæbemangel og Brændselsknaphed, dels fordi Beklædningsgenstandene, saavel de indre som de ydre, eftersom Tiden gik, maatte skaanes og slides til sidste Trevl, uden at kunne skiftes eller vaskes hyppigt nok. Navnlig blandt den mindre

bemidlede Befolkning kneb det ofte med Renligheden. Som Følge deraf beredtes Udviklingsmulighederne for de parasitære Hudsygdomme, og Skurv og Fnat fandt stor Udbredelse, ligesom ogsaa Hoved- og Kropluss, især blandt Skolebørnene, blev en Plage, hvis Bekæmpelse baade fra Hjemmenes og Skolernes Side under de foreliggende Omstændigheder viste sig temmelig haabløs.

Blandt de sædvanligt herhjemme optrædende alvorligere, epidemiske Sygdomme var de hyppigste Difteritis og Skarlagensfeber, men de fik dog ikke Karakter af egentlige Farasoter. Difteritis var mest udbredt i de første Krigsaar, Skarlagensfeberen i de sidste. Paalidelige Tal for hele Landsdelen kan ikke opgives, da Lægetilsynet, navnlig paa Landet langt fra omfattede alle syge, dels paa Grund af den herskende Lægemangel, dels fordi Befordringsvanskeligheder forbød de tidsrøvende Landbesøg i større Udstrækning end højst nødvendigt. Her kan dog anføres, at i Aabenraa Købstad anmeldtes af Difteritis i 1915 43 og i 1916 20 Tilfælde, af Skarlagensfeber i 1917 i Tiden fra August til November 42 og i 1918 56 Tilfælde.

Ret hyppige var ogsaa Sygdomme af Tyfusgruppen, der som bekendt mest har sin Kilde i smittebærende Mennesker, Dyr eller Fødemidler, navnlig Mælk eller Drikkevand. Hvor Renligheden forsømmes, florerer uvægerlig Tyfusbacillen, og farligst bliver den, naar det er en Fælleskilde som Mejerier eller Vandværker, der besmittes.

De fleste tyfoide Sygdomme var heldigvis spredte eller familiære, men i Juli 1916 fik Smitten Indpas i Rødekro Mejeri, hvilket foraarsagede, at 24 Personer indenfor Mejeriets Opland fik Tyfus i Løbet af Aaret, og disse er atter blevet Aarsag til, at Sygdommen trods omfattende Forholdsregler, bl. a. Tyfusvaccination, i de efterfølgende Aar stadig dukkede op igen.

Andre smitsomme Sygdomme som Børnelammelse og

Hjernerygmarvsbetændelse optraadte kun i enkelte Tilfælde, og Børnesygdomme som Mæslinger og Kighoste influeredes ikke af Krigstilstanden.

Den ondartede Influenzaepidemi, der i Efteraaret 1918 med rivende Hast bredte sig over Landene, hærgede ogsaa den nordslesvigske Befolkning i stor Udstrækning og krævede her som andetsteds mange Dødsofre. Det kan saaledes anføres, at paa en enkelt Dag, den 11. November, var i Aabenraa 192 af 1252 Skolebørn influenzasyge, samt at der ved Rekrutbataillonen i Haderslev, som bestod af 17-aarige, i en Uge døde over 20 af denne Farsot.

En uundgaaelig Følge af Krigen var en Stigning af Antallet af Kønssyge, som selv de mest energiske Forholdsregler, navnlig fra Militærets Side, med regelmæssige Undersøgelser af Manskaberne, Opslag af kendte, smittefarlige Kvinder o. l., ikke kunde hindre.

For de egentlige Krigsepidemier, som Kolera, Blodgang, Hunger eller Plettyfus og sorte Kopper blev Befolkningen i det store og hele lykkeligvis forskaanet. Dette skyldtes i første Linie det tyske Krigssanitetsvæsens omfattende og gennemførte Bestræbelser for at hindre Smitteoverførelse til Hjemlandet. Helt kunde de dog ikke holdes ude. Krigsfangelejren ved Løgum Kloster hjemstøttes saaledes af en meget alvorlig Plettyfusepidemi, som krævede 71 Ofre, og da Lejren senere omdannedes til Straffefangelejr, døde der 39 af samme Sygdom. Saa sent som i Marts 1919 døde et Ægtepar i Aabenraa af de sorte Kopper.

»Ak, Sorgen hun vandrer saa vide, i tusind Hjem gik hun ind,« staar der skrevet paa Mindestenen over de faldne i Gram (Hansen Jacobsen). De sjælelige Indvirkninger, som Efterretningerne fra Krigskuepladserne om Død eller Lemlæstelse af nære Paarørende medførte, maatte sætte dybe og varige Spor i mangt et Sind Landet over. Tænk blot paa de 97 Sognemindesmærker i Nordslesvig, paa de fire Brodernavne fra Broager, Jels og

Brede, paa Hjemmet i Aastrup, der ofrede alle sine tre Sønner, paa Krigsinvaliderne, eller paa Skjaldens Ord om seks Tusind Sønners Liv, som maatte gives i Løsepenge. Hvor mange Taarer, hvormegen Sorg og Ulykke, hvilke Sindsbevægelser, ja Sjælekval og Fortvivlelse, vidner ikke disse Tal og Navne om! Hvad Under, at mangt et Hustru eller Moderherte fik blødende Saar, der sent eller aldrig lægtes, at Livsmødet knækkedes, at Evnen til at fatte og bære al den Sorg, svigtede, og Tanken gik i Ring eller i Staa. Men disse Sjæle- og Sindslidelser skal her hverken skildres eller uddybes, skønt ogsaa de udgør en Del af Billedet af Sundhedstilstanden i Nordslesvig under Verdenskrigen. For Sindslidelsernes Ofre blotter vi i Stilhed medfølende vore Hoveder.

PAA EN GAARD VED ØSTERLINDET

AF
MARGRETE SCHMIDT

SØNDERJYLLAND var i Tiden op mod Krigen et Slaffenland for Optimister. Unge Mænd købte Gaarde uden en Øre i Lommen, og det kunde gaa, bare de arbejdede. Der var store Planer under Udfoldelse om Moseopdyrkning og Afvanding af Enge, ny Mergling og Dræning. Saa begyndte det pludselig at drive tungt hen over os med Krigsrygter og Anelser. Nogle forsvor Muligheden af en Krig i det moderne Europa, men de, som havde været preussiske Soldater, troede ikke paa Kulturens Underværker, de gik i Stilhed til Skrivebordsskuffen og kiggede paa deres Ordre i Tilfælde af Krig: »Møde her eller der 1., 2. eller 3. Mobiliseringsdag!« De, paa hvis Kort der stod »Møde efter nærmere Ordre«, drog et Lettelsens Suk.

Saa kom Meddelelsen om Mobiliseringen Lørdag Aften den 1. August. Der havde været Brandøvelse hjemme i Østerlindet. Mændene kom stille med hinanden hjem, hvor Nabokvinderne var søgt sammen. Alle Opmuntringer blev anvendt overfor Kvinderne. En Krig kunde ikke blive af lang Varighed med de Kampmidler, de nu havde for Haanden, mente en, og en anden sagde, at hverken han eller de andre vilde komme til Fronten, det var de for gamle til, troede han, eller ogsaa var de i Ly i Forplejningstropperne eller i Landstormen. — Det var jo lige op til Høst, og man drøftede derfor, hvordan vi bedst kunde hjælpe hinanden. Strengt vilde det jo blive, naar de bedste Kræfter var væk, men det gik da nok. De fleste Gaarde skulde bruge meget

mere Korn til Grisene, end de selv havde. »I maa jo se at sælge saa mange Svin som muligt, inden de æder for meget Korn, for der vil jo ikke komme udenlandsk Korn ind nu,« raadede Mændene. Enhver gik til sit, og der var vist adskillige, der ikke sov den Nat. For mangen Mand og Kone var det vel de alvorligste Stunder, de har levet med hinanden. Mange opsatte Testamente, da det jo var givet, at ikke alle kom tilbage.

Næste Dag lød det: »Nu vil England ogsaa erklære Krig!« »Saa er det, for hvem det bliver værst, for dem her hjemme eller for os, der er i Hæren,« bemærkede Mændene. Mange frygtede vistnok, at Englænderne, for hurtigt at ramme Tyskland, vilde forsøge Landgang i danske Havne, hvorved Danmark jo vilde blive bragt i en skæbnesvanger Situation, og Sønderjylland muligvis blive Krigsskueplads. Usikkerheden og Ængstelsen var stor. Intet var til at overse. De danske Blade blev som bekendt forbudt. En talte om at bestille det tyske »æ Grænspost« for at følge med; en anden sagde: »Hva' sku' vi mæ dje Løvn? Taber æ Tyskere, foer vi et nok o véd, aa vinder de, kaet sku' væ'e de sam'!«

Mange af Mændene var vist langt mere bekymrede for, hvordan det vilde gaa i Hjemmene end for deres egen Skæbne. De købte, før de rejste, Forraad af Kaffe, Chokolade og Kakao; alle var nemlig sikre paa, at disse indførte Varer vilde slippe op, men det skete dog ikke saa hurtigt som tænkt, fordi der var samlet store Lagre i Landet. Der var megen Forskel paa Landkøbmændene. Enkelte var straks besjælet af Tidens »Storhed« og mente ikke, de kunde forsvare at sælge til sædvanlig Pris. Kunderne kunde faa et vist Kvantum paa Kontrabogen, hvor Prisen saa senere skulde indskrives; dette blev dog forbudt af Politiet. Andre sagde: »Saalænge vi har noget, skal I faa det til den Pris, hvortil vi plejer at sælge,« og det er sikkert dem, som bevarer deres Medborgeres Agtelse. — En underlig død Stemning lagde sig over Sindet. Enkelte Ting skar sig gennem Dø-

sen og virkede som en Pine. Jeg tænker navnlig paa Togets Fløjten paa Amtsbanen. Man vidste, at med det Tog skulde den, og med det den rejse. Og man hørte alle Togene! Det var langt ud over, hvad Graad kunde hjælpe for, og i Afskedens Stund vidste man jo: Ja, dette er svært, men dog kun Forberedelsen til noget langt værre! Det gjaldt ikke at tænke, men kun at faa Tiden til at gaa, gaa. —

Mennesker er jo Mennesker, og ikke alle Vegne var Forholdet mellem Familiens Medlemmer vel det bedste, f. Eks. mellem Aftægtsfolkene og de unge. Nu førte den store Ulykke de hjemmeværende nær til hinanden.

Snart var de fleste Mænd af Huse. »A tror, de er tomme o lav Kri' no lig te Høst!« sagde en gammel Mand. De faa arbejdsdygtige Mandfolk, der blev tilbage i Landsbyen, blev brugt til alt muligt. De var Montører, Dyr læger, Slagtere, Skorstensfejere, Tærskere, Vognmandskuske o. s. v. De var næsten ligesaa lidt hjemme som Soldaterne, men de var dog udenfor Fare. For Høstens Skyld var det heldigt, at August Maaned blev varm og tør. Trods Manglen paa Arbejdskraft, blev alt Korn bjerget godt; man fattede næsten ikke, det kunde gaa. I Nærheden af den gamle Grænse var der danske Tjenestekarle, og mange af dem hjalp, baade hvor de tjente og i Nabolaget. Nogle var endda saa letsindige at love at blive, til Manden kom hjem, hvad de dog ikke kunde holde! Alle Kræfter kom i Brug, Børnenes og de Gamles. I den travleste Høsttid blev der arbejdet langt ud paa Aftenen ved Maaneskin, indtil Børnene kom og grædende sagde, at nu kunde de ikke løfte Negene mere. De gamle Mænd var med deres Erfaring gode at have i Gaarde, men beklage, at de var borte, som nys var døde, kunde man ikke. Det var svært for de gamle Fædre, der oplevede Sommeren 1914, netop at se det ske, de havde frygtet, da deres Sønner blev tyske Soldater. Min Svigerfader, den gamle Protestmand Jens Schmidt, var død den 12. Juni. Hans to ældste Sønner drog i 16—17 Aars Alderen til Danmark, fordi deres Fader

ikke ønskede, at de som Soldater skulde sværge til den tyske Kejser. »Uret kan aldrig blive Ret!« hævdede Jens Schmidt og frygtede tillige, at de unge Sønderjyders Soldater senere vilde bringe deres Familier og deres Nationalitet i Fortræd. Men den tredje Søn, min Mand, Hans Schmidt, bestemte, da Tiden var inde, for sig selv. Han besluttede at blive i Landet og springe Soldat for den fædrende Jords Skyld. I tre Aar tjente han ved »Garde du Corps«. Faderen bøjede sig vel, men han billigede det aldrig. Nu var den Ulykke, som mange af de gamle havde anet, altsaa over os. Dog ingen kunde i August 1914 bestemme sig til at gaa over Grænsen, selvom det sikkert i flere Familier blev drøftet i Stilhed. Forlod Husfaderen og Jordejeren nu Landet, saa var Soldatertiden og den derved erhvervede Borgerret jo spildt. Vandt Tyskerne Krigen, kunde Flygtningene ikke komme tilbage mere, og Sønderjyllands Jord vilde da ikke kunne holdes paa danske Hænder. —

Fra det Offentlige kom der Forordning efter Forordning. Jeg skal ikke kunne sige, hvad der stod i dem, da jeg ikke kunde Tysk og ikke mente at burde gøre mig klogere, end jeg var. Imidlertid kom vore egne — dog stærkt censurerede — Aviser igen, og da de bragte Forordningerne paa dansk, maatte man jo til at begribe dem. Under Mulkter fra 200—1000 Mark blev det forbudt at opfodre Brødkorn, som ikke var blandet med andet Korn. Vel, saa blandede vi Brødkornet. Dog, i det lange Løb var denne Forholdsregel ikke tilstrækkelig, og det blev Møllerne forbudt at male blandet Korn til Opfodring. Alligevel blev der malet ikke saa lidt, thi ingen var interesseret i at spare, navnlig ikke i de første Par Aar. »Krigen maa jo høre op, naar vi ikke har mere at spise!« tænkte Folk og fodrede af Livsens Kræfter, naar Lejlighed gaves. Da det sædvanlige Kornsalg fra de store Gaarde omsider holdt op, maatte vi aflevere alt det Brødkorn, Familien ikke selv havde behov. Det Kvantum, som Myndighederne mente dækkede »Behovet«, var meget lille og blev stedse min-

dre, mens Aarene gik. Disse Forhold kaldte paa Opfindsomheden; Nætterne blev brugt til mange Ting, f. Eks. til at trille en Kasse Korn til Skovs og dække Kassen med Tjørn. Konen i Huset og Pigen var ikke sjældent ude med Trillebøren i den Anledning, eller de indrettede et Depot i et lille mørkt Værelse i Huset og skød et Skab hen foran Døren. Hos Kommuneforstanderen fik vi en Maleseddel, hvorpaa det Kvantum stod opgivet, som hver Husstand kunde tilkomme at faa malet, men Møllerne var jo ogsaa Mennesker, og da de ikke kunde leve af de Sække Korn, som *maatte* gaa gennem Møllen, saa kunde en Maleseddel nok benyttes nogle Gange, og det rygtedes snart, paa hvilke Møller man var mest liberal i den Henseende. Flere Steder blev en Mølle lukket af Politiet, fordi der fandtes for mange Gryn til Kortene; saa var der Sorg i Omegnen.

Efterhaanden blev Kontrollen saa stærk, at det var nødvendigt at foretage noget ekstraordinært for at holde sit eget og Børnenes Huld oppe. Naar Møllerne ikke turde male mere end lige til Stregen, saa *maatte* man selv. Haandkværne og Kaffemøller kom i Brug, men det var et umaadeligt Arbejde at male Brødmel til en stor Familie paa den Maade. Vi forsøgte at koge Kornet og at køre det gennem Kød hakkemaskinen for derpaa at ælte det i det tørre Mel; Brødet smagte udmærket, men ogsaa Vejen gennem Hakke maskinen var besværlig. En Gang blev det sagt, at det var muligt at koge Kornet saa mørt, at det uden videre Omstændigheder kunde æltes i Melet. Jeg gjorde Forsøget, men det gik ikke. Kornene forblev hele og kunde ikke fordøjes; det sporedes bag Gærdet langs Børnenes Skolevej! Til Bagningen af Rugbrødet fik Bagerne udleveret et vist Kvantum Strækstof foruden Savsmuld til at strø Pladerne med. Strækstoffet var vistnok malet Senegræs (Kvik). Bønderne ved Flensborg Fjord leverede Masser af Læs Senegræs til Depotterne.

Det kneb med Tilførslen af Kunstgødning, og dette i For-

bindelse med Beslaglæggelsen af Hø og Halm førte, navnlig i visse Egne, til en stærk Knaphed paa Straa. Paa Flensborgkanten kunde et lille Moseareal, som blev bearbejdet med Kultivator og Harve med Henblik paa Udvinding af Tørvestrøelse, give større Fortjeneste end den højst boniterede Jord paa Angel. Storbønderne købte Tørvestrøelsen og betalte i Reglen med godt Korn.

Ikke længe efter Krigens Udbrud blev der iværksat en formelig Udryddelseskrig imod Svinene, fordi de aad Kornet fra Menneskene. Svineholdet *maatte* nedbringes mest muligt. Vi slagtede saa mange halvstore Svin, som vi kunde, og naar Søerne fik altfor mange Grise, blev nogle af disse puttet i en Sæk og druknet som Kattedringer. Tilsidst var Sholdet hos os nede paa en eneste. Og *den* var til Tider saa mager, at man kunde tælle Ribbenene. Det var ikke altid let at skaffe Soen Føde, især ikke i Juli, naar Roer og Kartofler var brugt, Græsset tørt og Slaaning af Sæden forbudt. Men slap Soen ud paa egen Haand, kunde den storartet finde de ny Kartoffler. — Efterhaanden som Tiden gik, og Forholdene forværredes, blev det naturligvis nødvendigt at skaane ogsaa Svinene. I Begyndelsen af denne Periode turde Slagterne ikke slagte stort mere end Kortet lød paa, nemlig et Pund ugentlig for hver Person i Husstanden, men da det viste sig, at ogsaa Embedsmændene kunde bruge mere, blev Slagterne modigere. Vovede man selv at slagte, skete det bedst om Natten i Laden ved Skinnet fra en Lygte. En Bestyrer, vi havde, tog Mod til sig og slagtede en Gris, mens jeg holdt ved. Dog allerbedst som Aakjær blev citeret:

Og Modet i hans Bringe
var ikke Krigermod,
og Blodet paa hans Klinge
var ikkun Griseblod

kunde jeg ikke rigtig se ved Lygteskinnet, men slog Armen mod Kniven og fik en ordentlig Flænge, der sent blev lægt. Jeg *maatte* sige, jeg havde revet mig paa et rustent Søm.

Der var Folk, som havde Held til at skjule hele Kuld Grise, som saa blev slagtet hjemme efterhaanden; det første, naar det var en 6—8 Uger o. s. fr. Det længstlevende af Svinene kunde omtrent komme paa normal Størrelse. Slagte en 7—8 fuldvægtige Svin i Hemmelighed paa en Gang kunde man selvfølgelig ikke.

I 1916 blev alt Sukker taget i Brug til Fremstillingen af Ammunition, og hver Person fik kun tildelt et halvt Pund om Ugen. Tidligere blev der brugt en Masse Sukker til Hestefoder opblandet med Halmmel. Vi fik fat i noget af dette Foderstof, satte Kornrensemaskinen paa et Lagen og rensede Sukkeret fra, idet Halmmellet blev pustet væk. Det derved indvundne Sukker blev kogt og skummet og sat hen i Krukker som Sirup til at søde med. Inden længe maatte vi dog hitte paa anden Udvej. Vi kogte Runkelroer, som blev presset i en Ostepresse; ved at koge den meget vandede Saft i Dagevis fik man et Fluidum, der smagte meget af Roer, men dog var lidt sødt, og som vi benævnte Sirup. Siden saae vi Sukkerroer og lavede en Mængde Sirup. Køkkenet paa Landet klæbede formelig af Sirupdampe, og Husmødrene kappedes om at fremstille et lyst og pænt Produkt. — Vi kogte selvfølgelig ogsaa Sæbe. Alt blev samlet med dette for Øje. Men Fedtstoffet blev efterhaanden saa knapt, at Resultatet var »viel Geschrei und wenig Wolle«. Sodaen var tilmed forfalsket. Det var en slem Skuffelse, naar man en hel Eftermiddag havde staaet i den forpestede Luft af alt det Skab, man havde saltet ned, da Dagen efter at finde et Lag Sæbe paa kun en Centimeters Tykkelse i Gruokedlen. Ja, det hændte, at der overhovedet ingen Sæbe var. Der blev solgt Husmoderen tvivlsomme »Erstatninger« for næsten alt, men snyde med Sæbesydeldud, det kan man nu engang ikke. Man skulde være varsom med at faa sine pæne Ting i Vask; de forvandt det aldrig. Vi forsøgte med Bøgeaske; det havde de vasket med i gamle Dage, men vi forstod det vist ikke rigtigt.

For at skaffe os Kartoffelmel og »Sagogryn« rev vi en Masse Kartoffler og skyllede og tørrede Melet. Det var saamænd meget godt, ja, naar det skulde gaa rask, rev vi bare nogle Kartoffler, siede »Rivelsen« og jævnedes straks Rødgrøden med den.

Smørret fik vi tildelt fra Mejeriet — Margarine fandtes ikke i Sønderjylland dengang — men der var ikke meget ved Mejeribruget i hine Aar. Aarsagen var vist mindre, at Smørret skulde afleveres til en lav fastsat Pris, hvilket var meget rimeligt, end at vi var henvist til at sørge dels for os selv, vore Børn, Køerne og Grise, dels for Slægtinge, som intet kunde faa udover, hvad Kortene gav, og det var kun lidt. Kærner maatte ikke findes i Huset, men ikke desto mindre blev der hjemmekærnet mange Steder og i de mærkværdigste Indretninger. Paa den Maade kom der jo ikke meget Mælk til Mejeriet. Børnernes Grød blev meget bedre, naar den kogtes i lidt god Mælk! Børnene paa Landet var sunde og stærke af den megen Byggrød, de fik med Kærnemælk til og hjemmelavet Sirup i »Smørhullet«.

De hyppige Tvangsafleveringer, som senere iværksattes, tyndede slemt i Besætningerne. Paa de smaa Brug, som ikke havde Opdræt, tog Kommissionerne ofte en Malkeko, naar der krævedes et stort Stykke. Nogle Husmænd forsøgte at holde Besætningen vedlige ved Køb; dog dette holdt snart op, for man fik efter Maksimalprisen 400 Mark for en Ko, men maatte i fri Handel give over 800 Mark for en simpel Kvie.

Til Mejeribrugets ringe Tilstand bidrog naturligvis ogsaa, at Køerne ikke fik meget at give Mælk af. Om Sommeren var Græsset smaat, fordi vi manglede Kunstgødning, og om Vinteren var det knapt med Halm; vi avlede i den tørre Sommer i 1917 kun otte Læs Hvede paa fire Tønder Land, og det var endda en efter Omstændighederne god Afgrøde. Køerne fik ganske vist godt med Roer, men de kunde dog ikke mere end lige holde Livet, og det var næsten til at græ-

de over at se dem. Da min Mand en Gang var hjemme paa Orlov, blev han helt forfærdet ved at se, hvor afpillede de var. Vi forstod vel ogsaa knapt nok, hvad det var bedst at dyrke. De gamle Mænd, som var hjemme, var saa kloge at faa fat paa noget Kløver og Græsfrø, hvorefter de saaede store Arealer med Udlæg; vi andre tænkte, det var godt at holde Jorden ren, vi dyrkede derfor meget med Majroer, Kartoffler og Kaal, hvortil vi kunde faa Frø pr. Kontrakt mod at aflevere det mest mulige til en temmelig høj Pris til Levnedsmiddeldepotet. Det udpinte Jorden, og snydt med Prisen blev vi til syvende og sidst ogsaa. — Kun de færreste havde Raad til at holde danske Karle, af hvilke der heller ikke var mange at faa, men Manglen paa Arbejdskraft blev i nogen Maade afhjulpet, da der efter det store Slag ved de massuriske Sumpe blev udstationeret 10—12 russiske Krigsfanger i Byen under en Vagtmands Opsyn. Russerne var usselige af Sult og Snavs og glade ved at komme ud blandt Folk og faa Tøj og Mad. Det var alle Slags Mennesker: Fabrikarbejdere, Landmænd, Maskinarbejdere. Vi fik paa vor Gaard en Telegrafist fra Moskva, et stilfærdigt, ejegodt Menneske, som Børnene hængte ved. Flere Husmandskoner, der godt kunde have Hjælp behov, gav Afkald paa den fremmede Arbejdskraft, fordi de kun havde Plads til Russerne i Stuehuset, og der syntes de ikke om at have dem liggende. I Begyndelsen boede Fangerne altsaa paa Gaardene, men sov i et Værelse med Jernstænger for Vinduerne. Indtil Vagtmanden kom hen paa Aftenen for at laase Døren, underholdt vi os — fra Foraaret 1918 havde jeg to — med hinanden til gensidig Fornøjelse. Mange af Russerne var snilde til at lave forskellige Ting. Vor Telegrafist havde dog ligesom taget Skade i Hovedet. Han kunde hverken lære Tysk eller Dansk, hvad mange af de andre lærte udmærket, men faa Ord kunde slaa til. »Kaput« var et af de mest brugte. Naar noget var i Stykker, naar Arbejdet var færdig, eller naar Svinefoderet var sluppet op, tilkendegav Rus-

seren det med sit Kaput. Vor lille Dreng paa to Aar fandt da ogsaa, at hans Navn maatte være *But*, og det hed han hos os i de 5 Aar, han blev. — Henimod Krigens Slutning havde vi næsten kun Russere i Byen. De levede efterhaanden under ret frie Forhold hos Befolkningen og var nu tilbøjelige til at flygte til Danmark. Dette kunde ikke blive ved at gaa; de blev derfor indespærret i en Barak om Natten og skulde følges dertil om Aftenen. Da jeg ikke havde andre til at følge end en 5—6 Aars Dreng, og da vor Nabo kun havde Smaapiger, overtog Drengen »Vagtmandskabet« paa den Maade, at han tog en Russer ved hver Haand og fulgtes med dem til Byen til største Morskab for sig selv. Da Inspektions-Underofficeren en Aften traf det Selskab, fik jeg Ordre til fremtidig at lade Russerne følge af en voksen Mand, og det var jeg nødt til at love, skønt der ingen Fare var for, at mine Russere skulde løbe, naar de blev fulgt ned. Dertil var de alt for hensynsfulde, og de kunde jo desuden gaa fra Arbejdet paa Marken, paa hvilken Tid af Dagen de vilde — ikke én passede paa dem.

Paa Børnene gjorde det et stærkt Indtryk, at der i de første Dage ikke kunde siges Besked til Russerne som til rigtige Karle. Det foruroligede dem. En Dreng paa fire Aar stod op straks om Morgenens, kom ned i Stalden til sin Mor, der malkede, og sagde: »Jeg vilde op nu Mor, du skal ikke være alene hos Russerne.«

Det er vist kun meget faa, som er blevet forulempet af de Russere, de har haft, skønt der næsten ingen voksne Mænd var hjemme. Til Tider var der mere Grund til at være bange for Vagtmanden, der jævnlig skiftede. Vi havde en, som stjal Æggene i Høsehøuset og i det hele var meget ubehagelig. Russerne derimod tog aldrig noget, men var altid taknemlige, naar man kunde hjælpe dem tilrette. Der er dog ingen Tvivl om, at de allerfleste gik med Bolchevikkerne, da de naaede hjem. De syntes saa godt om de »smaa Ejendomme«, de var paa. Naar vi talte om en eller anden

stor Gaard, sagde de: »Her er ingen store Gaarde. I Rusland er Gaardene paa flere Tusind Kilometer Jord, og ellers er der kun fattige Folk. Det vil vi ikke mere nu; vi vil ogsaa have Jord!« Efter Fredslutningen med Rusland i Brest-Littovsk vilde Fangerne gerne hjem, og mange flygtede og slap godt fra det. Telegrafisten forsøgte 3 Gange, men var uheldig og kom stadig tilbage. Hver Gang kom Børnene glædestraalende ind og sagde, at nu var »But« kommen igen. Efter Afstemningen endelig lejede en Del af de tilbageblevne et Skib til at sejle dem op i den Botniske Bugt. Der kom »But« med. Maaske er han naaet hjem, maaske ikke. —

— Om de unge Pigers Stilling under Krigen kunde der skrives en hel Roman, men den burde skrives med Overbærenhed, thi de havde det svært. Ingen havde rigtig Tanke for deres Krav paa Oplevelse. Alle vi, der havde levet vort rige Ungdomsliv i Tiden før Krigen, havde nok at gøre med Arbejdet og med at holde Forbindelsen vedlige med vore Kære ved Fronten. Men de unge Piger, der nu var vokset til og saa den jævnaldrende mandlige Ungdom drage enten i Krig eller nord paa over Grænsen for dér at leve sit Ungdomsliv, de var ilde stillede. Den unge Pige, der kunde være i sit eget Hjem og daglig dele dette Hjems Sorger og Glæder, følte maaske intet Savn, men for den, der tjente hos Fremmede, altsaa hos vi Husmødre, som først og fremmest gik op i vore smaa Børns og vore Mænds Vel, for saadan en ung Pige blev der nemt for lidt til at fylde Tilværelsen.

Adskillige krævede da Erstatning, og »Ersatz« var der for al Ting, ogsaa »Schatzersatz«. Fristelsen fra de indkvarterede Soldater laa for deres Fod, og Soldater er ofte ansvarsløse. Det er sket, at et Par unge Piger spurgte om Lov til at rejse bort Søndag Formiddag for at købe noget i Byen og først kom igen Onsdag Morgen Kl. 5. I al den Tid havde de rejst i Toget med de Pas-Soldater, som altid var med. En stadig tilbagevendende Fornøjelse havde mange Piger ved at gaa til Aftentoget og køre til den næste Station, hvorfra de saa

gik hjem. Et tragisk Billede paa Tomheden synes det mig, for under normale Forhold har man dog vanskelig ved at finde Fornøjelsen derved. Man kunde undertiden nok ængstes for at være ene med Børnene, da man aldrig vidste, om Døren var lukket op, efter at man var gaaet til Ro, og det ikke altid var fredelige Mennesker, som færdedes paa Vejen. En Nat vaagnede jeg ved, at der var en, der pillede ved det Vindue, der stod paa Klem i Sovekammeret. Vinduet var forsvarligt bundet, men jeg tænkte, at det vel kunde aabnes med en Kniv. Jeg listede da op og tog en stor Rytersabel, som altid stod bag Hovedenden af min Seng, og gik tappert hen imod Vinduet. »Hva' æ de her?« sagde jeg saa højt, jeg kunde for Frygten, der klumpede i min Hals. Saa gav det et Bump, og da jeg fik Gardinet til Side, sad vor Kat der uden for og sagde Mjav. — Flere Mænd tog, da de maatte af Sted, det Løfte af deres Kone, at hun altid vilde tage Hunden med ind i Soveværelset om Natten.

— Bagefter forstaaer man knapt, hvordan de lange og tunge Aar gik, men Arbejdet tog een. Vi maatte ogsaa ofte ud at rejse for at søge Orlov for vore Mænd, og det gjaldt at finde de Steder, hvor det hjalp bedst at faa Ansøgningen paategnet. De stedlige Embedsmænd kom ofte ud i Samvittighedskonflikter. De turde ikke anbefale altfor mange til Orlov, da det jo hændte, at nogle ikke vilde til Fronten igen, men gik nordpaa til »Mads Egholms Brigades«, som det dengang hed. Fra de nordslesvigske Regimente 84 og 86 kunde tilsidst næsten ingen Orlov faas længere end til Flensborg. Men sikken Rigdom for Børn og Hustru at have Fader hjemme paa 14 Dages Orlov! Arbejdet lod man staa saavidt muligt. Den første Uge syntes man, der var længe til Afrejsen, men Tiden gik, før man tænkte, og de sidste Dage var frygtelig svære. Man vilde ikke tænke længere, ej heller græde, men kun være i Øjeblikket. Man hørte, hvad der blev sagt, men fattede det ikke. Man fulgte med i Toget til Flensborg for at faa det timelange Ophold der med. Man

hørte i Toget Mændene sige slemme Ting, som man troede, de kunde blive meldt for og fængslet. Dog Soldaterne var ligeglade, for hvad kunde der ske med dem, som var værre end at komme ud til Fronten igen? spurgte de. Man glædedes, naar der kom Brev om, at ens Mand var syg og ført paa Lazarettet, glædedes, skønt dog ogsaa Lazarettet betød Døden for mange. Naar der blev kaldt til Samling til nye, store Fremstød, eller naar som i 1916 et tysk Fredstilbud blev afslaaet, da syntes man næsten ikke, det var til at tænke igenem, og man kunde ogsaa harmes paa dem, der sagde, at nu vilde det være dumt at slutte Fred, for Tyskerne skulde helt ned. Ja, det kom de jo ogsaa, men vi, der havde vore nærmeste med, syntes ikke, man havde Ret til at ønske saa ondt for andre Mennesker. —

— Hvis en saa uværdig Skabning som Kvinden kunde faa nogen Førstefødselsret, saa havde hun ikke solgt den for en Ret Linser, men maaske nok for to Pund rigtig Kaffe. Under Verdenskrigen havde Kaffesøstrene deres egen Lidelsehistorie. Undertiden kunde man hamstre lidt ubrændte Bønner, der maaske stammede saa langt fra som fra Krigsskuepladserne, hvor Soldaterne, som rimeligt var, hele Tiden fik Kaffe. Men ellers maatte vi brænde i Smug, og hvad som brændes kunde. Den Ersatz, man kunde købe, smagte som brændt Kaalrabi, hvad det sikkert ogsaa var. Det sidste og bedste, vi fandt paa, var at brænde Hestebønner, som vi lod modne og tørre paa Loftet. Ogsaa brændte Glænøerter kunde bruges, og det var en stor Triumf, naar det lykkedes os at faa »Kaffen« saa god, at Nabokonen spurgte, om der ikke var lidt rigtige Kaffebønner med i Spillet.

Fra Danmark blev der i den første Tid sendt lidt The i Breve. Men til Slut var Konvolutten tom — »aabnet af det danske Toldvæsen,« stod der paa den.

Hvedebrødet, vi bagte, havde ofte en mørkladen Kulør. Vi havde jo kun vor egen Hvede, og skønt vi bejtsede, før vi saæde, blev den alligevel angrebet af Brand, og Melet

blev graaligt. Tensen, vi havde, var heller ikke af de bedste, saa da vi omsider fik Hvedemel fra Danmark, kunde vi næsten ikke tro, at vi før i vort Liv havde set saa hvidt Mel som det.

Lidt Motorpetroleum til Lamperne kunde Folk ved Kysterne faa hos Fiskerne. Fiskerne hjalp jo at skaffe Næringsmidler, og foruden den kostelige Petroleum fik de tvunden Traad til at bøde deres Garn med; var man heldig, kunde man undertiden hos en Fisker faa et lille Vinsel til Syning. Paa de mindre Brug kunde man undertiden ikke faa en Hest skoet uden at betale med Levnedmidler. Nogle betalte da med Smør og spiste saa selv Meljævning paa Brødet — »Plit« kaldtes det. »Lagkagen« til »Kaffen« bestod ikke sjældent af to tykke, graa Pandekager med Roemarmelade imellem.

— Ved Juletid følte de fleste Fattigdommen og Ensomheden stærkest, men vi viste, at vi tænkte paa hinanden, og der udviklede sig i Sønderjylland en saa omfattende Korrespondance med Julekort, at den nødvendigvis maatte indskrænkes efter Krigen. Lidt godt fik vi ogsaa fat paa og gemt hen til Jul. I Stedet for Mandler brugte man Bøgens Frugt, den trekantede Bog, der smagte brillant. Vi kogte Frugt uden Sukker, som vi kunde lave herlige Retter af, og Børnene glædede sig altid til Juleaften. Det er heldigvis ikke de store Ting, det kommer an paa. Dukken fik en ny Kjole og Hue, Peter fik et Par nye Tøjsko og en strikket Tømme, og Ole var klædt ud som Nisse og kom ind med et Fad Julegrød, da de 10 Lys paa Træet var tændt. Naar Børnene var kommet i Seng, gik mange Tanker viden ud i Verden, og vi vidste, de mødtes med ikke færre. Der blev nok mange Gange set paa Uret derude i Skyttegravene og bag Fronten og tænkt: »Naa, nu er de nok ved at faa deres Julenadver. Mon de har noget rigtig godt til de Smaa, og har de faaet saa mange Julelys samlet, at de kan faa et Juletræ?« Julemorgen var der altid et langt Brev til Fader om alle Afte-

nens Overraskelser og Glæder. — Dog, ikke alt kunde man skrive til sin Mand, fordi Brevene undertiden blev censurerede. Men det meste kunde man faa fortalt . . . lidt i et Brev og mere i det næste. De havde god Tid til at regne ud, hvad man mente, derude. En Mand, vor forhenværende Nabo, havde sit Hjem nord for Grænsen, men var alligevel gaaet med i Krigen, da der gik Rygter om Udleveringspligt. Efter nogle Maaneders Forløb fik han Orlov til sin Fødeby, Østerlindet, og gik om Natten over Grænsen. Vi havde været meget bekymrede for ham, mens han var i Felten, da han var paa et meget udsat Sted. Nu vilde jeg gerne fortælle min Mand, at han var ude af det. Jeg skrev saa: »Hans var her paa Orlov; han laante dit Generalstabskort.« Det blev straks forstaaet.

Ogsaa Soldaterne i Felten kunde ved en Omskrivning tit faa sagt en af Tyskerne ikke velhørt Sandhed. En af dem skrev hjem: »Vi har det godt her, lige saa godt som i Vridsløselille.« Det gik glat gennem Censuren. —

1917 og 1918 var svære Aar at komme igennem ogsaa paa Landet. Skulde det være gaaet efter Ordre, maatte hverken Mennesker eller Dyr faa noget at spise hver Dag. Skulde der slagtes, kom der en Vejer og vejede det hele med Angivelse af, hvor længe det skulde holde ud. En sulten Tjenestemand slagtede en gammel Ged uden Forlov — det var saamænd ingen Delikatesse — men han blev meldt og maatte betale Bøde. Man kan nok sige, at alle daarlige Instinkter vaagnede under disse Forhold. Man løj med ærligt Ansigt, man bestak, man stjal af sit eget uden Samvittighedsnag. Havde nogen prøvet at leve efter Forskrifterne, var han uvægerlig død af Sult.

Myndighederne mødte ofte for at tælle, hvormange Kreaturer og Svin vi havde. Antallet skulde jo nok stemme, men Dyrene kunde gerne være lidt langsomme til at vokse, eftersom de største stadig blev taget fra og slagtet, mens der til Gengæld kom et Par til nede i den unge Ende. Ærlighed

varer længst, for den bliver saa lidt brugt! sagde man. Dog ingen kunde forlange, at Svin eller Kreaturer skulde vokse hurtigt af det Foder, de *maatte* faa. Kartofler maatte ikke fodres op, og Kaalrabi skulde afleveres. Kun Vand og Luft var ikke beslaglagt.

Belysningsspørgsmaalet blev efterhaanden saare vanskeligt. Havde man Venner eller Bekendte ved Jernbanen, kunde man maaske hole lidt Petroleum dér. I Brug var en Tid de saakaldte »Hindenbrændere«, der bestod af flade Blikæsker, som var fyldt med Talg og forsynet med en Væge; de gav dog kun et sparsomt Lys. Bedre lyste de velsignelsesrige Karbidlamper, der fremtraadte i mange forskellige Skikkelser. Brænderen blev stillet i et lille Bassin, som indeholdt Vand og Karbid. Udviklede der sig for meget Acetylgas — og det gjorde der ofte — saa fløj Lampeskuplen op imod Loftet og splintredes, Lyset gik ud, og den ildelugtende Gas forpestede Luften. Undgik man den Slags Katastrofer, saa havde det grelle Lys dog en skadelig Indflydelse paa Øjnene. Undertiden undgik man Lys i det hele taget, for Beholdningerne af Karbid var knappe.

Det var en Ørken af Haabløshed at se ud i, men Vanskelighederne i Hjemmet var dog ikke det værste. Værst var Ængstelsen for, hvordan det gik dem derude. Skete der noget slemt, fik vi det aldrig at vide før bagefter. Vore Mænd fortalte os aldrig, hvad der forestod, selv om de vidste det; de vilde ikke ængste os yderligere. Intet Øjeblik paa Dagen anede man, hvad de nu var ude i.

Der var Ægtefolk, som saa vidt mulig hver eneste Dag vekslede Breve; det var, som om de kom hinanden nærmere derved. Men Brevene fra Fronten var jo flere Dage undervejs, og meget kunde være sket siden, de afsendtes. Somme Tider kom der en hel Bunke paa én Gang. Blev der hjemmefra skrevet om stedfundne Husundersøgelser o. l., saa skred Censuren ind, og Soldaten modtog kun den tomme Konvolut med det ubeskrevne Brevpapir, der gerne blev

lagt i Konvolutten. Naar saa Manden svarede, at han ikke havde kunnet læse, hvad der stod, vidste man, hvorledes det var gaaet. Usikkerheden i Hjemmet kunde ved intet Middel fjernes, alene af den Grund, at den fraværende Mand som sagt foretrak at lade os blive i Usikkerhed fremfor at give os Anledning til direkte Frygt.

Ord kan ikke beskrive, hvad der blev lidt i de Hjem, hvis Forsørgere eller Slægtninge dræbtes i Krigen. De Aviser og Tabslister, man i Førstningen greb efter, blev siden ikke læst; man kunde ikke bære de Tusinders Sorg og Savn.

Et meget stærkt Indtryk paa vor Egn gjorde det, da der meldtes, at Mathias Mygind savnedes, og det saa siden kom, han var falden. Jeg tror, vi alle græd. Han betød saa meget for Egnen, arbejdssom indtil Sliden og ideel i hele sin Færd; vi sagde til hinanden, at ham kunde vi ikke undvære. Mathias Mygind faldt den 9. September 1915 i Rusland. Under en Orlov havde han været meget stærkt trykket og havde sagt til sin Familie, at den ikke skulde ønske, han kom hjem efter alt det forfærdelige, han havde oplevet. — Myginds Lig hjemførtes, efter at det i 2½ Maaned havde været begravet paa Valpladsen. En nordslesvigsk Kammerat havde, før Tropperne drog videre, sørget for, at et Trækors, hvori var skaaret Navn og Aar, blev sømmet til Kisten. Korset ragede op over Jorden, saaledes at Kisten senere kunde findes og hjemføres. I Rødding Frimenighedskirke blev der holdt en stor Mindegudstjeneste. —

— Tiden gik. Der kom stadig enkelte unge Mænd fra »det gamle Land« til Sønderjylland som Medhjælpere, der var mange Folk imellem, som havde virkelig Evne og Vilje til at hjælpe. Naar vi besøgte hinanden om Aftenen i Hjemmene, sang disse Unge de nye danske Sange. Aakjær blev mere og mere elsket. Dog husker jeg tydeligst en lille Sang, »Til min Gyldenlak,« den Wergeland skrev som døende. Det var blid og smuk Sorg, som her kom til Udtryk; den meddelte Hvile overfor alt det oprivende. — Siden kom der

»Bestyrere«, som trawlede Landet af fra Sted til Sted og udnyttede Chancerne. Disse Folk kom med i alt, hvad der skete paa Gaardene. Nogle benyttede sig af deres Viden til Pengeafpresning, andre tilvendte sig Korn og andet paa urendelig Vis. Meldt kunde de ikke blive, da de kendte saa mange Ulovligheder, at de kunde melde igen. Det er sket, at saadan en »Bestyrer« har kørt en Mark over med en tom Saamaskine i Oktober, solgt Hveden i Byen og rejst til November. Vinteren 1917—18 havde jeg selv en saadan Mand, som solgte det meste af Kornet, og før han rejste bildte mig ind, at der laa Korn baade her og der. Jeg fik mange søvnløse Nætter af Ængstelse for, hvorledes jeg skulde faa Brødet til at strække til Høst. Heldigvis hjalp gode Mennesker mig baade med Byggryn og Rug, saa at vi naaede igennem, men Grisene blev der næsten intet til. Da Høsten kom, maatte vi køre med Aflæggeren, fordi der intet Bindegarn var at faa. Vi var paa det Tidspunkt saa heldige at have en snild Russer, der kunde køre Aflæggeren, skønt han aldrig tidligere havde set saadan et Apparat, endmindre kørt med det. Men Russeren kunde klare sig under alle Forhold; gik der noget i Stykker, surrede han med et Stykke Staaltraad, og saa kørte Maskinen igen.

Begivenhederne udviklede sig imod Fuldbyrdsen.

I Sommeren 1918 begyndte Disciplinen at svigte i Hæren; Soldaterne vilde ikke mere. Vi modtog disse Meddelelser som de første Lyspunkter, men mange skulde dø og lemlæstes inden Enden endda. Først den 3. Februar 1919 om Morgenen naaede min Krigsmand hjem efter vidtløftige Eventyr i Ruslands Indre.

SMUGHANDEL OG ANDRE KÆLTRINGESTREGER

AF
GAARDEJER HANS P. JØRGENSEN

DA Krigen brød ud i 1914, havde jeg en Gaard i den lille, ret hjemmetyske By, Vollerup, der ligger i Bjolderup Sogn ved Tinglev. Gaarden var paa ca. 70 Tønder Land. Jeg havde tjent som Marinesoldat, var kun 30 Aar gammel, men skulde dog, stod der i mine Papirer, i Tilfælde af Mobilisering afvente nærmere Ordre.

I Tinglev By anede de Krigen flere Dage, før Mobiliseringen skete; allerede to Dage før holdt der ved Posthuset fuldt opsadlede Melderyttere rede til at bringe Ordren ud til Kommuneforstanderne. Aftenen mellem Torsdag og Fredag blev Byens Borgere, enten de havde været Soldat eller ej, kaldt hen at bevogte Jernbanen. Tinglev er jo en vigtig Stationsby. De fik Bøsser udleveret med 18 skarpe Patroner til hver og havde Ordre til at skyde alle uvedkommende ned indenfor 100 Meters Afstand fra Banelegemet, hvis de ikke standsede paa Tilraab. I 2 Uger maatte Borgerne saaledes gaa Vagt Dag og Nat. De blev da afløst af den indkaldte Landstorm.

I den første Halvdel af August var al Handel lammet, og dette satte sit Præg paa Tinglev, hvor jo netop adskillige Heste- og Kreaturhandlere boede. Paa det store Hestemarked i Løgumkloster midt i August var Hestene fuldstændig usælgelige, og Fedesvinene gik ned i en dengang ganske ukendt lav Pris. Dog, sidst paa Maaneden kunde man mærke Træk paa Heste. Jeg var da med min Nabo til Marked i Tønder, vi skyndte os hjem og købte Heste op til Marke-

det i Kliplev i September. Hestene blev solgt med god Fortjeneste; nogle af dem solgtes snart baade to og tre Gange og kostede sluttelig det tredobbelte af, hvad vi havde givet. Omslaget kom altsaa meget brat; snart var der ikke en Hest at opdrive i Sønderjylland. Vi var i vor By tre Mand, der slog os sammen og hentede en Vognladning om Ugen i Kolding. Hver Ugedag kom der Handelsmænd fra Berlin, som købte alt, hvad vi havde. Det første Efteraar stod saaledes i Hestehandelens Tegn.

Den tysksindede Kommuneforstander kunde imidlertid ikke taale, at jeg gik hjemme og tjente nogle Penge. Han kom en Dag og kiggede mine Militærpapirer efter, og 14 Dage senere modtog jeg Mødeordren. Vi var 35 Mand, som en tidlig Morgen maatte stille paa Junker-Hohlweg-Kaserne i Flensborg. Paafaldende nok var det næsten lutter dansksindede Mænd, der havde taget Del i den nationalpolitiske Kamp. Der var kendte Mænd iblandt dem, som f. Eks. Redaktør Niels Hansen, »Heimdal«, og Redaktør Svensson, »Dybbølposten«. Vi hørte da ogsaa forbipasserende sige: »Das sind Krass-Dänen!«, og saa vidste vi jo Besked! Ved Lægeundersøgelsen blev kun 5 Mand kasseret, deriblandt jeg. De øvrige blev sendt til Husum, hvor de en Tid lang behandledes som anden Klasses Soldater og udenfor Tjenesten var under stadig Bevogtning.

Imidlertid artede Forholdene sig temmelig roligt hjemme. Hver Gang, der meldtes om Sejr, flagede Hjemmetyskerne i Sejrsglæde. Myndighederne agiterede stærkt for at faa Flagstænger rejst. Før Krigen var der i Vollerup kun 2 Flagstænger, men nu pludselig 12. De skulde jo staa rede, til den sejrriige Hær vendte hjem. Jeg kunde ikke godt lade være at drille mine hjemmetyske Naboer. »Hvad om I nu skal til at male Flagstængerne om?« spurgte jeg. Eller jeg forudsagde, som det var Skik, Krigens Resultat saaledes: Jeg lagde et Stykke Papir sammen paa en egen Maade og sagde, det var Tyskland; saa plukkede jeg et Hjørne fra til

Frankrig, et til Danmark, et til Rusland og et til Italien. Det, der blev tilbage, beholdt Tyskland, og naar jeg saa foldede Resten ud, viste den sig at udgøre *Jernkorset*. Tyskerne var lige ved at massakrere mig efter denne Demonstration. De fnøs ogsaa, naar jeg sagde, at for os danske Sønderjyder saa det jo helt godt ud, eftersom vi altid kom med paa det vindende Parti: Vandt Tyskerne, forblev vi hos de sejrende, og vandt de andre, blev vi danske.

Ikke heller kunde de lide, naar Folk beklagede, at den tyske Armé ikke var snuppet til at tage Paris, mens Soldaterne næsten var der, eller naar en gammel Kone sagde: »Tyskerne maa da være gaaet tilbage, da Marius blev saaret, for han blev ramt i Ryggen!«

Efterhaanden blev det smaat med Arbejdskraften, men saa fik vi 22 russiske Krigsfanger til Byen. Jeg fik 2, og et Par mere trofaste Karle har jeg ikke kendt. Men de havde det ogsaa godt. De skulde spise for sig selv, maatte ikke faa det samme som vi, men jeg lod ganske roligt Russerne spise ved vort Bord, og det saa meget de orkede. »Deutsch Bauer nicht gut, Dania Bauer gut!«, sagde de. »Krieg kaput, dann Deutsch kaput!« »Ja,« svarede jeg, »Deutsch kaput!« saaledes naaede vi til Forstaaelse. Vi maatte ellers ikke tale med Russerne ud over, hvad Arbejdet nødvendiggjorde. I Begyndelsen var det Landstormsmænd fra Sydtyskland, der blev sendt herop til Russernes Bevogtning, men efterhaanden, som de saarede blev udskrevet fra Lasaretterne, kendtes mange kun brugelige til Garnisonstjeneste, og de blev saa sendt hjem som Vagtmandskab. Efterhaanden var det lutter Folk fra Egnen, som indehavde dette Hverv, næsten alle tysksindede. Nogle af disse Vagtmænd kunde være nogle rene Skurke overfor Russerne. Vor Vagtmand, en hjemmetysk Splejs, slog en Morgen en af mine Russere i Hovedet med Geværkolben, saa at han laa som et Stykke slagtet Kvæg og maatte holde Sengen i flere Dage. Russeren, der var Underofficer, havde kun talt en syg Kammerats Sag.

I 1915 blev Roearialet meget udvidet. En Mængde Roer blev solgt til Reichsverpflegungsamt i Slesvig tillige med en Masse Halm og Hø. Kreaturpriserne var nemlig endnu i 1915 meget lave. Vi fik omkring 400 Mark for en Vognladning Roer (ca. 12000 kg) og omkring 200 Mark for en Vognladning Halm (ca. 5000 kg). Da vi ikke kunde klare os med Smørrationen, var der paa enhver Gaard en hjemmelavet Kærne, oftest i Skikkelse af en uskyldigt udseende slank, brun Potte. Naar der skulde kærnes, blev Potten tilbundet foroven med et elastisk Stykke Tøj, hvorigennem Kærnestangen førtes.

I Oktober 1915 kom der en Bekendtgørelse om, at alle, der var kasserede som ubrugbare til Krigstjeneste, atter skulde stille til Session, ligegyldig om de var kasserede før eller efter Krigens Udbrud. Denne Gang slap jeg ikke. Sammen med Stedets tyske Kommuneforstander blev jeg kendt tjenestedygtig, men medens Tyskeren af Landraaden blev erklæret »Unabkömmlich«, altsaa »uundværlig hjemme«, maatte jeg i April 1916 stille hos Marinen i Kiel, hvorfra jeg senere blev sendt til den Division i Cuxhafen, der havde til Opgave at søge Miner. Den 31. Maj, Dagen efter Skagerakslaget, blev jeg sammen med en Kommando paa 52 Mand beordret til Wilhelmshafen med en ny Minesøgebaad »M. 31«. Den Del af Kampflaaden, der var søgt til Wilhelmshafen, frembød et uhyggeligt Syn. Skibene var gennemhullede af Granater, Pansertaarnene splintrede og Væggene overklistrede med Menneskerester. I Indsejlingen til Krigshavnen var »S. M. S. Seidlitz« gaaet til Bunds, kun med Kommandotaarnet oven Vandet. Først 11 Dage efter Slaget fik man bjerget 17 Menige og 1 Løjtnant op af Skibet. De var af Vandet blevet stængt inde i Ammunitionsrummet, hvor de værnet af de vandtætte Skodder havde siddet siden Slaget. Paa Grund af at der førte et Talerør fra Kommandobroen ned til Rummet, var de undgaaet at blive kvalt, og igennem dette Rør var der i de sidste 5 Dage hældt flydende

Mad ned til de indespærrede. Alligevel var to Mand blevet vanvittige, da de kom op efter i 11 Dage at have ligget paa Havets Bund.

Senere overførtes jeg til en ret rolig Tjeneste ved Flo-tillen i Swinemünde, som skulde ledsage den Handelsflaade, der hentede Raajern i Sverige, og Gedser-Warnemünde Fær-gen. — Min første Orlov fik jeg i August 1916. Knapheden paa Levnedsmidler var da begyndt at gøre sig gældende, og den Dag Vagtmesteren meddelte mig, at der paa min Kones Ansøgning var bevilget mig 3 Ugers Orlov, gav han mig samtidig et betydningsfuldt Vink. Jeg forstod ham, og da jeg havde været hjemme en Uges Tid, sendte min Kone ham en god Pakke Levnedsmidler. Et Par Dage senere gik en Ansøgning afsted om 3 Ugers Ekstraorlov. Hver 14. Dag modtog Vagtmesteren sin Pakke, og Virkningen udeblev ikke. Jeg holdt Orloven gaaende i 72 Dage udi en Køre, men saa gik det heller ikke længere.

Hjemme havde Forholdene forandret sig betydeligt til det værre. Af værnepligtigt Mandskab var der nu næsten intet paa Egnen, undtagen netop den »uundværlige« Kom-muneforstander og enkelte, der havde forstaaet at smøre sig fri. Min Svoger, der havde en større Gaard paa Felsted Mark, dristede sig saaledes til at stikke den Feldwebel, der havde med Udskrivningen at gøre, 100 Mark, da han skulde stille. Han holdt sig derved helt fri af Krigen! Hans Nabo fik, da han skulde ind, Iskias, og paa den holdt han sig hjem-me længe. Men omsider gik det galt! En Dag, da han kom trækkende med en Plag fra Smeden, hængte han den uund-værlige Stok over Armen, idet han vilde stoppe Piben. Han glemte tilmed at hinke paa Benet, og i det samme stod Gen-darmen lige foran ham. Nu var det forbi — 14 Dage senere maatte han afsted! Manden kom til Slesvig og maatte der gaa en slem Skole igennem, da han naturligvis blev meldt som Simulant. I tre Fjerdingaar stod Kuren paa. Tog de Stokken fra ham, fik han straks fat i en ny, og jagede de

ham fra den ene Ende af Eksercerpladsen til den anden, saa hoppede han afsted som en Krage. Til Slut maatte Mil-i-tæret slippe ham. Hjemme tabte han aldrig sin Aandsnær-værelse mere. Først da Krigen var forbi, smed han Kæppen og lagde Iskias'en bort. Hver Garnisonsby havde sit Spe-ciale, hvad Sygdomme angik. I Rendsborg sultede man saa-dan en tre fire Dage i Træk; det satte Pulsene ned og kunde give Prædikateret g. v. = garnisonstjenstdygtig. En halv Snes Cigaretter røget gennem Lungerne var godt. Koffeinpulver, det gav en dejligt »Herzneurose«. Og hvor mange Soldater drak ikke Eddike og Brændsprit, hældte Petroleum i Ører-ne, lavede sig en lille rask Fiskeforgiftning eller købte In-gredienserne til en Gulsot? Naar de vaskede, skete det, at Baljen med det kogende Vand væltede og skoldede Foden.

Ogsaa de unge, som nu skulde i Trøjen, brugte alle mu-lige Kunster. En ung Mand fra Felsted holdt sig skjult paa Gaarden i to Aar. Først da Krigen var forbi, kom han for Dagen igen. Han rejste ind til H. P. Hanssen og spurgte, hvordan han skulde bære sig ad med at blive levende igen. End ikke min Svoger, som var nærmeste Nabo, vidste, at han var hjemme. Naboerne undrede sig nok over de pæne, hjemmegjorte Trillebøre og Hammelstokke m. m., som Fa-deren havde, skønt han slet ikke var fingernem, men de for-stod ikke Sammenhængen. Den Dag, Sønnen skulde stille, var han rejst med sin Kuffert som de andre, men var for-svundet fuldstændigt for Omgivelserne. Gendarmen kom tit nok og forhørte den gamle, men denne vidste intet ud over, at Sønnen var rejst den Dag, han skulde. Den almindelige Mening var, at han var gaaet over Grænsen. Bagefter viste det sig, at han ude i Laden skjult under Halmen havde ind-rettet sig et underjordisk Værksted med Høvlebænk og des-lige. Om Natten sov han i et skjult Kammer paa Loftet.

En af mine Slægtninge kom, da han var hjemme paa Orlov, for Skade at jage den højre Haand ind i Hakkelses-maskinen, saa at den tog Enden af Pege- og Langefingeren.

Han var 36 Aar gammel, havde gjort Vinter-Felttoget i Rusland med 1915—16, og de Lidelser, Soldaterne der havde gennemgaaet, i Forbindelse med den ubeskrivelige Hensynsløshed, hvormed de var blevet kastet i Ilden, bevirkede, at han ikke for nogen Pris vilde tilbage igen. Fingrene blev stive, og han var derefter kun egnet til Garnisonstjeneste. Ogsaa Hjemmetyskerne havde faaet Kærligheden at mærke. En Gaardejer fra Felsted kom, da han var paa Orlov, til at skyde sig et Skud Hagl igennem Foden paa en Jagttur. Han blev senere Vagtmænd hjemme.

I 1916 saa man i vor stærkt tyske By kun meget sjældent Flaget vaje. Ikke mange Hjem var uberørte af Krigens Tragedie. Under min store Orlov talte jeg med Kommuneforstanderen i Nabobyen. Han var tysksindet, men klog nok til at indse, at Befolkningen blev ført bag Lyset ved de mange Sejrsbulletiner. Præsteskovene i Frankrig blev omsider ogsaa Hjemmetyskerne for stor, efter den Fremgang Tropskerne havde gjort i denne Skov i Aarevis, uden at de endnu var naaet igennem dem. Den fanatiske Patriotisme, som besjælede mange i 1914, var gaaet af Folk. De saa nu mere nøgternt paa Forholdene. Men hvorfor gik det ikke bedre i Felten? Man sagde, at da Kejser Wilhelm kom til Fronten og spurgte derom, svarede de ham: »Majestät! die Helden sind gefallen, die Schluen sind reklamiert, und wir dummen schaffen es nicht mehr.« Alle længtes efter Freden og efter at faa de af deres Kære hjem, der endnu var i Besiddelse.

Hvor kunde man glæde sig, naar man tilfældig traf sammen med denne eller hin fra Fronten. Bølgerne gik da til Tider højt, thi Kromændene forstod nok, hvordan de skulde faa fat paa de gamle, solide Sølvmark-Stykker, der saaes ved saadanne Lejligheder. Krolivet spillede i det hele en stor Rolle, i hvert Fald paa visse Egne. De sydtyske Vagtmænd kunde nok lide at blive trakteret med en sønderjyds Kaffepunch, og naar der blev lukket Klokken 10, var der

næsten altid et privat Værelse bag ved Skranken tilrede. Var der saa tilmed en af disse »unabkömmliche Heereslieferanten«, der jo tjente store Penge, til Stede, saa kunde der nok springe et Par Champagnepropper paa Krigerens Vel, thi — »wer weis, ob wir uns wiedersehen«. — Enkelte af disse Handelsmænd og Leverandører til Hæren havde forresten meget paa deres Samvittighed. De kom jo vidt omkring, og ikke alle Kvinder havde den fornødne Karakterstyrke.

I 1917 tog Aageren med Levnedsmidler rigtig fat. De rige Folk i Flensborg og Hamborg betalte enorme Priser for Fødevarer. Paa Landet kunde man nogenlunde klare sig, men Bybefolkningen var henvist til de knappe Rationer, Kortene lød paa, og de, som havde Raad, betalte derfor underhaanden de Levnedsmidler, som i Smug kunde fremskaffes udenfor Kortene, i dyre Domme. Tyskerne var meget skarpe efter denne Smughandel, der gjaldt for »Vaterlandsverrat«, eftersom alle overflødige Levnedsmidler skulde afgives til Reichsversorgungsstelle og fordeles derfra. Denne Handel straffedes oftest med Fængsel, men Gevinstmuligheden var saa stor, at Smughandelen ikke desto mindre gik i Svang. Eksempelvis skal nævnes, at Kød eller Flæsk paa Kort i Butikkerne kostede 1 Mark Pundet, men i Smughandelen 10 til 20 Mark; Gryn paa Kort kostede ca. 50 Pfennig Pundet, men i Smughandel 5—6 Mark; Korn (Havre, Byg, Hvede) kostede 30 til 40 Mark Tønden, men underhaanden 200 til 300 Mark pr. Tønde.

En af de Byer, hvorfra der blev smughandlet mest, var Tinglev, og en kendt Kreaturhandler Bojsen var en af Hovedfigurerne. Bojsen var i Kompagni med en Ledvogter. Begyndelsen til den organiserede Smughandel skete derved, at det lykkedes Ledvogteren med stor Fordel at afsætte nogle Grise-sinker til en Grosserer i Flensborg. Grosserereren bad Ledvogteren komme hurtigt igen, og snart stillede han paany med en velfyldt Haandkuffert. Men Ledvogteren var nær

gaaet bag over af Skræk, da han aabnede Døren, for i Stuen befandt sig foruden Købmanden en Politiofficer og en højere Toldembedsmand. Skulde den skikkelige Jernbanefunktionær nu vandre i Arrest og miste sin Stilling for den forbistrede Skinke? »Den forbandede Karl, som saaledes har ført mig i Ulykke!« tænkte han og var helst løbet sin Vej igen. »Ah, das ist ja ein feiner Schinken!« udbød de tre Herrer straaleglade og tænkte intet Øjeblik paa at gøre Ledvogteren noget. Denne fik sine 12 Mark for Pundet og ikke alene Grosserereren, men ogsaa Politimanden og Tolderen opfordrede ham til snarest at komme igen. Det gav Blod paa Tanden, og der kom nu Fart i Forretningen. Der samledes et Komplott paa 4—5 Mand, som raadede over skjulte Lagre rundt omkring i Byen, hvor ogsaa Slagtningerne kunde foregaa. Gendarmen var imidlertid blevet opmærksom paa Virksomheden, og det blev derfor Bojsens Opgave at ordne ham. Det skete paa den Maade, at Bojsen og Vagtmesteren altid sad i førstnævntes Villa og spillede Kort, mens den forbudte Slagtning foregik. Værten lod altid Gendarmen vinde, og et godt Traktement, samt et Stykke Skinke eller Flæsk uden ved, hørte ogsaa med til Bestikkelsen. Gendarmen kneb Øjnene til. — Kufferterne blev, da Geschäften voksede, afløst af Hestekøretøjer, men disse slog i Længden heller ikke til. Komplottet fik derefter Forbindelse med Togføreren paa et Godstog, som hver Nat ved 12 Tiden — naar samtlige Persontog var kørt — gik Syd paa mod Flensborg. Togføreren lod sit Tog holde ved et Vogterhus mellem Tinglev og Bajstrup, hvor netop Ledvogteren havde Tjeneste. De forskellige gode Sager blev stuvet ind i Toget, for en Sikkerheds Skyld mærket med en fingeret Militæradresse, og paa Banegaarden i Flensborg mødte »Adressaten« for at modtage Varerne. Saadan gik Forretningen strygende.

En Dag mødte Gendarmen saa hos Bojsen og meddelte, at der var ankommet en Kriminalbetjent til Tinglev, da han,

Gendarmen — mærkeligt nok — ikke alene kunde faa Bugt med Smughandelen. Bojsen og hans Folk maatte derfor holde sig i Ro, indtil Gendarmen sagde Besked. Forretningen laa nu død en 14 Dages Tid, men en Aften, da Ledvogteren klippede Billetter paa Banegaarden, bemærkede han, at baade Kriminalbetjenten og Gendarmen havde taget Billet til Tønder. Han sendte saa Bud, at i Aften kunde man godt stuve i Toget, for Luften var ren. Beholdningen blev derefter lagt paa Plads, rede til at blive indladet i Godstoget. Men netop, som Smughandlerne var i Færd dermed, dukkede Kriminalbetjenten og Gendarmen op og overrumplede dem. Beholdningen blev beslaglagt, og Deltagerne noteret. Politimanden gav Ordre til, at Varerne skulde føres til Jernbanehotellets Kælder, men da der var mere end ét Læs Skinker og Bove, blev Kriminalbetjenten staaende ved den resterende Beholdning, mens Vagtmesteren ledsagede Vognen. Det var en Vogn uden Bagsmække; Gendarmen gik ved Siden af, mens Kusken stod op og kørte. Kusken saa nu sit Snit til at skubbe de største Skinker bag ud af Vognen med Benene, mens Komplottets øvrige Deltagere snuppede Stykkerne og forsvandt med dem. Gendarmen saa intet, fordi han intet vilde se. Da hele Beholdningen var overført til Hotellet, optalte Politimanden Lageret, og Døren til Kælderen blev laaset. I Nattens Løb fik Smughandlerne dog Døren lirket op. De bedste og største Stykker blev erstattede med beskedne, tynde Faarelaar, og de store Flæskesider blev skaaret midt over, men Antallet var altsaa stadig til Stede, skønt det bedste af Beholdningen var bjerget. Dagen efter kunde Kriminalbetjenten ikke begribe, at Skinkerne og Bovene var saa smaa, men da Gendarmen forklarede ham, at den Slags altid saa meget større ud i Mørke, slog han sig til Ro hermed. Det blev kun til en Bøde for Deltagerne, mens Hovedmanden selv gik Ram forbi.

Da Kriminalbetjenten forsvandt fra Tinglev, kom der Gang i Støvlerne igen. En Tid lang gik det godt. Komplottet

ladede i Godstoget ved Banemandens Vogterhus, naar denne havde Vagt, men en Nat hændte det, at den Mand, der skulde afløse i Tjenesten Kl. 12, kom for tidlig. Godstoget og Vognen med Flæsket holdt der endnu; en Del var blevet indladet, men da Komplottet saa Afløseren komme, jog Vognene derfra. Situationen var ikke til at misforstaa. Ledvogteren blev kaldt til Stationsforstanderen, men forinden havde nok Bojsen hvisket ham et Par Ord i Øret. Banemanden skulde bare sige, at han havde købt Varerne af en Mand fra Danmark. Han havde saa ganske vist videregøst dem til Flensborg, men kun tjent 250 Mark derpaa, og han mente egentlig at have gjort en patriotisk Gerning ved med ringe Fortjeneste at tilføre Tyskland en god Portion udenlandske Kødvarer. Forklaringen blev taget god, og Ledvogteren slap med en Bøde paa 300 Mark. Dette Oprin var sidste Akt paa Smughandelen fra Tinglev. For Mellemandleren i Flensborg, der havde videregøst de »danske« Varer til en høj Pris til Berlin, blev det en dyr Historie. Uroen og Usikkerheden voksede, og Forbindelsen blev omsider afbrudt.

En ganske anden Form for ulovlig Handel var de egentlige Smuglerier, som gik i Svang i stor Stil uden om Toldvæsenet oppe ved Kongeaagrænsen. Den Form for Smughandel hører imidlertid mere Overgangsaaene til end selve Krigsaaene, da den indenrigske Smughandel utvivlsomt for saa vidt gjorde Gavn, som den bødede en Del paa Ernæringsvanskelighederne i Byerne.

FANGELEJRENE I NORDSLESVIG

AF

FRISKOLELÆRER FREDE H. PETERSEN

ALLEREDE i Efteraaret 1914 saa vi Krigsfanger i Nordslesvig. De første, der kom herop, var Franskmand, som arbejdede i Ballum Enge og byggede Dige dér; disse franske Krigsfanger havde beholdt Uniformerne og gik iført deres røde Benklæder. Mærkværdigt nok var dette bleven spaaet omkring 1850 af en dengang meget kendt gammel Spaakone, Gyde Marie Rytter, der boede i Vesterende-Ballum. Hun forudsagde nøjagtigt, hvor Diget vilde komme til at gaa, og hun havde »set« nogle Folk udføre Digebygningen, klædt i Uniformer og nogle med røde Bukser. I Begyndelsen af 1915 oprettedes flere Fangeleje i forskellige Egne af vor Landsdel. Blandt de største maa nævnes Lejrene ved Løgumkloster, i Gabøl ved Toftlund og Ullemølle ved Skærbæk. Desuden var der ret store Lejre i Bajstrup og Arrild, men her bevogtedes foruden Krigsfanger ogsaa en stor Del Straffefanger. Heller ikke saa faa gamle, faldefærdige Bygninger toges i Brug og indrettedes til Opholdssted for Fangerne, som for Eks. den forladte Præstegaard i Rejsby, hvor ca. 220 russiske Fanger maatte friste Livet i over et Aar. Endelig fandtes i mange Landsbyer smaa Lejre, som oftest kun talte en Snes Mand; disse blev hver Morgen kommanderet ud paa Bøndergaardene, hvor de udførte al Slags Markarbejde, og samlet igen om Aftenen af Vagten, der førte dem tilbage til Lejren.

Den store Part af Fangerne i Nordslesvig var Russere. Aarsagerne hertil var flere. For det første var de de mindst

farlige at have i Nærheden af Grænsen, idet de gennemgaaende var uoplyste og ofte langt fra snarraadige; man regnede med, at de ikke saa let forstod at undslippe og desertere over Grænsen. Dernæst var Russerne fremfor Englændere og Franskmænd mere vant og bedre egnet til Landvæsen. Det maa heller ikke glemmes, at langt de fleste Soldater, der faldt i Tyskernes Hænder, var Russere; alene ved Tannenberg og de massuriske Søer i Østpreussen over 100,000. En fjerde og ikke uvæsentlig Grund var den, at Russerne ikke kunde være sammen med Fanger af anden Nationalitet; der opstod altid vilde Slagsmaal. Det varede da heller ikke saa længe, før der udelukkende fandtes russiske Krigsfanger i det nordlige Nordslesvig, da der kom en Forordning gaaende ud paa, at kun disse maatte være Nord for Banelinjen Tønder—Tinglev.

Jeg har ofte tænkt paa, at de allerfleste Soldater har følt det som Befrielsen, da de faldt i Fangenskab og kom bort fra Krigens Gru. De vidste ikke, hvad Fangenskab var. To Russere, som var flygtet fra den store Samlingslejr i den kendte Garnisonsby Güstrow i Mecklenburg, og som blev fanget af en Soldat, der var indkvarteret i mit Hjem, udbrød, da de fik at vide, at de skulde tilbage til Güstrow: »Saa vil vi hellere skydes med det samme!«

Men ogsaa Tilstandene i vore hjemlige Fangelejre giver et mørkt Livsbillede, skønt Vilkaarene her vel var noget bedre end i de store Fangelejre sydpaa, der somme Tider talte 100,000 Mand. Aarsagerne til Fangernes forfærdelige Forhold var særlig tre, nemlig Underernæring, Urenhed og haard, til Tider raa Behandling; dette gjorde Fangelivet uudholdeligt. En Russer, der nu boer i Nustrup, og som laa i Fangelejren i Gabøl, har fortalt, at de gentagne Gange løb ud af Rækkerne, naar de gik hjem fra Arbejde, for at plyndre en Roekule eller et Kartoffelstykke. Skønt Vagterne havde Bajonetterne paa og bogstavelig talt stak dem i Benene, kunde de dog ikke holde Russerne i Geled, Sulten drev

mere end Bajonetternes Truen. Fangernes daglige Brødration i Rejsby Præstegaard var et 6 Punds Brød til hver 15 Mand. I Stedet for Kaffe fik de udleveret 1 Liter usiet Cikorievand, den øvrige Føde var Kaalrabi kogt i Vand. Kun een Gang saa jeg, de fik anden Mad, nemlig Klipfisk; det var den Dag, de kom. Ofte blev den Ration, som i Forvejen var alt for lille, yderligere formindsket ved, at Vagterne stjal deraf. Som Dreng fik flere af mine jævnaldrende Kammerater og jeg Lov til at færdes blandt Russerne i Præstegaarden; det var vi Drengene meget optaget af, og vi gik der næsten hver Dag i den første Tid. Før jeg gik derom, gav Mor mig altid alle de Mellemmader, vi kunde undvære; jeg skjulte dem under Blusen for i et ubevogtet Øjeblik at række dem til Staklerne. Og hvor var de taknemlige blot for et Stykke Brød! Desværre blev det snart opdaget, hvad vi havde for, og det blev Børnene strengt forbudt at komme i Berøring med Fangerne. Dog kunde vi endnu en enkelt Gang faa Held til at kaste Mad over Pigtraadshegnet ned i Fangegaarden. Jeg husker saaledes, at en af mine Kammerater en Dag havde faaet fat i et Brødkort, der gav Ret til Køb af et Brød, som vi ikke var længe om at faa hentet hos Bageren; vi var ikke i Tvivl om, hvad der skulde gøres ved det, vi kastede det over Pigtraadshegnet ind til Fangerne, men saa skete det uhyggelige, at der opstod et vildt Slagsmaal mellem dem om Brødet; det virkede saadan paa Barnesindet, at vi aldrig mere gentog Forsøget. Befolkningen vilde gerne hjælpe Russerne. At give dem noget var imidlertid strafbart, saa hjalp man dem til at stjæle. Paa Gaarde i Nærheden af Fangernes Arbejdsplads stillede man et Fad Grød ud i Laden, og naar det var forsvundet, blev et nyt sat frem. De russiske Krigsfanger lavede ofte Smaating af Træ, som de saa solgte til Beboerne gennem Pigtraadshegnet ved Lejrene.

Det sidste, vi gjorde for Russerne i Rejsby, der efterhaanden var blevet vore gode Venner, var at stikke et Land-

kort, som vi rev ud af et Kladdehefte, ind til dem. Russernes Tolk, Tartakowsky, en højt begavet Mand fra Berditsjev ved Kiev, bad os gentagne Gange om et saadant Kort af Nordslesvig med Grænsen, og en Dag vovede min Bror at række det ind ad Vinduet til ham. Nogle Dage efter flygtede tre af Russerne, som delte Værelse sammen med Tartakowsky. Vi fik aldrig at vide, om Kortet havde hjulpet dem, men de kom i hvert Tilfælde godt over Grænsen.

Boligforholdene var usle, 15—20 Mand blev proppet ind i et lille og lavt Rum, saa lille, at der næppe var Liggeplads til dem. En kvælende Luft var der derinde; da de ikke længere kunde udholde den ulidelige Dunst, brækkede de Loftbrædderne ud. Deres Leje bestod af Halm, her kunde man se dem ligge henslængte, syge og udtærede. Af og til hørte jeg dem synge deres Folkesange, men det lød vemodigt, næsten klagende. Naar en russisk Fange blev begravet, bar Fangerne Kisten paa Skuldrene, mens de hele Tiden sang; foran og bag Toget gik en Soldat med opplantet Bajonet.

De, der kunde, maatte udføre strengt Arbejde. Hver Morgen blev de ført ud paa Lundsmark Hede, hvor de med særlig store Leer maatte slaa Lyng. Efter det anstrengende Arbejde læssedes Lyngen paa Vogne, 25 Russere blev »spændt« for hver Vogn og maatte under Piskesmæld og onde Ord fra Vogterne slæbe Læsset gennem Heden de 4 km til Stationen. Andre Steder, f. Eks. i Gabøl-Lejren, maatte Fangerne grave Kanaler til Afvanding af de derliggende Enge.

En idelig Plage var Utøj, som de var befængt med alle sammen. Sæbe fandtes ikke; jeg saa nogle af Staklerne gaa med hele Skorper af Snavs paa Armene. Beklædningen var mangelfuld. Som det gik med Levnedsmidlerne, saaledes ogsaa med Tøjet; meget af det, som skulde udleveres til Fangerne, tog Kommandanten og solgte. Der var ingen Lægetilsyn, og Behandlingen var haard. Styrkerne, der bevogtede Fangerne, var forholdsvis smaa, ca. 1 Soldat til 20 Mand,

men til Gengæld var Afspærringerne og særlig Pigtraadshegnene meget forsvarlige. Baade Fangevogterne og Grænsesvægterne var næsten altid tjenstivrige Folk, som Regel Sydtyskere, der ikke havde været ved Fronten; de indkvarterede Soldater i Rejsby i de fire Krigsaar var navnlig Afdelinger fra Rhinlandet, Bayern og Sachsen. De overordnedes Raahed var ofte stor. Stærkt Indtryk gjorde det paa mig en Dag, da alle Fangerne var opstillede i en lang Række, to og to, de skulde have deres Mad uddelt. En af dem, der havde faaet sin ringe Portion tildelt, prøvede paa at liste sig tilbage og komme i Række igen for at faa Sulten stillet; det gik ikke, den vagthavende opdagede det, og øjeblikkelig fik Fangen et Slag af Geværkolben, saa han tumlede om og blev liggende. Bedst stillede var de Russere, der blev udstationerede paa Gaardene, men at de heller ikke altid havde det saa godt, viser det følgende. Paa den største Gaard i Sognet arbejdede 12 Russere, en af dem kørte Mælk til Mejeriet, som min Far bestyrede. Med Begærighed drak han den skummet Mælk, han fik hver Dag, og var lykkelig ved de Mellemmader, der faldt af til ham fra Mælkekuskens Frokost.

Forklaringen paa, at ogsaa mange udstationerede havde det daarligt, er den, at de tyske Myndigheder nøje vaagede over, at deres Behandling svarede til den, de fik i Fangelejrene. De maatte ikke spise ved samme Bord som andre paa Gaarden; der var Gaarde, hvor den gamle Bedstemor gik over for at lære dem at spise, thi hun kunde ikke finde sig i, at de hældte Sovsen i de dybe Tallerkner og spiste den med Skeer. Hvor Vagtmanden var en Gaardejer fra Eggen, havde Fangerne det godt. —

Livet i Fangelejren virkede sløvende, og de indespærrede blev tungsindige, nogle blev sindssyge, de fik »Pigtraads-syge«, sagde man. Hver lille Forseelse blev strengt straffet, en almindelig anvendt Straf var, at de blev bundet til en Pæl med Hænderne paa Ryggen. — Engelske Fanger var

anset for finere, de fik mange Pakker hjemmefra, og de spillede Fodbold i deres Fritid.

Visse Laster traadte aabenlyst frem hos Fangerne, især deres Hang til Brændevin. Flere vilde hellere have Votka (russisk Brændevin) end Brød, skønt de altid var sultne. Nogle af dem løb stadig bag efter os med nogle gamle Flasker, som de havde fundet i Præstegaarden, og gentog Ordet: »Votka, Votka!« Homoseksualisme blev meget almindelig i Lejrene, hvor al naturlig Afledelse af Kønndriften var udelukket. Voldtægtsforbrydelser udenfor Lejren forekom yderst sjældent; Straffen derfor var overordentlig haard.

Skønt man ikke godt kan tænke sig en haardere Skæbne end Krigsfangens, saa var det dog endnu værre at blive Straffefange. Disse var Tyskernes egne Folk, der ved Fronten havde begaaet en eller anden Forbrydelse, Flugtforsøg, Opsætsighed eller lignende. Desertører, der blev paagrebne paa Vej til Danmark, blev ogsaa Straffefanger. Alle Straffefanger bar den sorte Kokarde, det var Tegnet paa den degraderede Soldat, men ved eksemplarisk og tjenstlig Opførsel kunde den almindelige Kokarde dog tjenes tilbage. Grunden til den frygtelige Behandling var navnlig den, at Tilstanden i en saadan Lejr skulde være endnu mere umenneskelig end ude i selve Kamplinjen, da man ellers frygtede, at alt for mange vilde benytte Chancen til paa den Maade at slippe bort fra Krigen. Hvis en Desertør blev paagrebet, fik de paarørende et aabent Brevkort fra ham, 10 Linier hver 3die Uge, men af Adressen kunde man ikke se, hvor Fangen opholdt sig. Breve hjemmefra maatte de faa, men ikke Penge eller Pakker.

I en kendt nordslesvigsk Familie blev to Sønner Straffefanger; den første blev taget som Desertør og døde af Underernæring, den anden sørgede selv for at ombytte Fronttilværelsen med Straffefangens, men blev skikkelig behandlet, da Broderen var død. Fingernem, som han var, lavede han

Kasser, som Vagtmændene sendte »det tiloversblevne« hjem i, og arbejdede sig frem til Køkkenet.

Der blev jo ogsaa kogt til de Foresatte. At være ved Køkkenet, det var overalt meget eftertragtet; man sagde ved Fronten, at naar Jernkorsene skulde fordeles, blev Køkkenmandskaberne først raabt op, dem turde ingen lægge sig ud med.

Mange af de ulykkelige Straffefanger blev sendt til Nordslesvig, hvor de maatte udføre Hovedarbejdet ved de mægtige Fæstningsværker, som under Krigen blev anlagt tværs over Landet, lige fra Vesterhavet til Lillebælt. Det er vist faa, der aner, hvilket Arbejde der her udførtes. Skyttegravs-linjen med Pigtraadshegn foran var ca. 60 km. lang, i Stillingen var der bygget 800 »Unterstände«, det vil sige underjordiske, skudsikre Rum. Til blot ét saadant Rum skal efter Sigende være medgaaet 1800 Sække Cement. Desuden anlagdes en Mængde Batterier, som havde Betonbrisker og Betonrum til henholdsvis Kanoner og Ammunition. Hertil behøvedes selvsagt uhyre Arbejdskraft, og som nævnt blev dette Arbejde lagt paa Straffefangerne. I Skærbæk, hvor en Del af Materialet lossedes, saa man dem Dag ud og Dag ind komme i lange Rækker, magre og graa, hver slæbende en Sæk Cement paa Nakken, til andre Tider en 2—3 Mand med en Jernbjælke eller store Tømmerstykker. Altid var de meget skarpt bevogtede.

Hvordan Behandlingen var inden for Lejren, var man afskaaret fra at se, men efter et Par Straffefangers Udtalelser, har den været frygtelig. Med den Ironi, som Sønderjyder gerne vil væbne sig med, naar de taler om Krigen, udtalte den ene sig saaledes om Kosten: »Den Forplejning, vi fik, vilde en gammel Griseso dø af.« I saadan en Udtalelse ligger i al Simpeltid en dyb Alvor. Den anden, der forøvrigt sad i Tugthuset i Rendsborg, har berettet, at der laa Døde i Cellerne hver Morgen, naar Opsynet kom. Med en uhyggelig Hensynsløshed tog man disse Lig og slæbte af Sted med

dem, saa de livløse Legemer slog imod alt, hvad der kom i Vejen. Den samme Mand udtalte sig videre saaledes: »Efter saadan et Optrin kom Fortvivlelsen over mig, det rystede mig, og jeg faldt paa Knæ og bad i Haabløsheden Gud om Udfrielse.« —

Naar Bønderne ved Skærbæk kørte Kaalrabi hjem fra Marken, raabte Fangerne altid efter dem for at faa en, og undertiden morede Bønderkarlene sig med at kaste et Par Roer ned til dem, disse faldt Fangerne over som vilde Dyr; det samme skete, hvis nogen kastede en Cigarstump ind i Flokken. Det er vidnefast, at nogle Straffefanger, som en Tid var stationeret under Bevogtning paa en ubeboet Gaard ved Toftlund, af og til slagtede Hunden, som saa blev fornyet, naar Fangerne var ude paa deres Arbejdsture.

Af de Millioner, der sultede i Tyskland under Verdenskrigen, tror jeg, at disse Stakler, som maatte udføre strengt legemligt Arbejde, led værst. Yderst daarlig Forplejning, raa Behandling og opslidende Arbejde, det var deres Kaar. Det er en Kendsgerning, at mange døde af Overanstrengelse, Underernæring og Sygdomme, og nægtede de at arbejde, skete det, at de blev stukket ned; herom kunde der anføres adskillige blodige Eksempler.

Enhver kan forstaa, at de alle, Krigsfanger saavel som Straffefanger, greb enhver Lejlighed til at slippe bort. At det kunde koste Livet, afskrækkede dem ikke, de havde kun den ene Tanke, at blive udfriet af denne rædselsfulde Tilværelse. Flugtforsøgene var derfor ogsaa hyppige, men kun et Faatal lykkedes det under den strenge Bevogtning at komme bort fra Fangelejrene. Selv om de heldigt slap herfra, var Muligheden for at naa over til Danmark kun meget lille, ved alle Korsveje og ved hver en Bro stod Vagterne. Var Flygtningene ogsaa snedige nok til at undgaa disse, mødte de en meget stærk Grænsevagt, i tre Rækker stod de tæt bag hinanden, og mellem hver Vagt var der der neppe 100 Meter. Lyskastere oplyste Landskabet ved

Nat, saa snart man var paa Spor efter en Fange. Heller ikke her udvistes nogen Skaansel. Fire deserterede Fanger blev der skudt paa, efter at de var naaet over paa dansk Grund; den ene blev saaret og laa i lang Tid paa Ribe Sygehus.

Kun sjældent lykkedes det de stakkels Flygtninge at slippe gennem Vagtkæden over til Danmark. Dog blev en af de 200 bayerske Landstormsmænd, der laa i Rejsby, en Soldat ved Navn Burmacher, en Aften overmandet under Vagttjenesten af tre Russere, der bandt hans Hænder, tog hans Bøsse og kastede ham i en Vejgrøft, men gjorde ham forøvrigt ingen Fortræd, hvorefter Russerne naaede lykkeligt over Grænsen. — Kort efter, den 21. Oktober 1915, var der atter Krigsfanger undervejs mod Grænsen; denne Gang blev de opdaget i umiddelbar Nærhed af mit Hjem, Rejsby Mejeri, der ligger lidt nordøst for Byen; mellem Mejeriet og Banelinjen ligger nogle Sandhøje, beplantet med Naaletræer, hvori fem Fanger, fire Russere og en Belgier, havde skjult sig. Ved Mørkets Frembrud vovede de to sig ud, sandsynligvis for at lede efter Mad, men næppe var de kommet ud af Plantagen, før der lød et Skud; en af Vagterne havde opdaget dem, og i Løbet af faa Minutter var alle de 200 indkvarterede Soldater i Rejsby paa Benene. Nogle kom fra Kroen, stærkt paavirket af Spiritus, en af disse stod og holdt om en Telefonpæl med den ene Arm, medens han med den ledige Haand affyrede de fem Skud, han havde i Bøssen, ud i Luften. Der blev sendt Bud efter Soldaterne i Nabobyen, Hvidding, og snart omringede man Skoven. Jeg kan huske, min Bror og jeg klamrede os ind til Mor, og ingen vovede sig ud. Efter ret kort Tids Forløb kom en Russer til Syne i Skovens Udkant, det var Officeren Ilja Pamlishim, 30 Aar gammel. I Kirkebogen staar der desuden, at han tilhørte Regiment Kønigl. Podolsk Spirga. Paa faa Skridts Afstand blev han skudt ind i Baghovedet af en Soldat ved Navn Rubel, saa Hjerneskillen sprængtes.

Næsten samtidig blev den belgiske Soldat, Købmand Renè Lange fra Liège, 34 Aar gammel og Soldat ved det frivillige Kolonialkorps, opdaget. Han sad under et Grantræ, men kom straks frem, idet han rakte foran sig et Billede af sin Hustru og sine Børn og bad om Pardon, men dette rørte ikke Drabsmanden, Soldaten Burmacher, skønt han jo selv faa Aftener i Forvejen var blevet skaanet, da han under Vagttjenesten ved Grænsen blev overmandet af de flygtede Russere; Burmacher trak sin Revolver og skød paa nært Hold Renè Lange en Kugle gennem Brystet. Bayerne var stolte over deres Bedrift; Soldaten, vi havde indkvarteret, kom om Morgen og berettede: »To døde og tre levende,« og om Eftermiddagen blev der afholdt en Parade, hvor Burmacher traadte frem for Løjtnanten, der holdt en Tale til ham og forfremmede ham til Underofficer, da han havde skudt Renè Lange, »en betydelig Flygtning«, som der blev sagt i Talen.

Om selve Drabet staar der følgende i Kirkebogen: »Die beiden Kriegsgefangenen wurden auf ihrer Flucht abends um 10 Uhr im Tannenwäldchen östlich von Rejsby erschossen. Drei andere ergaben sich und wurden gefangen.« Efter Udaaden blev der sat Vagt ved de døde, mens nogle Soldater gik hen til en af Beboerne i Rejsby og laante en Fjælevogn med et Knippe Halm i Bunden; herpaa blev Ligene lagt og kørt om i Sprøjtehuset. Soldaterne, som var med til dette sidste, havde endnu Sindelag til at berøve de Døde deres Støvler, der var bedre end deres egne. Mordene paa de vaabenløse Fanger vakte megen Harmen blandt Beboerne, ikke mindst Burmachers enestaaende Raahed. Vi fulgte Begravelsen fra Vinduerne, men vovede ikke at følge dem til deres sidste Hvilested. En enkelt blandt de tyske Soldater følte dog, hvor tungt det skete var, og en af dem, en Hamburger ved Navn Sojka, satte følgende naivt, rørende Mindevers over Fællesgraven:

Hier ruhen vom Feinde ungenannt
ein Belgier und einer aus Russenland.
Der Freiheitsdrang führte sie hier her
bis Rejsby, doch weiter kamen sie nicht mehr.
Sie haben in jener Schreckensnacht
an ihre letzte Stunde des Lebens noch nicht gedacht
Wie gross! — waren wohl der Beiden Sorgen,
die jetzt hier Schleswigs Erde hält geborgen.
Und da die Erde uns alle vereint,
seid ihr hier nicht mehr unser Feind.

Den 18. Januar 1923 kom seks belgiske Soldater til Rejsby og gravede Renè Lange's Lig op og førte det hjem til Liège, hvorimod Ilja Pamlisim endnu hviler paa Rejsby Kirkegaard.

Fangelivet var en Tragedie, som kun de, der har oplevet det, kan fatte. Det er et Stykke af vor Hjemstavns Historie under Verdenskrigen. Mange af Nordslesvigs Kirkegaarde vil med deres Trækors, Mindestene og Fællesgrave til sene Tider minde kommende Slægter om, hvilken tung Skæbne det var at være Krigs- og Straffefange i de fire onde Aar 1914—18.

I SOLDATERBYEN FLENSBORG

AF
HANS PETERSEN

FLENSBORG havde i Aarene 1914—18 stor Betydning som Mødebyen mellem Nord og Syd, som Nordslesvigs Udfaldsport til Krigens Rædsler. Militæret og dets Institutioner prægede i høj Grad Byen, navnlig ved selve Krigsudbrudet, da det straks blev foreholdt de Danske, at de burde tale Tysk og i det hele stikke Piben ind. Hos de militære Autoriteter kunde dansksindede Folk sommetider blive mødt med et »Pfui Deubell!« Husundersøgelser og Arrestationer blev iværksat. Man tvang os til at besvare den meningsløse Hilsen: »Gott strafe England!« med »Er strafe es!« Og dog fornægtede det gamle Flensborg ikke sig selv. Vort Hjem Dannebrog og et engelsk Flag havde jeg før Husundersøgelsen bragt i Sikkerhed hos en tysksindet Nabo!

Vore Hjem blev dog efterhaanden vore Fæstninger. De forskaanedes selvfølgelig ikke for Indkvartering, men husede i Krigens Løb Soldater fra Tysklands forskelligste Egne, hvis Paarørende imellemstunder nød dansk Gæstfrihed hos os. Undertiden fik vi ogsaa Soldater af vor egen Stamme; saa lød Modersmaalet fuldtonende indenfor de fire Vægge. Rekrutterne laa i Reglen paa Kaserne, mens det gamle Mandskab laa i Borgerkvarter. Naar den nordslesvigske Soldat var saa heldig, enten under Rekrutuddannelsen, under Lazaretophold eller som kun »Garnisonstjenstdygtig« at faa Flensborg til Garnisonsby, var det saare naturligt, at han søgte der hen, hvor man forstod hans danske Sprog og inderste Følelser. Paa denne Vis blev de danske

Hjem og de faa Gæstgiverier og Købmandsgaarde, hvor man fandt Forstaaelse for Nordslesvigernes Kaar og Maal, Fristeder, hvortil man tyede for at samles med Landsmænd og hente Styrke til at gaa Farerne imøde.

Et saadant Sted var H. P. Hansens danske Gæstgivergaard i Nystaden Nr. 50. Her øvede en varmhjertet Kvinde, Fru Christine Hansen, i de lange og trange Krigsaar en Gerning, som ikke bør glemmes. Hun var en af den Slags dygtige Krokoner, der i Studedriftens Dage kunde træffes i Kroerne ved Oksevejen: resolut, energisk, viljestærk, aldrig skaanende sig selv, aldrig bange for Myndighederne, heller ikke da hun nær var kommet i Fortræd, fordi en Rømningsmand blev paagrebet ved Grænsen iført Klæder, som tilhørte hendes Søn. —

— Det er en Aftenstund under Krigen. I H. P. Hansens Kro ligger »Skyttegravens«, et smalt, lavloftet Værelse. Paa Klaveret ses opslaaet »Danmarks Melodier«. Her er Soldater fra Kaserne og andre, som ligger i regulært Kvarter her. En indkaldt Gaardejer fra Toftlundegnen, som hørte til Stamgæsterne, androg om Tilladelse til at bo i Nystaden Nr. 50. Feldweblen spurgte om Grunden, og Soldaten svarede, at H. P. Hansens Kone var hans — Bedstemoder! Feldweblen aflagde saa »Bedstemoderen« et Besøg for at tage Lokalteterne i Øjesyn, og Tilladelsen blev givet. Med samme eller dog tilsvarende Begrundelse var Christine Hansen »Tante« til mange andre nordslesvigske Soldater, der i kortere eller længere Tid maatte opholde sig i Flensborg.

De fleste Stamgæster i »Skyttegravens« tilhørte dog en lille Flok, som førte en haard Kamp for paa mere eller mindre lovlig Grundlag at unddrage sig Krigens Rædsler. For Bordenden sidder »lille Jens« fra Haderslevnegnen. Ejeren af en gammel Frigaard. Jens var med i Belgien i de første Augustdage. Han blev ved Namur saaret i Hovedet af et Strejfskud, og han paastaar nu, at Hovedet er som fyldt

med Knappenaale. Desuden glemmer Jens, der ligger i Privatkvarter, naar han skal til Øvelse systematisk sit Gevær eller sin Sabel. Han stifter Bekendtskab med adskillige Lazaretter, ligger ofte til Sengs, men er saa afkræftet, at han, som tidligere var en passioneret Kortspiller, ikke engang kan spille en Skat! Lille Jens skulde jo til Fronten igen, men slig Soldat kan man ikke bruge der. Han holdt sig paa de hjemlige Enemærker hele Krigen. Men i »Skyttegraven« i Nystaden er han i sit Es; han kan fortælle, han kan synge og sætte Humør i Forsamlingen — og han kender Kortene!

I Sofaen sidder en anden nordslesvigsk Bonde med en velspækket Tegnebog og et godt Spisekammer derhjemme, en særdeles god Ven af »Bezirksfeldwebelen«, hvis Virksomhed jeg senere skal omtale. Han er m. H. t. Opvartningen stedfortrædende Kromand, da Hans Peter forlængst er i Felten. — Ved Bondemandens Side har den nordslesvigske Godsejer R. fra S.gaard sin Plads. Han hører til de tavse og dybttaenkende. Til sit Hjem, ca. 2 Mil nord paa, tør han ikke komme uden i Nattens Mulm og Mørke, men hans Hest staar opstaldet i Gæstgivergaarden. — Saa kommer den alsiske Storbonde, der nu staar for Tur til Indkaldelse; hans Søn er alt ved Fronten. Selv vil han gøre alt, hvad der staar i hans Magt for at undgaa at komme ud.

Der stod for Soldaten saa meget paa Spil, at overordentlig mange, og det tyske ligesaavel som danske, var villige til at bringe økonomiske Ofre, hvis de kunde blive i deres Hjem, passe deres Forretning og undgaa det værste af Krigen Rædsler. Fristelsen til at lade sig bestikke blev derfor stor for de Myndigheder, som var i Stand til at øve Indflydelse paa, om en Soldat skulde sendes ud, om han kunde blive i Garnisonen eller maaske endogsaa i sit Hjem.*) Paa

*) Mange af disse Myndigheder faldt for Fristelsen, og Bestikkelse blev øvet i stort Omfang. En Nordslesviger, en af dem som ganske vist ogsaa havde Frækhedens Naadegave, udtalte under

Bezirkskommandoens Hovedkontor i Haderslev og Flensborg førtes Lægdsrullen, og derfra udsendtes Indkaldelsesorderne, derfor havde den saakaldte Bezirksfeldwebel trods sin underordnede Stilling megen Mulighed for at øve Indflydelse paa Soldaternes Skæbne og derfor saa stor Lejlighed til at skaffe sig Indtægter ved Modtagelsen af Stikpenge. Fra dette Forhold stammer den lille under Krigen i hele Tyskland meget populære Historie om Generalfeldmarskal Hindenburg, om hvem det spøgende fortaltes, at da Kejseren ved en given Lejlighed havde spurgt ham, om der ikke var noget, han kunde ønske sig, saa svarede han: Nej, Majestæt, men hvis jeg ikke var Hindenburg, saa vilde jeg have ønsket at blive Bezirksfeldwebel i Berlin W (den mest velhavende Bydel).

I Flensborg havde Bezirksfeldwebelen (Distrikts-Overkommandersergenten) til Huse paa Kasernen i Junckerholweg. Naar en ældre Nordslesviger, der var saaledes stillet, at han mente at have Chancer hos Feldwebelen — og ønskede at udnytte sine Muligheder —, havde modtaget den røde Seddel og skulde stille under Fanerne, mødte han Aftenen før Indkaldelsesdagen i Flensborg og tog som Regel ind i H. P. Hansens Gæstgivergaard. Bezirksfeldwebelen viste sig dog kun nødvendig i Nystaden Nr. 50, men saa henlagdes Skuepladsen gerne til Restaurationen »Regiment Königin« paa Duborg, hvor der kunde serveres lækre Spiser uden Kort, mod passende Betaling. Som bekendt var der levnet Mulighed for, at den Gaardmand, der beviste, det var i Rigsøkonomiens Interesse, at han blev hjemme og passede sin Bedrift, fritoges for Indkaldelse, og naar Feldwebelen — hvis Magtstilling stod i et skrigende Misforhold til hans Indtægt — var blevet godt beværtet m. m., saa erklærede han ofte den ædle Giver for »unabkömmlich« (d. v. s. for uund-

Krigen: »Bestikkelse begynder med en Cigar, halvtreds Penning er allerede ikke saa lidt, og der findes ikke en saa højtstaaende Officer i den tyske Hær, saa jeg ikke tør spørge ham, om han har Brug for en Skinke.«
Udg.

værlig hjemme). Mange Nordslesvigere, saavel tyske som danske, fik derved kun deres Ret, men adskillige fik ogsaa mere end deres Ret. Bezirksfeldweblen selv maa man ikke dømme for haardt; hans økonomiske Stilling var under de stigende Priser vanskelig, og Soldaterne kappedes om at ødelægge hans Moral ved deres Overbud.

Naar en Soldat blev indkaldt eller flyttet, gjaldt det overhovedet om at stikke Fingeren i Jorden og lugte, hvem der var den raadende her. Elsass-Lothringer, Polakker, Jøder, Nordslesvigere, hver for sig hjalp de deres tilrette, naar de blandt de nyankomne opdagede en Landsmand. Ellers maatte man ved et Spil Kort, hvor man ikke netop skulde gaa af med Gevinsten, eller ved et Glas Øl se at gøre sine Iagttagelser. Bogstaverne k. v. og g. v. delte Soldaterne i Frontsoldater i Modsætning til Garnison- og Etappesoldater. K. v. = kriegsverwendungsfähig, g. v. = garnisonsverwendungsfähig eller som Soldaterne sagde, k. v. = keine Verbindung, g. v. = gute Verbindungen. De unge gik den lige Vej, Pligtens tunge Vej, de selv og deres Hjem var lige retsindige. Med Stolthed maa vi mindes mange af de unge Landsmænd, der kæmpede for Tyskland, mens deres Sind var vendt mod Nord, imod Danmark. De ældre, der havde Smaaskavanker, havde en Mulighed for at kunne blive hængende kort eller længe i Garnisonen, og den søgte de naturligvis at udnytte.

I Krigens senere Aar havde man to Typer Soldater. Skyttegravssoldaten, der paa sin Vis bar sit Hoved højt, naar han paa Orlov passerede Garnisonen. Jeg er ingen Gruss-Soldat (Hilse-Soldat), jeg er en Kriger, kunde han finde paa at svare, hvis en pyntelig Garnisonsløjtnant eller Underofficer ikke var tilfreds med hans Hilsen. Han følte sig fri og uangribelig, der kunde jo ikke ske ham noget værre end at blive sendt til Fronten, og derhen skulde han jo alligevel.

Garnisons-Soldaten havde de mange Muligheder. Han »plejede« sine Smaaskavanker, gjorde sig usynlig eller un-

derdanig, opmærksom og pertentlig, ikke en Knap maatte staa aaben, »nur nicht auffallen« var hans Motto. Men man kom ikke sovende til sine gode »Druckposten«. Ti for én stod parat til at springe til, hvis man en Dag faldt i Unaade. De Foresatte med deres Ejendommeligheder maatte nøje studeres, og hvis de kunde »smøres«, saa sagde man jo, den, der smører godt, kører godt.

— Naar Tappenstregen havde lydt, skulde de Soldater, der ikke havde Orlov, være i deres Kvarter, som blev revideret af den tjenestgørende Underofficer, men det kunde hænde, at en Soldat efter Revisionen paany lod sig se i H. P. Hansens Gæstgivergaard. Langt over »Polititimen« bliver der dækket Bord op. Dørene laases, og for nedrullede Gardiner bliver der spist, sunget og holdt Taler. Selvfølgelig kunde Gæstgivergaarden i Nystaden ikke yde fri Forplejning, og selvom det ingenlunde blev krævet, at Gæsterne skulde sidde foran fyldte Krus, maatte den anstændige Soldat dog altid have Penge paa Lommen for ikke at lade sig lumpe. Kammeratskabsfølelsen var imidlertid saa stærkt udviklet, at den gensidige Hjælpsomhed var stor. Ligeledes var Standsforskellen udvisket mellem de chargerede og de menige Nordslesvigere; man tiltalte hinanden med det fortrolige »Du«. — Gæstgivergaarden fungerede tillige som en Varebørs. De indkaldte bragte Fødemidler med; deres Slægtninge, naar de kom paa Besøg, ligeledes, og Christine Hansen drev paa dette Grundlag en ret udstrakt Byttehandel i Flensborg til bedste for den store Husholdning, der ellers vilde have savnet Ting som Sukker, Kaffe, Ris og meget andet.

Der kom ogsaa Hjemmetyskere i »Skyttegraven« i Nystaden; det fælles Sprog bandt. Og trods forskellig national Indstilling følte mange Hjemmetyskere sig meget bedre tilpas i Gæstgivergaarden blandt dansktalende Landsmænd end i Kasernen, hvor man forlængst var bleven ked af at tale om Krigen og Krigsudsigterne, og Snakken nu kun drejede sig om Mad, om Tjenesten, om de foresatte og om Piger. —

Emner, der efter at have været gennemtærsket saa tit, kun virkede trættende. De fleste Hjemmetyskere var flinke og medgørlige. Hen imod Krigens Slutning blev Hjemmetyskerne dog noget arrige, da de store Sejre jo ikke rigtig battede. En større hjemmetysk Gaardejer fra Haderslev Amt var en Aften i »Skyttegraven« lidt ubehersket i sine Udtalelser. De dansksindede Soldater protesterede, hvilket førte til, at en »Gefreiter« fra Rhinegnen gav Hjemmetyskeren et Par drøje Dask. Gaardejeren forstod næppe »Gefreiteren«s Handlemaade, men raabte paa sit sønderjyske Maal: »Hvorfor slæ'er han mæ? Æ er jo da tysk, æ er saa tysk, saa tysk!«

Paa en Stol i »Skyttegraven«s Hjørne overværede Christine Hansen sine kære militære Gæsters Leben und Treiben; naar det var sent paa Aftenen ofte nikkende af Søvnighed og Træthed efter den lange Arbejdsdag. I Seng kommer hun ikke før meget sent, for maaske maa der skaffes Natteljeje til en Soldat, der — ikke ganske lovligt — har forladt sit Kvarter for at søge Landsmænds Selskab. Og saa skal Christine endda vække Soldaten tidlig om Morgen, for at han, i sine tunge Støvler skrumlende hen ad Gadens Brosten, kan naa Kasernen rettidig. —

I det andet Krigsaar kom Orlovsforbudet til Hjemstavn i Nordslesvig. Hermed dukkede en ny Opgave op for de danske Hjem og Gæstgiverier i Flensborg, den nemlig at lette Mødet mellem Soldaterne og deres tilreisende Familie. Christine Hansen tog sig med Iver deraf. De private Hjem, som i stort Tal aabnede sig for denne ekstra Indkvartering, tog ikke Betaling derfor, og Gæstgiverierne lempede sig efter de vedkommendes Kaar. Orlovstiden var gennemgaaende 14 Dage. Ofte fordeltes Besøgene nord fra paa flere Gange, f. Eks. hvor Børneflokkene var stor, og alle Børnene skulde se Faderen eller Broderen. Den danske Fotograf Juul havde godt at bestille, naar Nordslesvigerne mødtes med deres Familie. Ofte havde de ikke set hinanden

i lange Tider, og hvem vidste, om de skulde ses mere? Den orlovhavende Soldat stod under Opholdet i Flensborg under militær Kontrol, men med sine paarørende kunde Soldaten dog færdes uhindret paa Restaurationer og hos Slægt og Venner i Byen.

De militære Myndigheder var, som bekendt, sluttelig meget ængstelige ved at sende Soldater paa Orlov i Nærheden af Grænserne. Følgende lille Historie illustrerer dette og viser tillige, hvor uvidende man kunde være: Nogle Soldater, der var paa Orlovsrejse fra Frankrig til Hjemmet, blev paa Jernbanestationen i Lille revideret af den Vagthavende, en Bajrer. Han spurgte hver enkelt om Rejsens Maal. En Lærer iblandt dem sagde, at han var fra Flensborg.

»Hvor ligger denne By?« spurgtes der videre.

»I Nordslesvig, Hr. . . !«

»Zurück, Sie fahren nicht!

Men Læreren var ikke tabt bag af en Vogn. Han stillede sig atter paa venstre Fløj, og da han igen naaede frem, besvarede han Spørgsmaalet om, hvor Flensborg laa, med:

»Nord for Breslau, Hr. . . !« Saa var der intet i Vejen. Han kunde uhindret rejse til Flensborg nord for Breslau!

Fra Fronten ved Somme skulde en nordslesvigsk Soldat fra det flensborgske Regiment »Königin« møde frem i den hjemlige Amtsret i Anledning af en Arveregulering. Men han var »fluchtverdächtig«, og man medgav ham derfor en Underofficer hjemmehørende i Mellemtyskland som Opsyn. Soldaten vendte godt nok tilbage til Regimentet, men ikke Underofficeren — han var gaaet over den danske Grænse!

— Til de danske Hjem i Flensborg tyede mange indkaldte danske Sønderjyder, og baade Hjem og Soldater bevarer Minder om disse, ofte meget alvorlige, Samvær. Mod Krigens Slutning, da man kunde bevæge sig lidt mere frit, holdt danske i Flensborg Afskedsgilde for Soldaten, der skulde til Fronten, paa egen beskeden Vis. Man valgte hertil afsides beliggende Lokaler som Forlystelsesstedet »Adelbylund« i

Byens sydøstligste Udkant. Af Mødesteder for nordslesvigske Soldater kan iøvrigt nævnes den gamle Restauration (fra 1780) »Nordstern« ved Nørreport, hvis, nu afdøde, Indehaver, Lorens Hansen, var i høj Grad hjælpsom og uegenyttig. Ogsaa i »Stadt Kopenhagen« og i »Sommers Hotel« havde nordslesvigske Soldater Tilhold. Nævnes maa ogsaa det store tyske Restaurations- og Koncertlokale »Colosseum«, hvor Infanteriet og Marinen dominerede. Under Krigen spillede her den danske Kapelmester Falk Jensen med sit tyske Kapel. Paa Forlangende fik man Ouverturen til »Elverhøj«, dog med Udeladelse af den danske Kongesangs Toner. Griegs Melodi til »Kanske vil der gaa baade Vinter og Vaar« lød Aften efter Aften. Den forstod man, den vakte Begejstring, men den kostede Drikkevarer og Tobak til Musikerne.

Den stramme Holdning fra Krigens Begyndelse var slappet hos mange, der havde været ved Fronten. En udpræget dansksindet Dæksofficer solgte sit Jernkors for 3 Rm. og mødte i et offentligt Lokale uden den lange Officerssabel. Som Straf blev han fjernet fra Byen. Han blev Kommandant paa et Vagtskib i Østersøen, men fortalte selv, at ved Revisionen af danske Fartøjer interesserede det ham mest at faa Fingre i danske Blade og en »Aalborgere«. Krigen havde varet forlænge til, at Demoralisation kunde undgaas. —

— Flensborg har været Vidne til mange hjertegribende Scener, naar Skilsmisens Stund var inde, men ogsaa til Mandsmod og Sjælsstyrke. For mange nordslesvigske Krigsdeltagere rummer Byen ikke blot bitre, men tillige stærke og gode Minder. En Plads i disse Minder indtager sikkert Erindringer fra Samværet med opofrende og hjælpsomme danske Mænd og Kvinder i Flensborg.

SPREDTE TRÆK FRA GAARD OG HUS

VED
SVEND THORSEN

AF Sønderjyllands Befolkning paa et Par Hundrede Tusinde drog henved 30,000 Mand til Valpladserne, og af dem blev 6000 derude, saaledes at Sønderjylland havde flere faldne end hele det danske Folk i 1864. Det er denne Kendsgerning, som mere end nogen anden giver de fire onde Aar 1914—18 deres sorte Farve. Den uhyre sjælelige Angst, saa godt som alle sønderjyske Hjem led under, og som havde sin Aarsag i det fjerne, behersker ganske Billedet af hine Aars Liv.

Kun sjældent fik Nordslesvig Krigen at føle umiddelbart. Men det hændte dog. Om en saadan Lejlighed fortæller *Frede H. Petersen*: »Det var en tidlig Sommormorgen i 1916 i Rejsby. Pludselig observeredes tre engelske Flyvere kredsende ind over Byen. Ved en stor Gaard udkastede de to Brandgranater, der faldt ned i Haven ca. 10 m fra Gaarden og lavede to Huller saa store som Mergelgrave. Ved Gaarden laa der en mægtig Lade med Zinktag, og Flyverne har sikkert antaget denne for at være den store Flyvehal ved Tønder.

To Maaneder senere kom der en tidlig Morgen atter fjendtlige Flyvemaskiner, men da fløj de lige ned til Hallen ved Tønder og kastede Brandgranater ned i de kolossale Bygninger. To Zeppelinere var inde i Hallen; de eksploderede med øredøvende Brag, mens mægtige Røgskyer steg mod Himlen. Natten før dette skete, havde alle Officererne

været til Bal i Tønder, saaledes at der ingen var til at tage Kampen op med de engelske Flyvere. Man mente, der havde været Spioner med i Spillet, hvorfor der efter den Tid kom meget strenge Pasbestemmelser.«

Navnlig i den første Tid efter Krigens Udbrud var de tyske Myndigheder meget »striks«. Ofte var der et aldeles urimeligt Forhold mellem Forseelsen og det Apparat, der blev sat i Bevægelse. Fru *Paula Petersen*, gift med Gaardejer Hans Petersen, Gramby, beretter om et saadant Tilfælde:

»Engang min Mand var hjemme paa Orlov fra Rendsborg, sendte Kommuneforstanderen en Drenge op med en Seddel, om han som Kvartervært vilde komme ned paa Kroen om Aftenen; der skulde forhandles om Feltkøkken til Soldaterne. Min Mand havde ikke Lov at gaa civilklædt, følgelig trak han i Uniformen, da han gik ned for at deltage i Drøftelsen. Militæret var imidlertid meget ophidset over at skulde »smides i Massekvarter«, og da nogle Befalingsmænd saa ham i Uniformen i Salen, blev han arresteret og ført under stærk Bevogtning til Majoren. Der blev han skældt drabelig ud. Det var ulovlig for en Militær at deltage i en »antimilitærisk« Forsamling. Fra Majoren blev min Mand ført til Byens »Kasjot«, det Hul, hvor alle Bosserne overnattede for Laas og Slaa. Værre skummelt Sted kan ikke tænkes. Der kom Bud hjem, og jeg løb straks derned; da sad han allerede i Hullet, og 4 Soldater holdt Vagt med opplattet Bajonet. Jeg kunde ikke engang komme i Nærheden af Døren. Kl. 11 gik jeg derned igen. Da kunde jeg faa Lov at tale med Vagtposterne, og de sagde, at han nok vilde blive ført til Rendsborg med første Morgentog. Det var en lang Nat, jeg laa vaagen hele Tiden og hørte Regnen sile og sile. Kl. 4 stod jeg op, pakkede rent Linned sammen, kogte Cacao og smurte Mad og gik derned igen. Nu fik jeg Lov at gaa helt hen til Døren og give ham det hele, ligesom jeg kunde tale lidt med ham. Ved den Tid var der jo ingen

Overordnede til Stede. Jeg fik saa af min Mand Besked paa, at jeg det raskeste jeg kunde skulde rejse til Rendsborg og finde alt skrevet og trykt frem i hans Kvarter og brænde det hele, ifald der skulde blive Husundersøgelse. Mens vi stod og talte, kom der friske Vagter, som skulde føre ham afsted til Stationen. Samme Tog kunde jeg ikke naa, da jeg hverken var paaklædt eller havde Penge hos mig. Jeg fulgte ham saa til Bommen. Paa et øde Stykke Vej maatte jeg nok gaa ved Siden af ham, men da vi kom til Huse, blev jeg trængt til Side, og Vagtposterne tog min Plads. Jeg skyndte mig saa hjem, beskikkede mit Hus og tog med næste Tog. Da jeg kom ind til hans Værtinde, slog hun Hænderne sammen: »Hvad jeg dog skulde der? Min Mand var jo hjemme.« Jeg fik hende det hele forklaret, hun tændte op under Gruen, og vi brændte alt, hvad brændes kunde. Da det var besørget, skulde jeg ud at finde Hullet, min Mand sad i, men det første jeg saa, da jeg kom ned paa Gaden, var ham og en af hans Venner, der kom glædestraalende imod mig. Da var han allerede i fuld Frihed, men med Orlov var det forbi for den Gang.« —

— De Undersøgelser, Myndighederne iværksatte paa Gaardene for at sikre, at »Selvforsørgerne« ikke holdt mere tilbage, end de havde Lov til, var ofte grundige. Jævnlig ankom Gendarmen ledsaget af Soldater bevæbnet med lange Jernstænger, som blev stukket ind i Hø og Halm for at prøve, om der skjultes Sække med Korn o. l. Men undertiden hændte det jo, at Naturen gik over Optugtelsen. Fru *Kristine Jensen*, f. Lycke, Tornumgaard, meddeler:

»Jeg husker et Tilfælde, hvor Undersøgelseskommissionen ankom til en større Gaard Kl. 8 om Morgenen, hvor de først blev trakteret med Toddy og dernæst med en solid Frokost, bestaaende af Spejlæg, af hvilke de høje Herrer hver spiste 3, Skinke, Pølser, Steg, Øl og Kaffe. Undersøgelsen gik man efter at have nydt dette Maaltid ret let henover, og allerede ved 9¹/₂ Tiden ankom Kommissionen til

den næste Gaard, hvor der straks blev spurgt, om Herrerne havde spist Frokost? Nej, det havde de ikke, og $\frac{1}{2}$ Time efter bænkedes de ved et lignende veldækket Bord som det foregaaende, hvorpaa de efter endt Undersøgelse, hvor alt befandtes i bedste Orden, begav sig til Nabogaarden. Her gentog den samme Scene sig, kun at det nu var Middagsmad og ikke Frokost. Om Eftermiddagen kom Turen til de mindre Ejendomme, hvor man ikke er saa vant til altid at have et dækket Bord parat, og der viste sig da ogsaa at være for rigelige Forraad baade af det ene og det andet, saa der konfiskeredes i Rettens Navn baade Mel og Korn, og hvad man ellers kunde finde.«

Men det var ellers ikke meget, der kunde skjules for Tyskerne, naar det skulde være. Engang der var leveret Svin fra Hans Petersens Gaard i Gramby, kom Politiet og meddelte, at der i Hamborg var fundet Hvede i Maverne paa Gaardens Svin! Der var imidlertid ikke fodret med Hvede, men strøet med Hvedehalm, hvori der maaske nok havde siddet lidt Kærne. Saadan blev der passet paa! Havde man paa Gaarden en Vindmølle, som kunde dreje Kværnen til Kornmalning, var det nødvendigt, hver Gang Kværnen ulovligt var brugt, at smøre Lejet ind i Olje og dække Spindelvæv over, for at det ikke skulde forekomme blankslidt. — En stadig og naturligvis fuldkommen hæderlig Bestræbelse var det at faa saa meget Kvæg som muligt med Kalv, da Kalvekvæg ikke skulde afleveres. Paa flere Gaarde traadte Stude efterhaanden i Hestenes Sted; det gik ogsaa, omend langsomt.

— Om et Kommissionsbesøg, der endte galt, fortæller Fru *Margrethe Wrang*, Hostrupskov: »Værst var det naturligvis at putte de levende Kreaturer, som ikke var paa Listen. Saa dan kom Kommissionen en Gang til en Bondegaard, hvor der gik en 120 Punds Gris for mange; den var selvfølgelig beregnet til Slagtning. Da Politiet gik ind ad Yderdøren, gik en russisk Fange rask ud ad Bagdøren med Grisen, som han

bar op paa Bagerovnen. Fra Ovnene og op til Bryggersloftet var der temmelig højt, saa Svinet gik som i en lav Sti. Men da Kommissionen paa Tilbagevejen kom forbi Huset, var Grisen krøbet ovenud — og stod og øffede ud af Loftslugen!«

Folk løj den Gang det sorte ned fra Himlen, som man siger. Den evindelige Skjulen og Lusken om med egne Sager var de fleste en Modbydelighed, saa meget mere, som Uærligheden efterhaanden virkede ind paa Børnene. Deres Lege drejede sig ofte om at snyde ved Opgivelsen af Rug o. lign. En Dreng paa kun 6 Aar praktiserede ganske paa egen Haand et Snyderi med Brødkort saa godt, at Hjemmet fik dobbelt Portion. Under de forhaandenværende Omstændigheder var det ingenlunde let at overbevise Knægten om, at det var noget galt, han havde gjort. — Den Maade, hvorpaa man forvaltede Afleveringsbestemmelserne, var ofte meget vilkaarlig. Det vakte saaledes megen Munterhed, at der i en Stationsby paa 13—1400 Indbyggere kun var to unge Piger, en Bogbinder og en Sadelmagerlærling, der fik Tilladelse til at beholde deres Cykleslanger samt til at bruge Cyklerne. De fire lykkelige var Genstand for megen Misundelse i den Anledning. —

— Til Mand og Slægtninge i Felten skulde der sendes Pakker. Fra velstillede Gaarde sendtes regelmæssig 5 Punds Pakker hver Uge, f. Eks.: 1 Pund Tobak, 1 Pund Smør, en Rullepølse eller andet Kød, 1 Pund stegt Flæsk med Fedtet hældt over og 1 Pund Æg eller andet. Man kunde købe 1 Punds Feltpostæsker, som man forede med Pergament og lagde alt muligt ned i. —

— Som allerede af tidligere Fortællere berørt, var Landraad v. Løv i Haderslev en meget forstaaende Mand overfor »Krigskonerne«. Fru *Paula Petersen*, Gramby, er en af de mange, som har personlig Erfaring herom. Hun beretter:

»Jeg prøvede nogle Gange at skaffe min Mand Orlov, lod en Vinkelskriver skrive en Ansøgning, fik den stemplet hos Kommuneforstanderen, men det hjalp ikke. Saa skrev

jeg selv en Ansøgning paa mit allerbedste Tysk og rejste ned til Landraaden i Haderslev med den. Jeg havde Hjertebanken hele Vejen derned, og jeg tror nok, Hjertet dansede Hopsa, da jeg kom ind i Privatkontoret til Hr. v. Løw. Det gjaldt jo saa meget for os alle. Han saa paa min Ansøgning, han saa paa mig, saa læste han lidt igen, saa saa han op paany, og der stod et Smil i Øjnene. Han kunde nok se, Ansøgningen var hjemmelavet. Landraaden begyndte at spørge: »Er Deres Mand dansksindet?« »Ja.« »Var Deres Fædre danske?« »Ja.« »Og alle Forfædrene ogsaa?« »Ja.« »Har Deres Mand gjort noget lovstridigt?« »Nej.« »Saa skal jeg se at hjælpe Dem.« Landraaden gik ind i sit Privatkontor og kom 3 Minutter efter tilbage med en Telegramblanket. »Om jeg selv vilde bringe den paa Posthuset?« Det var til min Mands Kommando, om de »sofort« vilde sende ham paa Orlov. Nej, hvor det gik let henad Gaden, det var, som jeg havde faaet Vinger, og paa Posthuset kunde jeg næsten ikke vente til min Tur kom at give Telegrammet af. Og Hjemturen! Nej, sikken en Glæde! 3 Dage efter var min Mand hjemme. Landraad von Løw hjalp mig og mange andre Koner i Amtet adskillige Gange siden. Vejen til Landraaden kendte vi alle. Han blev hver Dag hjemsogt af indtil 30 Hustruer og Mødre. Von Løw var det bedste Menneske, jeg har kendt. Alvorlig, rolig og beslutsom, en lille Mand af Skikkelse, men stor som Menneske. Ingen gik uhjulpet bort, hvis der da var Mening i deres Ansøgning, og det stod i hans Magt at hjælpe. Han gik sine egne Veje; jeg kan ikke tænke mig, Tyskerne altid var tilfredse med ham, men vi andre, Borgere og Bønder, maatte velsigne ham. Da jeg mistede tre Heste paa en Gang, rejste jeg ud til ham. Heste kunde han naturligvis ikke give mig, men han ordnede det saadan, at jeg fik Heste fra Trænet i Skærbæk i saa lang Tid, det gjordes nødigt.

Vi gjorde i det hele taget mange Ture til Haderslev, og de var drøje! Togene var altid overfyldte af Soldater, og

de røg alt muligt i deres Piber, Mos, Lyng, Kirsebærblade og meget andet. Jeg maatte regelmæssig »ofre« baade hen og hjem. Altid naar vi rejste ud, hed det: »Har du husket dit Pas, dine Penge og dine Melmader?« Uden de tre Ting var det umuligt at komme fra Døren.«

— I Krigens Tid drog mere end én tapper ung Pige, mens hendes Kæreste var hjemme paa Orlov, som Brud ind paa hans Gaard for ene at overtage det Arbejde, de havde glædet sig til at være to om. Fru *Kristine Jensen* fortæller om et saadant Tilfælde:

»En ung Lærerdatter fra Jylland var rejst til Sønderjylland for at møde sin Kæreste, der ventedes hjem paa Orlov. Medens han var hjemme, blev de enige om at gifte sig, og hun gik til Præsten og bad ham vie dem den næste Dag, den sidste, før hendes Kæreste igen skulde rejse. Præsten var imidlertid den nævnte Dag forhindret, og det maatte saa være samme Dag, et Par Timer senere. Den unge Pige fik sendt Bud til sin Kæreste, Præstekonen skaffede Myrther, og da den unge Mand ankom til Kirken, mødte hun ham som Brud med Krans og Slør over sin daglige Kjole, og det blev ligesaa festligt et Bryllup, som hvis Kirken havde været fyldt af pyntede Bryllupsgæster.« —

Et meget stærkt Indtryk gjorde det, da militære Ingeniørkorps kom og fjernede Kirkeklokkerne, som blev omstøbt til Kanoner og Kugler. Rejsby Kirke havde en gammel, dejlig Klokke fra 1630; den var saa stor og tung, at man maatte hugge Hul i den ene Taarnmur og lempe Klokken ned ved Hjælp af svære Metaltove. En Middagsstund lød for sidste Gang den gamle Klokkes Toner ud over Byen, og mange, særlig de gamle, græd, da de nu vidste, de aldrig mere skulde høre den Klokke, som i flere Aarhundreder havde ringet over Slægterne baade til Sorg og til Fest.—

Til de psykiske Lidelser hørte ikke mindst Afskeden med den orlovhavende Soldat. Fru *Mathia Nissen* i Ladelund anfører et Eksempel:

»Min Far kunde fortvivlet sige, naar en af mine Brødre skulde drage af: »Det var snarere bedre, at de ikke kom hjem, saa skulde de da ikke afsted igen!« Min Svoger, en ung, vellidt Mand, var kun hjemme én Gang. Da han skulde sige Farvel, kunde jeg aldrig mæle et Ord, og min Svigermor kom slet ikke ud, men blev i sin Stue.

»Æ kan ett taal' aa se ham!« sagde hun. Det var for færdelig strengt for ham at gaa derud igen, og han kom heller ikke mere, men faldt i Flandern. Han klappede mine Børn og gik saa op ad Vejen, men vendte sig ustandselig om, Jeg stod og vinkede til ham, men hans Mor viste sig ikke.«

Det hændte, at Børn ikke kendte deres Far, naar han kom hjem paa Orlov. Ofte var jo Soldaten stærkt afmagret, havde faaet Ar i Ansigtet eller var paa anden Maade forandret. Et Sted drev den yngste det til at sige: »Hvad skal vi dog med den »Bapa«, vi har jo Ivan!« — den russiske Fange. —

— Ovennævnte *Mathia Nissen* fortæller et Eksempel paa, hvor svært det kunde være for de enligt stillede Kvinder paa de smaa Brug at værne Markens sparsomme Afgrøde: »Et Aar havde vi en lille Ager Hvede; men da vi skulde høste Hveden, var hvert Aks klippet af. »Det har Fuglene gjort,« sagde jeg; men vi blev snart klare over, at det var vingeløse Fugle, der havde været paa Spil.«

Samme fortæller: »Et Svin, vi havde, fik Forstoppelse, og jeg fyldte Glaubersalt i Halsen paa det. Det kvaltes Svinet af; jeg sad med Hovedet af det døde Svin i mit Skød og græd, da min Svigermor kom ud i Stalden. Det var jo Fødevarer for lange Tider, som nu var borte, en Ulykke for Hjemmet.«

Overhovedet kneb det ofte slemt for Husmandsbrugene at holde Bedriften nogenlunde i Gang. Boelsmand *Jørgen Petersens* Hustru i Halk, som var alene under hele Krigen,

meddeler dette Træk: »Paa en stor Nabogaard nægtede Manden at tage vor Mælk med til Mejeriet, hvis vi ikke vilde køre Mælk efter Tur. Da hverken jeg eller Drengene havde Kræfter til at løfte de tunge Spande, blev Følgen, at vi i nogle Uger ikke fik afleveret vor Mælk. Dette anføres som Bevis paa, hvorledes enkelte Gaardmænd paa den Tid stod overfor Husmændene her paa Haderslev Næs, hvor Klasseforskellen altid havde været meget stor. For at faa Mælken til Mejeriet, maatte vi siden bære den ca. 600 m ned til Hovedvejen, hvorfra en mere venligsinde Gaardmand tog Mælken med.« —

— Højtiderne var svære at komme over, Arbejdet hvilede, og saa kom Tankerne med dobbelt Styrke. Søvnløsheden var stærkest netop ved Højtiderne. — Mangen mærkelig Juleaften er i hine Aar oplevet i Sønderjylland.

Paa en større Gaard, hvor der fra før Krigen var polske Arbejdere, og hvor Manden var indkaldt, oplevede man Juleaften 1915 at tænde Juletræ for Mennesker af 4 forskellige Nationaliteter. Først sang de faa Danske: »Et Barn er født i Bethlehem«, hvorpaa de indkvarterede Soldater meget smukt sang flere tyske Julesange. De trængte saa ind paa Polakkerne og fik dem til at synge et Par af deres Salmer, og sidst istemte Russerne nogle af deres smukke, melankolske Sange. En af dem, der var til Stede, har givet Udtryk for, hvor stærkt det den Aften greb dem alle, at Julebudet er det samme paa alle Sprog. —

Om Søndagen saas i Kirken mest gamle Mænd, Kvinder og Børn. Naar en Død skulde begraves, var der næsten ikke Voksne nok hjemme til at bære Kisten til Graven. Om en saadan Jordfæstelse, hvor det nær var gaaet helt galt med Kvindernes Forhold til Myndighederne, fortæller Fru *Paula Petersen*:

»En Mand fra Nabobyen var kommet saaret hjem og døde. Alle, der kunde, fulgte ham til Graven. Vi hørte nok,

at hele Militæret skulde med i fuld Galla, at Majoren vilde tale, og at der skulde skydes over Graven. Da Pastor Zerlang havde talt og forrettet Jordpaakastelsen, traadte Majoren frem til Gravens Hovedende. Han begyndte i den sædvanlige Stil med den trofaste Kammerat, der var død Heltedøden, o. l. Men inden den første Sætning var udtalt, vendte jeg og flere Ryggen til og gik vor Vej. Det var en grov Demonstration, og der skulde have været rejst Tiltale mod os; det blev dog ikke til noget; Demonstranterne var jo mest Kvinder, som ikke godt kunde undværes hjemme.«

Fortællersken fortsætter:

»Under hele Krigen stod, ligegyldig hvem der færdedes ind og ud i vor Stue, Dannebrog paa Skrivebordet. Naar nogen sagde: »Det er ufornuftigt af dig, gem det dog væk til bedre Tider, du irriterer dem blot,« saa havde jeg kun ét Svar: »Dannebrog bliver ikke strøget i vort Hus.« Jeg tror heller ikke, at det for Alvor har irriteret en eneste Sjæl, nogle lod som de ikke saa det, og andre saa paa Flaget med Respekt. Og aldrig mistede Hjemmet Troen paa, at nu kom vi tilbage til Danmark. Naar Tyskerne skrev om Sejr paa Sejr, naar vi saa det tyske Flag gaa til Tops Dag efter Dag, altid tænkte jeg, vi sejrer nok tilsidst. Aldrig kan vi være taknemmelige nok, at vi fik Lov at opleve det.«

Fru Paula Petersen slutter:

»Omsider naaede vi til Oktober 1918. Min Mand var hjemme paa den sidste Orlov. Inden han rejste, sagde han: »Dér skal Flagstangen staa«. Da vi fortalte Russerne om Stillingen i Europa, græd de af Glæde. Det var Russerne, der kørte med Studene over til vor Svoger og hentede Flagstangen. De væltede rigtignok et Par Gange paa Hjemvejen, men det var Smaating. Min Svoger sagde i Begyndelsen af Krigen: »Kommer vi tilbage til Danmark, gi'r jeg gratis Flagstænger til jer alle,« og han holdt sit Løfte. Russerne bar-

kede Stammen af samme Dag, den kom. Derefter støbte de Foden ned med Cement og store Kampesten, og saa rejste de Stangen, 14 m lang. Det var et stort Øjeblik. Den 18. December 1918 kom min Mand endelig hjem efter at have været borte i 4 Aar og 5 Maaneder. Det blev en god Jul.

Det er haardt at se sin Mand gaa i Krig, tusindfold haardt naar det er for et fremmed Land og en fremmed Sag.«

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
„Fra Juli 14 til November 18“. Af Amtsskolekonsulent <i>Nicolai Svendsen</i> , Tønder.....	7
„Krigens Indflydelse paa Menighedslivet“. Af Pastor <i>J. Jørgensen</i> , Skærbæk.....	46
„Da vi var Krigskoner“. Af Fru <i>Ingeborg Thomsen</i> , Aabenraa.....	64
„Sundhedstilstanden under Halvsulten“. Af Amtslæge, Dr. <i>M. Michelsen</i> , Aabenraa.....	92
„Paa en Bondegård ved Østerlindet“. Af Fru <i>Margrete Schmidt</i> , Kollund.....	98
„Smughandel og andre Kæltringestreger“. Af Gaardejer <i>Hans P. Jørgensen</i> , Uge.....	116
„Fangelejrene i Nordslesvig“. Af Friskolelærer <i>Frede H. Petersen</i> , fh. Rejsby.....	127
„I Soldaterbyen Flensborg“. Af Generalagent <i>Hans Petersen</i> , Flensborg.....	138
„Spredte Træk fra Gaard og Hus“. Ved Redaktør <i>Svend Thorsen</i>	147